

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

**Навчально-науковий інститут права
Кафедра конституційного права**

***Конституційна демократія і права людини
в умовах сучасних викликів і повоєнного відновлення***

З нагоди Дня Конституції України

***Матеріали Міжнародної
науково-практичної конференції***

Київ, 2025

*Рекомендовано до оприлюднення
рішенням засідання кафедри конституційного права
Навчально-наукового інституту права КНУ імені Тараса Шевченка
(Протокол № 1 від 16 вересня 2025 року)*

Конституційна демократія і права людини в умовах сучасних викликів і повоєнного відновлення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до Дня Конституції України (23 червня 2025 року): ел. збірник / Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2025, 118 с.

У збірнику подано матеріали учасників Міжнародної науково-практичної конференції до Дня Конституції України, у яких висвітлюються різні аспекти конституційної демократії та прав людини в контексті сучасних викликів та перспектив у час повоєнного відновлення. Матеріали представлено у форматі наукових повідомлень дослідників, експертів, юристів-практиків та здобувачів вищої освіти на актуальні проблеми в межах тематики наукової конференції.

*Матеріали опубліковано в авторській редакції.
Відповідальність за зміст, достовірність та якість поданого матеріалу
несуть учасники конференції, їх наукові керівники та/або рецензенти, які
рекомендували матеріали до публікації.*

ЗМІСТ

Зміст	3
<i>В КНУ відзначили День Конституції України та обговорили конституційну демократію і права людини в умовах сучасних викликів</i>	6
<i>Матеріали досліджень учасників та учасниць</i>	9
Basalayeva Alla	9
Subjects of the Constitutional Right to Participate in the Management of State Affairs in the Conditions of Post-War Restoration of Ukraine: Conceptual Framework	9
Ivanova Roksolana	10
Constitutional Democracy and Human Rights Protection in Post-War Ukraine: The Role of International Organizations	10
Kalashlinska Maryna	12
Constitutional Democracy Under Challenge: Behavioral Barriers in the International Response to Genocide in Ukraine	12
Shkelebei Oleksandr	14
Judicial Review as a Guarantee of Legality in The Public Law Sphere	14
Колодій Анатолій	16
Демократія та права людини: конституційні аспекти співвідношення	16
Батанов Олександр	19
Конституціоналізм в умовах екологічних викликів сучасності: деякі проблеми доктрини та практики	19
Батанова Наталія	23
Аксіометрія конституційно-правової відповідальності у вимірі сучасного конституціоналізму	23
Галус Олена	27
До питання про здійснення безпосереднього народовладдя в умовах воєнного стану	27
Гансецька Еліна	29
Президент під час воєнного стану: межі надзвичайних повноважень і стандарти захисту прав людини у змішаних республіках.....	29
Горовенко Сергій	31
Залучення міжнародних експертів до конкурсного відбору членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Terra incognita.	31
Гринюк Роман	34
Конституційні гарантії реалізації академічної свободи	34
Євстігнєв Андрій	36
Основні виклики організації і проведення виборів як складової повоєнної відбудови.....	36
Зубенко Ганна	40
Принцип прозорості державного фінансування політичних партій: європейські стандарти та вітчизняна практика	40
Івженко Діана	43
Коли демократія одягає броню: виклики свободи у часи тотальної оборони.....	43

Клещенко Наталія.....	45
До питання інституційного закріплення права людини на мир	45
Котенджи Едуард.....	47
Проблеми реалізації гарантій недоторканості житла на територіях, на яких велися бойові дії в Україні.....	47
Кравцова Зоріна	50
Викладання конституційного права в умовах європейської інтеграції та повоєнного відновлення	50
Кучерук Ніна.....	52
Вищі спеціалізовані суди в Україні: між конституційними принципами та сучасними реаліями.....	52
Лисик Володимир.....	55
Міжнародно-правові зобов'язання держав щодо захисту прав людини у збройних конфліктах.....	55
Марусяк Олександр.....	58
“Big-C” Конституція та “small-c” конституція: термінологічні виклики для україномовного правничого дискурсу	58
Медвідь Федір, Чалчинський Вадислав	60
Конституційні гарантії прав людини в Україні в контексті сучасних викликів і повоєнного відновлення	60
Наконечна Анна	64
Реалізація права на вищу освіту: виклики і перспективи в умовах воєнного стану	64
Озель Віталіна.....	67
Конституційні гарантії захисту прав внутрішньо переміщених осіб.....	67
Педосенко Анастасія.....	68
Роль штучного інтелекту в процесі децентралізації	68
Похиленко Ірина	70
Конституційна гарантія права на житло у повоєнній Україні: виклики реалізації та компенсаційні механізми.....	70
Сторожук Ірина	73
Цифрові права пацієнтів як електронні медичні записи	73
Сунсгін Сергій.....	75
До питання про реалізацію права людини на мир: теоретичні аспекти	75
Тарахонич Тетяна	78
Удосконалення законодавства в контексті забезпечення прав людини	78
Терлецький Дмитро.....	80
Справа «ТОВ «УКРКАВА» проти України» як індикатор викликів при взаємодії судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України	80
Харченко Тетяна	83
Гендерна рівність як елемент конституційної демократії: теоретико-правовий аналіз у контексті повоєнного відновлення України	83
Чиркін Антон, Желнін Валерій.....	87
«Войовнича демократія» в дії: кейс президентських виборів у Румунії 2024 року	87

Яременко Михайло	89
Наднаціональний вимір застосування концепції войовничої демократії: виклики пов'язані з порушенням прав «демосу»	89
<i>Студентські наукові повідомлення</i>	<i>93</i>
Антоненко Данило.....	93
Аналіз іноземного досвіду забезпечення незалежності судової влади в умовах війни та післявоєнного відновлення	93
Дмитришин Роман.....	96
Зміцнення прав людини та демократії через аграрну дипломатію в умовах викликів та відбудови	96
Дмитрук Катерина.....	98
Захист дітей в умовах збройного конфлікту: міжнародно-правовий аспект	98
Липовенко Аліна.....	101
Проблемні питання формування складу Конституційного Суду України та досвід Боснії і Герцеговини: порівняльно-правовий аспект.....	101
Микитин Данило.....	104
Форма державного правління: оптимальна модель для повоєнної України.....	104
Надворна Дарина	108
Реалізація права на мирні зібрання в умовах воєнного стану	108
Орлов Кіріл.....	111
Божественний початок в тексті Конституції України: загальнотеоретичний аналіз .	111
Резнік Софія	113
Міжнародне партнерство Індії та України з огляду на зміцнення конституційної демократії та захисту прав людини	113
Созанський Данило.....	115
Конституційна демократія та класична демократія: спроба визначення понять.....	115

В КНУ ВІДЗНАЧИЛИ ДЕНЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА ОБГОВОРИЛИ КОНСТИТУЦІЙНУ ДЕМОКРАТІЮ І ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

23 червня 2025 року в стінах Київського національного університету імені Тараса Шевченка відбулась *Міжнародна науково-практична конференція “Конституційна демократія і права людини в умовах сучасних викликів і повоєнного відновлення”* в рамках співпраці з Конституційним Судом України за сприяння Програми підтримки ОБСЄ для України.

Конференція приурочена Дню Конституції України та відзначенню 15-річчя з дня створення кафебри конституційного права у Шевченковому університеті.

Урочисто відкрила конференцію директорка Навчально-наукового інституту права КНУ імені Тараса Шевченка, професорка **Оксана Васильченко**, яка відзначила важливість наукової дискусії про конституційну демократію і права людини як в час війни, так і повоєнного відновлення за участі високого рівня представників, зокрема, Верховної Ради України, Конституційного Суду України, Верховного Суду, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Міністерства оборони

України, Центральної виборчої комісії та інших установ і представників різних університетів з усієї України.

З вітальними словами до учасників звернулись **Олександр Корнієнко**, Перший заступник голови Верховної Ради України, **Олександр Петришин**, в.о. Голови Конституційного Суду України, **Віталій Уркевич**, Секретар Великої Палати Верховного Суду, Посол ОБСЄ **Петр Мареш**, координатор проєктів ОБСЄ в Україні та **Наталія Кузнєцова**, заступник Голови Науково-консультативної ради при Голові Верховної Ради України, професорка КНУ імені Тараса Шевченка.

Програма роботи конференції включала дві панельні дискусії, воркшопи та окрему студентську сесію у форматі “конституційне кафе”.

Першу панельну дискусію *“Конституційна стійкість в екстремальних умовах”* модерувала завідувачка кафедри конституційного права, професорка **Ольга Лотюк**. Серед доповідачів участь взяли **Сергій Різник**, суддя Конституційного Суду України, **Віталій Уркевич**, Секретар Великої Палати Верховного Суду, **Галина Юровська**, суддя Конституційного Суду України, **Юрій Барабаш**, проректор з науково-педагогічної роботи та стратегічного розвитку Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та **Віктор Смородинський**, доцент кафедри прав людини та юридичної методології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Друга панельна дискусія присвячена викликам повоєнної відбудови і європейської інтеграції в контексті конституційного виміру, яку модерував **Олександр Водяніников**, старший проєктний співробітник Програми підтримки ОБСЄ для України. Серед панелістів участь взяли: **Надія Стефанів** (суддя Великої Палати Верховного Суду), **Олег Первомайський** (суддя Конституційного Суду України), **Дмитро Лук'янов** (член Вищої ради правосуддя), **Віталій Гацелюк** (член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України), **Андрій Євстігнеєв** (член Центральної виборчої комісії України, професор кафедри конституційного права), **Станіслав Погребняк** (завідувач кафедри прав людини та юридичної методології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, професор) та **Михайло Савчин** (директор НДІ порівняльного публічного права та міжнародного права Ужгородського національного університету, професор).

Далі робота фокусувалась у форматі паралельних воркшопів: Воркшоп *“Забезпечення незалежності судової влади в умовах кризи”* модерувала завідувачка кафедри юстиції, професорка **Оксана Хотинська-Нор**. Активну участь взяли судді КСУ та члени ВРП і ВККС разом із здобувачами ННІ права КНУ імені Тараса Шевченка. Воркшоп *“Викладання конституційного права в умовах європейської інтеграції та повоєнного відновлення”* модерувала доцентка кафедри конституційного права, д.ю.н. **Зоріна Кравцова**. В обговоренні проблематики викладання конституційного права, загальної теорії права та прав людини у вищій юридичній освіті, обміну досвідом та пошуків дієвих інструментів для викладачів.

Для здобувачів ННІ права КНУ імені Тараса Шевченка відбулась окрема студентська сесія у форматі “конституційного кафе”, роботу якої забезпечили модератори: **Олександр Москалюк** (доцент кафедри конституційного права) та **Богдан Бондаренко** (асистент кафедри конституційного права). У неформальній атмосфері дворику Червоного корпусу учасники обговорили оновлення конституційної системи, реформу юридичної освіти, виклики війни та європейської інтеграції.

Попри надзвичайні виклики війни, судова влада, державні службовці, науковці та студенти-правники не припиняють шукати відповіді на ключові виклики сьогодення. Завдяки мужності та самопожертві Сил оборони України, Захисників і Захисниць, які щодня боронять свободу, незалежність і європейське майбутнє нашої держави, професійна правнича спільнота має змогу продовжувати свою роботу: забезпечувати верховенство права, дискутувати, навчати, досліджувати й шукати рішення для розвитку конституційної демократії та захисту прав людини в умовах війни й повоєнного відновлення України.

Відеозапис конференції доступний за посиланням: https://youtu.be/etYblfWT_Dc

Текст: **Андрій Матат**, PhD, асист.

МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕНЬ УЧАСНИКІВ ТА УЧАСНИЦЬ

Basalayeva Alla

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Associate Professor of Constitutional Law Department, PhD*

Subjects of the Constitutional Right to Participate in the Management of State Affairs in the Conditions of Post-War Restoration of Ukraine: Conceptual Framework

Article 38 of the Constitution of Ukraine guarantees every citizen of Ukraine the right to participate in the management of state affairs. Currently, Ukraine is experiencing aggression from the Russian Federation. Part of the territory of Ukraine is de-occupied, part of the territory is occupied by Russia. After the end of the war, the post-war restoration of Ukraine will begin and one of the key issues that will arise will be the question of the circle of subjects who have the right to manage state affairs, because as the experience of the EU member states that survived the occupation shows, it will be necessary to cleanse the state power.

Thus, the experience of Germany shows that after the unification of East and West Germany into a single state, there was a cleansing of power and the constitutional right of a number of German citizens as a result of lustration was limited. Similarly, the experience of Estonia, Latvia and Lithuania shows that after liberation from the occupation of the USSR, a process of power cleansing took place in these states and the constitutional right to participate in the management of state affairs of a number of citizens of these states was limited.

In the process of post-war reconstruction, Ukraine will also face the issue of power cleansing. The consequence of such cleansing should certainly be a restriction of the circle of subjects who have the right to manage state affairs. Of course, the conceptual principles of this need to be developed today and widely publicized and discussed.

At the same time, when developing the conceptual principles of the circle of subjects of the constitutional right to participate in the management of state affairs in the conditions of post-war reconstruction of Ukraine, it is advisable to take into account the following factors.

1. Individual responsibility. Indeed, part of the territory of Ukraine is occupied by Russia, part of the territory is liberated by Ukraine from occupation by Russia. In these territories there were citizens who collaborated with the Russian Federation. Such actions of citizens should be assessed, but their responsibility should be not collective, but exclusively individual.

2. Voluntary declaration of cooperation with the special services of another state not on behalf of Ukraine. It seems that in this context it is advisable to borrow the experience of Lithuania. Taking it into account allows us to propose a model according to which every citizen of Ukraine who intends to participate in the management of state affairs or is already participating in the management of state affairs submits a declaration in which he voluntarily indicates information about whether or not he cooperated with the special services of another state/states not on behalf of Ukraine. In cases where a citizen of Ukraine has submitted unreliable information regarding such cooperation, the legislation of Ukraine should provide for

legal liability for this. At the same time, it seems appropriate to provide for a ban on participating in the management of state affairs for a certain number of years among the sanctions (for example, from 5 to 10 years as provided for by the Law of Ukraine “On the Purification of Power”) from the date of entry into force of the relevant court decision.

3. Provided by law. Since we are talking about restricting the circle of subjects who are bearers of the constitutional right to manage state affairs, such restrictions should be established by state law.

4. Legitimate goal. It seems that a special law should be adopted on the purification of state power in the conditions of post-war reconstruction, in which it is appropriate to enshrine the legitimate goal of restricting the constitutional right of citizens to participate in the management of state affairs. At the same time, this goal should be covered by the concept of lustration. The approach according to which the legitimate aim of lustration would include both the aim covered by the concept of lustration and those aims not covered by the concept of lustration would be incorrect and incompatible with the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of the European Court of Human Rights.

5. Proportionality of restrictions. In order for the restriction of the right to participate in the management of state affairs not to be arbitrary, it is necessary to observe proportionality between the aim pursued and the measures taken. In this case, it is worth considering whether the legitimate aim can be achieved using less drastic measures.

Ivanova Roksolana

*Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law,
Professor of the Department of International and European Law,
PhD, Associate Professor*

Constitutional Democracy and Human Rights Protection in Post-War Ukraine: The Role of International Organizations

Ukraine's recovery after the war is a multifaceted problem that goes beyond rebuilding the infrastructure and reviving the economy. This also requires an integrated approach to the designing of governance frameworks, the legal order, and human rights protection. Within these frameworks, the role of international organizations—both governmental and non-governmental—is transformative not only in providing resources but in shaping legal and constitutional reform and institutional stabilisation. Through their involvement, constitutional democracy is being internationalized; it has been removed from the confines of domestic politics and turned into a matter of collective concern in the framework of international law.

Institutions like the United Nations, the Council of Europe, the OSCE, and the European Union have had a considerable normative impact. These institutions influence narrative-building and design through legal aid, technical assistance, and evaluation reporting. The UN's Human Rights Monitoring Mission has provided legal pathways for accountability and transitional justice, documenting the violations of war crimes and diverse injustices in the social fabric of warring nations. The Council of Europe, through its Venice Commission and GRECO as well as the Action Plan for Ukraine 2023–2026, provides evaluative feedback and prescriptive guidance on constitutional revision, the hierarchy of the judiciary, and the autonomy of the constitutional court. These do not exist merely as outputs of advising; they are part of the changing normative context within which Ukraine's constitutional institutions must evolve.

The European Union has turned constitutional convergence into a strategic imperative by awarding Ukraine candidate status and incorporating legal approximation into its enlargement policy. The systemic issues of judicial autonomy, anti-corruption enforcement, and the safeguarding of essential rights described in the European Commission's Rule of Law Reports blur the lines between legal compliance and public perception. Thus, in this context, the European integration process becomes a self-reinforcing constitutional process that transforms the European convergence in terms of geography and identity, reconstituting the sources of law, the role of the judiciary, and the landscape of rights guaranteed to people in Ukraine.

The process is furthered by international financial institutions like the IMF, World Bank, and EBRD. These entities promote governance transparency, accountability, and legality by conditioning financial support to assessable governance milestones. In this context, the conditionalities that accompany macro-financial support serve not only as an incentive for legal change but also act as a protection against misuse of emergency powers and the dismantling of the system of checks and balances during crises.

No less significant is the role of international non-governmental organizations. Transparency International, International IDEA, and Human Rights Watch furnish oversight and advocacy services and even offer specialized assistance in public integrity, civic engagement, and legal edification. These participants reinforce what might be called "civic constitutionalism": a grassroots form of legitimacy based on public engagement and consciousness of constitutional rights. Their engagement guarantees that the process of constitutional reform is inclusive, deliberative, and responsive to societal needs.

Thus Ukraine's post-war constitutional recovery operates in what can be called a multilevel normative framework, wherein national reform is shaped by international legal benchmarks, inter-institutional collaboration, and external accountability frameworks. This does not erode sovereignty; it strengthens constitutional democracy as a form of international solidarity, legal integration, and multilateral governance. The impact of international organizations goes beyond normative pressure; it creates a structural framework for Ukraine's democratic resilience, regardless of the security concerns, political fragmentation, and social dislocation brought about by war.

In the end, incorporating global legal norms into Ukraine's constitution provides a way not just for efficient recovery after the war, but also for a resilient democracy grounded in human rights that can endure future challenges. In this context, the contribution of international institutions should be viewed as primary, both theoretically and regarding the constitutional recovery practice in Ukraine.

References:

1. Venice Commission. Rule of Law Checklist. CDL-AD(2016)007. Strasbourg: Council of Europe, 2016.
2. Council of Europe. Action Plan for Ukraine 2023–2026. Strasbourg: Council of Europe, 2023.
3. OSCE ODIHR. Ukraine: Legal Reviews and Opinions 2022–2024. Warsaw: ODIHR, 2024.
4. European Commission. Ukraine 2024 Rule of Law Report. Brussels: EC, 2024.
5. IMF. Ukraine: Staff Report for the Request for an Extended Arrangement. Washington, D.C.: IMF, 2023.
6. International IDEA. Democracy in Ukraine: Opportunities for Constitutional Dialogue. Stockholm: IDEA, 2023.

Kalashlinska Maryna

Vasyl' Stus Donetsk National University,

Department of Political Science and Public Administration,

PhD in political science

Constitutional Democracy Under Challenge: Behavioral Barriers in the International Response to Genocide in Ukraine

Genocide is recognized as one of the gravest crimes under international law, as codified in the 1948 UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide [1]. This convention obligates all state parties not only to punish but also to prevent genocide in any part of the world [1]. This duty has been reaffirmed in the jurisprudence of the International Court of Justice, particularly in its 2007 ruling on *Bosnia v. Serbia*, which emphasized the legal responsibility of states to take all reasonable measures to prevent genocide, even if success is uncertain [3]. Additionally, the Responsibility to Protect (R2P) principle, adopted by the UN General Assembly in 2005, further established the international community's collective duty to act when states fail to protect their populations from mass atrocities, including genocide [2].

Despite these legal and political commitments, international practice demonstrates a consistent failure to prevent or halt genocide in a timely and effective manner. From Rwanda and Srebrenica to Darfur and Myanmar, international actors have often responded too late or too weakly, allowing atrocities to escalate unchecked [4].

Russia's war against Ukraine, which began with the illegal annexation of Crimea in 2014 and escalated into full-scale invasion in 2022, presents a contemporary example of this failure. Numerous reports by international scholars and human rights organizations have identified patterns of Russian actions and rhetoric that meet the criteria of genocide under international law. These include mass killings of civilians, forced deportations, destruction of Ukrainian cultural heritage, and public incitement to destroy the Ukrainian nation [5]. Notably, the 2023 independent legal report by the New Lines Institute and Raoul Wallenberg Centre for Human Rights concluded that Russia bears state responsibility for genocide against Ukrainians and that all states have a duty to act to prevent further atrocities [5].

However, the global response remains fragmented and inconsistent. While many states have condemned Russia's aggression, few have formally recognized the genocidal nature of its actions or taken decisive measures proportionate to this threat. Drawing on interdisciplinary research from political psychology, behavioral economics, and international relations, this study identifies several mechanisms that contribute to international inaction.

Understanding these behavioral barriers is essential for developing more effective strategies of international engagement. By recognizing the cognitive and emotional dynamics that hinder timely responses to genocide, the international community can design interventions that overcome these obstacles, including targeted communication strategies, early warning systems sensitive to human psychology, and institutional reforms that prioritize preventive action.

One of the critical insights from behavioral research is that information alone is rarely sufficient to trigger action. Even when evidence of genocide is widely available, decision-makers and the public are prone to systematic cognitive and emotional distortions that reduce the likelihood of an adequate response.

First, the phenomenon of psychic numbing, described by Paul Slovic, explains how large-scale suffering becomes emotionally distant and fails to generate adequate political response [8]. When atrocities are framed as statistics rather than human stories, the sense of urgency diminishes.

Second, research on empathy fatigue and selective media coverage shows how public and political attention is often short-lived and biased toward familiar or culturally proximate victims, leaving others ignored [7].

Third, the bystander effect operates not only among individuals but also at the state level, where governments shift responsibility to others, hoping that someone else will act first [8].

Cognitive dissonance leads political actors to downplay or reinterpret alarming information to maintain a consistent worldview that does not require difficult choices or costly interventions. In the case of Russia's aggression against Ukraine, many states have framed the conflict primarily as a geopolitical struggle, avoiding the moral and legal implications of recognizing it as genocide [5]. This allows them to maintain diplomatic flexibility and avoid confronting the full scale of their obligations under the Genocide Convention and R2P.

Normalization of aggression through repeated exposure to atrocities reduces emotional sensitivity and creates the illusion that such violence is inevitable or unsolvable. Media coverage of the war in Ukraine has gradually shifted from shock and outrage to routine reporting, contributing to public desensitization and weakening political pressure for decisive action [8].

The bystander effect, as described by Darley and Latané, manifests at the international level when multiple states observe a crisis but each assumes that others will take the lead. This diffusion of responsibility results in collective inaction, as seen in the limited follow-up to early warnings of genocide in Ukraine provided by independent legal experts and human rights organizations [5].

Confirmation bias leads policymakers to favor information that aligns with their pre-existing preferences or interests, while ignoring or downplaying contradictory evidence. For example, states with strong economic ties to Russia or fear of escalation may selectively interpret Russia's actions as "typical warfare" rather than systematic destruction of the Ukrainian nation [5].

Framing effects significantly influence how the international community perceives and responds to crises. When the war in Ukraine is framed as a "conflict between two states" or a "regional security issue," the moral and legal imperatives of genocide prevention are overshadowed by strategic calculations and risk avoidance [8].

This paper has examined the behavioral barriers that limit the international community's ability to prevent and respond to genocide, using the case of Russia's war against Ukraine as a contemporary example. Despite the legal obligations established by the Genocide Convention and the political commitments under the Responsibility to Protect, international reactions often fall short due to systematic cognitive and emotional distortions.

Key mechanisms such as cognitive dissonance, normalization of violence, the bystander effect, confirmation bias, and framing effects contribute to collective inaction. These barriers demonstrate that the failure to respond adequately to genocide is not only a matter of insufficient political will but also a consequence of predictable psychological dynamics that shape how threats are perceived and addressed. Ukraine's case highlights both the dangers of ignoring these behavioral factors and the urgent need to develop more effective, psychologically informed strategies for preventing mass atrocities in the future.

References:

1. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, December 9, 1948. URL: <https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/Genocide%20Convention.pdf>

2. World Summit Outcome Document, A/RES/60/1 : Resolution of the UN General Assembly. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf
3. A Roadmap for Supporting Ukraine's Justice Efforts / International Crisis Group. 2023. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/eastern-europe/ukraine/roadmap-supporting-ukraines-justice-efforts>
4. Bellamy, A. J. The Responsibility to Protect – Five Years On. Ethics & International Affairs. 2010. Vol. 24, Issue 2. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1747-7093.2010.00254.x>
5. The Russian Federation's Escalating Commission of Genocide in Ukraine: A Legal Analysis / New Lines Institute for Strategy and Policy, Raoul Wallenberg Centre for Human Rights. July 2023. URL: https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/20230726-Genocide-Ukraine-Report-NISLAP_.pdf
6. Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation): Order of 16 March 2022 / International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/case/182/orders>
7. Chappell, L. Russia's War On Ukraine: Is Genocide Occurring? / L. Chappell. Chatham House – The Royal Institute of International Affairs. 2023. URL: <https://www.chathamhouse.org/2023/01/russias-war-ukraine-genocide-occurring>
8. Slovic, P. If I Look at the Mass I Will Never Act: Psychic Numbing and Genocide. Judgment and Decision Making. 2007. Vol. 2, Iss. 2. P. 79–95. URL: <https://journal.sjdm.org/vol2.2.htm>
9. Kahneman, D., Tversky, A. Prospect theory: An analysis of decision under risk. Econometrica. 1979. Vol. 47, Iss. 2. P. 263–291. DOI: <https://doi.org/10.2307/1914185>

Shkelebei Oleksandr

*Vernadsky Tavrida National University,
Educational and Scientific Institute of Humanities,
PhD student*

Judicial Review as a Guarantee of Legality in The Public Law Sphere

In a modern democratic society, judicial review is one of the key mechanisms for ensuring the rule of law, protecting human rights and freedoms, and guaranteeing legality in the public legal sphere. Its role is especially important in the context of the functioning of public authorities and local self-government bodies that perform public functions, often affecting the rights and legitimate interests of citizens.

In this context, it is worth emphasising that in the administrative justice system, judicial control is a key mechanism for ensuring compliance with the rule of law and legality in the activities of public authorities, local self-government bodies and other public authorities. Its main purpose is to ensure the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities from unlawful decisions, actions or omissions of public authorities. As noted by A. I. Berlach and M. S. Susak, judicial control is a fundamental tool for ensuring legality and the rule of law in relations between the state and citizens. Modern challenges related to the increasing complexity of administrative legal relations, the growing number of public law disputes and the expansion of discretionary powers of public authorities make it necessary to improve the system of judicial control [1, c. 594].

At the same time, it should be emphasised that judicial control is a tool for verifying the legality of actions and decisions of public authorities, and thus is aimed at preventing abuse of power, abuse of authority or violation of procedures established by law. It provides for the possibility of appealing against unlawful acts or decisions in court, which is an important element of legal protection in the rule of law, as D. Smotrych points out in his discussion of the procedural and legal principles of enforcement of court decisions in administrative cases [2].

It is worth pointing out that judicial control, as a legal category, involves the activities of courts to verify the compliance of actions, decisions or omissions of public law entities with the norms of current legislation. This mechanism is an integral part of the rule of law principle enshrined in the Constitution of Ukraine [3]. Therefore, it is quite logical that the purpose of judicial review is to ensure a balance between the public interest and the rights of individuals.

According to S. O. Potemkin, judicial review is a legal instrument aimed at ensuring the enforcement of court decisions as a key principle of constitutional justice, which is carried out through a system of statutory legal means and procedures within certain types of legal proceedings [4, c. 110].

At the same time, it is worth mentioning that in the public law sphere, judicial control serves as a balance between the interests of the state and the rights of citizens, contributing to the formation of a legal space where each participant in public relations has guarantees of protection of their rights. Thus, judicial review is not only a guarantee of legality, but also an important element of ensuring trust in state institutions and the legal system as a whole. Its importance in the context of the modern development of the rule of law and democratic society can hardly be overestimated.

Judicial review covers various aspects of public law relations, including administrative proceedings, control over the legality of decisions of executive authorities, and consideration of cases of violations of citizens' rights and freedoms. Given that legality is a fundamental feature of the rule of law, judicial control is an essential guarantee of its observance, as it ensures:

- 1) protection of citizens' rights and freedoms (courts are the last resort for citizens to protect their rights in case of violation by the authorities or other entities);
- 2) control over the activities of public authorities (the judiciary checks the legality of decisions, actions or omissions of executive authorities, which helps to increase their responsibility to society);
- 3) Prevention of abuse of power (judicial review creates an effective mechanism for combating corruption and arbitrariness on the part of officials);
- 4) formation of law enforcement practice (court decisions become a guideline for other legal entities, forming the unity of law enforcement).

Thus, judicial review is a necessary condition for the functioning of a democratic state governed by the rule of law. Its main mission is to ensure the rule of law and protect the rights and freedoms of citizens in the public law sphere. The effectiveness of this mechanism depends on the independence of the judiciary, its professionalism and public trust in justice. Further development of judicial review in Ukraine should be based on the principles of the rule of law, transparency and fairness. Only under such conditions can we achieve harmony between the interests of the state and civil society, which is the key to the sustainable development of our country.

References:

1. Берлач А. І., Сусак М. С. Судовий контроль у системі адміністративного судочинства України: теоретико-правові та прикладні аспекти. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 1. С. 594–597.

2. Смотрич Д. В. Процесуально-правові засади виконання судових рішень в адміністративних справах: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософії.; спец. 081 Право. Львів: НУ ім. І. Франка; НУ «Львівська політехніка», 2021. 242 с.

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

4. Потьомкін С. О. Мета і завдання правового механізму судового контролю за виконанням судових рішень у адміністративному судочинстві. Часопис Київського університету права. 2023. № 4. С. 108–115.

Колодій Анатолій

*Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України,
головний науковий співробітник відділу дослідження проблем правотворчості та
адаптації законодавства України до права ЄС,
доктор юридичних наук, професор*

Демократія та права людини: конституційні аспекти співвідношення

Демократія як суспільне явище пройшла складний і довгий шлях багатовікового розвитку. Історично демократія має багато типів, форм, особливостей вияву. Теорія демократії свідчить, що набуваючи різних форм, вона завжди залишається одним з методів організації і здійснення влади, знаряддям певних суспільних сил для проведення політики. Не має і не може бути демократії «взагалі». Завжди були і є конкретні форми її вияву.

Отже, «ДЕМОКРАТІЯ (грец. *demokratij* – народовладдя, від *demos* – народ і *kratij* – влада) – форма організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненні принципу рівності і свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави і суспільства» [1, с. 61].

Справжній демократії властиві наступні ознаки: це не тільки формальна рівність правових можливостей, але насамперед їх всебічне забезпечення; передбачає повагу до права і закону; їй притаманні широкі асоціативні зв'язки; участь народу в управлінні справами суспільства і держави стає справді масовою; здійснюючись з волі більшості, демократичне управління водночас враховує також інтереси меншості; існує розподіл повноважень між центром і місцевою публічною владою; є об'єктивною умовою формування і функціонування громадянського суспільства і правової держави.

Демократія є теоретичною основою прав людини. Адже, «ПРАВА ЛЮДИНИ – визначальні засади правового статусу особи. Належать людині від народження, а тому є природними і невідчужуваними. Без цих прав людина не може існувати як повноцінна суспільна істота» [2, с. 710]. Враховуючи викладене є усі підстави стверджувати, що права та свободи людини і громадянина це явища зумовлені існуванням демократії.

Права людини – це її соціальна спроможність вільно діяти, самостійно обирати вид і міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних матеріальних і духовних потреб особи шляхом користування певними соціальними благами в межах, визначених законодавчими актами. Права людини характеризуються тим, що вони: 1) мають універсальний характер, неподільні, взаємопов'язані та взаємообумовлені і є надбанням

кожної людини; 2) з'являються у людини від моменту народження як невід'ємні умови фізичного і соціального існування та розвитку і, водночас, як засіб і мета життя, незалежно від того, усвідомлюються вони людиною чи ні; 3) за своїм змістом представляють певні соціальні можливості, які пов'язані з конкретно-історичними умовами; 4) об'єктивно обумовлені досягнутим економічним і культурним рівнем життя суспільства і формулюють сукупність потреб, задоволення яких сприяє забезпеченню людині певного стандарту життя, характерного для конкретного суспільства; 5) представляють категорію можливої поведінки людини, а їх реалізація залежить від бажання конкретної людини, а держава не може і не повинна примушувати до використання прав; 6) юридично зафіксовані державою в нормативно-правових актах та гарантуються нею політичними, економічними, соціальними, ідеологічними та юридичними засобами.

Виходячи з викладеного конституційна демократія та права людини – це дуже тісно взаємопов'язані політико-правові реалії, які знайшли своє вираження у тексті конституції. При цьому демократія є умовою існування та реалізації прав людини, а останні свідченням справжньої та реальної демократії.

Беззаперечним викликом конституційній демократії та правам людини у сучасній Україні є стан війни. «ВІЙНА – продовження політики насильницькими засобами. Один з видів збройних конфліктів, організована озброєна боротьба між державами, націями, соціальними групами» [3, с. 50]. Частина перша статті першої Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII додає до цього, що «Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [4].

Беззаперечно, що посиленню конституційної демократії та прав людини в умовах повоєнного відновлення сприяли б наступні конституційні зміни:

1. Розділ 2 Конституції України має називатися «Основи конституційно-правового (або загального) статусу людини і громадянина в Україні», оскільки у ньому йдеться не тільки про права, свободи та обов'язки людини і громадянина, а й про інші елементи конституційно-правового статусу людини і громадянина. Цей розділ також доцільно систематизувати та структурувати виклавши його у вигляді взаємопов'язаних частин (глав). А саме: у першій главі слід викласти принципи конституційно-правового статусу людини і громадянина; у другій доцільно регламентувати такий елемент конституційно-правового статусу особи, як громадянство, а також основи конституційно-правових статусів інших категорій осіб; у наступних мають викладатися: а) особисті; б) політичні; в) економічні; г) соціальні; д) духовні права та свободи людини і громадянина; у заключних главах цього Розділу Конституції України мають викладатися обов'язки людини і громадянина, згруповані на: а) особисті, політичні, економічні, соціальні і духовні; б) гарантії реалізації прав, свобод та обов'язків, систематизовані на загальні і юридичні.

Права та свободи людини та громадянина мають формулюватися так, щоб вони розповсюджувалися на щонайбільшу кількість соціальних статусів (громадян, іноземців, осіб без громадянства, біженців, осіб, що набули притулку за законодавством України). Вони мають бути конкретними та забезпеченими, а для цього важливо їх не просто викладати як вид можливої та дозволеної поведінки, наприклад, кожен має право на повагу до його гідності згідно з частиною першою статті 28 чинної Конституції України. Натомість потрібно також вказувати на їх охорону, захист, забезпечення, гарантування чи відтворення державою, як, наприклад, частина перша статті 30 Конституції України гарантує кожному недоторканність житла, а частина друга цієї статті встановлює недопустимість проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду [5]. Яскравим та переконливим прикладом саме останнього закріплення може бути Федеральна конституція Швейцарської конфедерації, яка затверджена загальнонаціональним та кантональним голосуванням 18 квітня 1999 р. і вступила в силу 01 січня 2000 р., де права та свободи людини і громадянина не просто закріплюються, але й гарантуються, оскільки право чи свобода не тільки текстуально викладаються як вид можливої поведінки, але й певним чином забезпечуються, адже стверджується: гарантується свобода совісті та віросповідання (стаття 15); гарантується свобода переконань та інформації (стаття 16); гарантується свобода друку, радіо і телебачення, а також інших форм поширення творів та інформації за допомогою публічної телекомунікації; гарантується тасмниця редагування (стаття 17); гарантується свобода користування мовою (стаття 18) тощо [6].

Не доцільно викладати у Розділі, присвяченому основам конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні, статті, які не стосуються регламентації елементів статусу людини і громадянина. Наприклад, є не виправданим існування статті 37 діючої Конституції України, яка передбачає порядок утворення та діяльності політичних партій та громадських організацій.

2. Розділ III «Вибори. Референдум» чинної Конституції України має називатися «Народне волевиявлення» і у його змісті не повинно бути формулювань на зразок існуючих у статті 69, де йдеться про те, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Адже відразу виникає запитання, які інші форми безпосередньої демократії мають на увазі. У цьому розділі мають з'явитися статті присвячені: народній ініціативі (народній правотворчій та народній референдній ініціативі); народному вето; народному обговоренню; народному опитуванню, місцевому референдуму, громадським слуханням, місцевій ініціативі [7].

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 2: Д – Й. – 1999. – 744 с.
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 4: Н – П. – 2002. – 720 с.
3. Соціологія: словник термінів і понять. – К.: Кондор, 2006. – 372 с.
4. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. - № 28. - Ст. 250.
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (Status as of 1 January 2024). URL : <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en>

7. Колодій А. М., Тернавська В. М., Колодій О. А. Правотворчість українського народу як форма реалізації конституційно-правової політики держави. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 64-90.

Батанов Олександр

*Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
провідний науковий співробітник відділу
конституційного права та місцевого самоврядування,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України*

Конституціоналізм в умовах екологічних викликів сучасності: деякі проблеми доктрини та практики

До однієї з абсолютних цінностей конституційного рівня належить конституціоналізм – сукупність принципів, порядок діяльності та механізми, які традиційно використовуються з метою обмеження державної влади. Наскільки Конституція може обмежити державну владу та гарантувати конституційні права та свободи залежить, значною мірою, від нашої віри у механізм конституційного регулювання та від активних дій органів державної влади та місцевого самоврядування щодо реалізації її положень. Власне, віра у те, що конституційні норми, принципи та цінності здатні юридично обмежити державну владу та унеможливити її свавільне здійснення, що втілена у відповідній науковій теорії та відповідній політичній та юридичній практиці, і має назву доктрини конституціоналізму.

У широкому розумінні це явище охоплює теорію конституції, історію та практику конституційного розвитку тієї чи іншої країни, групи країн, світової спільноти у цілому. У вузькому розумінні під конституціоналізмом розуміється система ідей і знань про фундаментальні цінності демократії: їх склад, форми вираження, методи і ступінь реалізації, сукупність логічних уявлень про такий устрій держави і суспільства, який відповідає загально визнаним началам демократичного розвитку, при цьому правовий аспект характеристики конституціоналізму пов'язаний з юридичним закріпленням основних його ідей у конституції. Тобто по суті конституціоналізм це система уявлень про загальнодемократичні, загальноцивілізаційні політико-правові цінності державно організованого суспільства.

Серед цих цінностей в умовах сучасних викликів вагоме місце займають здорове та екологічно збалансоване середовище й екологічна безпека. Адже адекватне осмислення правових, політичних, економічних, соціально-культурних змін у сучасному глобалізованому світі та тих тенденцій, під впливом яких вони відбуваються (наприклад, антропологізація, інтернаціоналізація, біологізація, цифровізація, мілітаризація та ін.), а також ефективні та результативні дослідження нових реалій в житті суспільства та держави, вимагають серйозної перебудови системи теоретичних поглядів, подекуди кардинального перегляду філософських засад та методів наукового пізнання багатьох інститутів права, юридичних явищ та процесів, у тому числі й у сфері конституційного права та сучасного конституціоналізму в цілому та такого його виду, як екологічний конституціоналізм [1-2].

Щодо України, то її діяльність у зазначеному напрямку головним чином мотиваційно зумовлена потребою виконання державою як її головного обов'язку щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини, у т. ч. і права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, так і обов'язку щодо забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на власній території. Конституція України проголошує, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Оскільки проблематика екологічної безпеки в Україні в силу об'єктивних причин піднесена на конституційний рівень, відповідні процеси її забезпечення значною мірою пов'язані із функціонуванням основ конституційного ладу та становленням конституціоналізму. У цьому контексті важливе методологічне значення має позиція А. Р. Крусян, яка доводить, що «система конституціоналізму має таку властивість, як сучасність, тобто науково-практична парадигма цього політико-правового явища має враховувати сучасний стан і тенденції розвитку суспільства та держави». На її думку, конституціоналізм є «універсальним носієм теоретичної енергії сучасного конституційного права та прогресивним вектором сучасної конституційної практики», а «властивість «сучасності» українського конституціоналізму зумовлює актуальність дослідження тенденцій його розвитку в умовах глобалізації». При цьому, зазначає А. Р. Крусян, «глобалізація та глобалізм належать до тих концептів, які, з одного боку, постійно застосовуються при характеристиці найбільш суттєвих процесів розвитку сучасного соціуму, зазвичай у контексті його загальної уніфікації та трансформації у різних соціальних сферах, а з другого – не мають свого єдиного, уніфікованого визначення, незважаючи на достатню кількість наукових розробок з цієї проблематики. Системний аналіз дефініції глобалізації надає підстави резюмувати, що за своєю сутністю та основним змістом глобалізація – багатofакторне явище, яке має різносторонню соціальну природу та виявляється у синергетичному процесі (процесах) світової уніфікації в економічній, інформаційній, комунікативній, політичній, правовій, культурній та ін. сферах сучасної цивілізації» [3, с. 127-128].

Слід констатувати, що в сучасному світі стрімко підвищується статус конституційного права не лише як фундаменту усієї правової системи суверенних держав, а й в контексті формування глобального конституціоналізму. Конституційно-правова матерія розширюється та об'єкти конституційно-правового регулювання ускладнюються у зв'язку з тенденціями політологізації, економізації, соціологізації, екологізації й інформатизації конституційного права. Особливо відчутною є гуманізація та біологізація конституційного права, обумовлена зростанням впливу загальногуманітарних цінностей людства на конституційне право, перенесенням центру тяжіння на забезпечення природних прав людини, проголошенням їх найвищою цінністю, визнанням їх невідчужуваності та непорушності, неможливості скасування, звуження змісту й обсягу тощо. Одночасно, біологізація конституційної матерії має прояв у функціонуванні сучасної держави щодо обмеження негативних наслідків науково-технічного прогресу, особливо у таких нових галузях, як генетика, медична біологія. По суті формується новий науковий напрям – біоетика, пов'язана з трансплантацією органів людини, зміною статі, штучним заплідненням, проблемами абортів та евтаназії. Ці явища не можуть залишатися осторонь контролюючого та

регламентуючого (у тому числі й на конституційному рівні) державного втручання у дану галузь.

Вплив на найбільш глибокій структурі людської організації з боку біомедицини, втручання біомедичних технологій у геном людини, репродуктивні функції, психіку і процеси вмирання людини, біологічне копіювання шляхом маніпуляцій з генами (клонування), створення так званих трансгенних тварин за допомогою вживлення їм людських генів та інші фантастичні досягнення науки можуть мати непередбачувані наслідки для переродження людини і навколишнього середовища.

У зв'язку з цим, особливе значення в умовах сьогодення набуває проблематика екології, становлення екологічного конституціоналізму та функціонування екологічної держави.

На глобальному рівні відповідна проблематика загострилася у зв'язку з різким загостренням питань охорони довкілля, глобальними екологічними катастрофами (наприклад, катастрофа на ЧАЕС), які поставили під загрозу саме існування людства. Під впливом цього сучасні конституції більшості країн останнім часом стали закріплювати загальні принципи екологічної політики. Це привело до «проникнення» у конституційну матерію великого масиву природоохоронних норм, що свідчить про перманентну тенденцію екологізації конституційного права та актуалізацію проблеми екологічної безпеки [4].

Одними з найбільш руйнівних чинників, що впливають на екологічну безпеку, ставлячи під загрозу здоров'я людей, біорізноманіття та виживання глобальної екосистеми є війни та збройні конфлікти. Воєнні дії зазвичай супроводжуються негативними екологічними наслідками, такими як забруднення повітря, ґрунту і води токсичними хімічними речовинами, руйнування природних ландшафтів і деградація ґрунтів унаслідок бомбардувань, обстрілів, мінування територій, значне скорочення лісових масивів тощо. Крім того, знищення промислових об'єктів, нафтових резервуарів, гідроелектростанцій, загрози для АЕС створюють надзвичайні екологічні ризики, які впливають на локальну і глобальну безпеку. Особливу загрозу становить використання хімічної, біологічної та ядерної зброї, яка здатна завдати непоправної шкоди довкіллю на десятиліття чи навіть на століття. Наслідки цих дій можуть не лише спричиняти локальні катастрофи, а й створювати глобальні екологічні проблеми, такі як посилення кліматичних змін або порушення глобального балансу екосистем. Важливо, що під час збройних конфліктів критична інфраструктура (системи водопостачання, водовідведення, енергетичні мережі, системи управління відходами тощо) стає об'єктом нападів і зазнає прямого й непрямого руйнування. Це спричиняє довготривалі наслідки для здоров'я населення і життєздатності екосистем.

Проблеми екологічної безпеки під час воєн та збройних конфліктів потребують застосування комплексного підходу, який охоплює такі напрями:

- моніторинг і оцінка екологічних збитків – важливо створити ефективні системи моніторингу, які забезпечуватимуть вчасне виявлення та можливість оцінювання завданої шкоди;
- розроблення міжнародних стандартів і механізмів захисту довкілля під час конфліктів – це передбачає посилення ролі міжнародних організацій, наприклад ООН, в гарантуванні екологічної безпеки;

– реабілітація постраждалих територій – після завершення збройних конфліктів необхідно проводити заходи з очищення територій від забруднень, відновлення екосистем та забезпечення сталого розвитку;

– запобігання екологічним катастрофам – важливо створювати стратегії запобігання, які б враховували ризики екологічних катастроф у зонах потенційних конфліктів [5, с. 3-4].

Отже, екологічна безпека під час воєн та збройних конфліктів є надзвичайно важливим аспектом сучасної міжнародної політики та сталого розвитку. Збереження природи в умовах війни – це питання не лише екології, а й людської гідності, здоров'я та майбутнього всього людства. Саме тому екологічні загрози, які наразі набувають глобального масштабу, актуалізують необхідність зміни парадигми транснаціонального конституціоналізму з орієнтацією на енвайронментальний вектор розвитку або навіть виокремлення окремої сфери його розвитку – «транснаціонального екоконституціоналізму». Так, у конституціях так званого «нового покоління», розроблених з урахуванням сучасних міжнародних стандартів конституційного будівництва за умови збереження національних традицій, особлива увага приділяється цільовим конституційним настановам енвайронментальної спрямованості, відповідно до яких планується будувати нову форму суспільного співіснування в гармонії з природою. Зокрема, у Конституції Еквадору 2008 р. [6], у ст. 14 визнається право населення на здорове та екологічно збалансоване довкілля, яке гарантує стійкість та гідний спосіб життя. У ст. 16 Конституції Республіки Гвінея (в ред. 2010 р.) проголошується, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та зобов'язаний його охороняти. Держава забезпечує охорону навколишнього природного середовища. У ст. 17 цієї Конституції закріплено, що транзит, імпорт, зберігання, захоронення токсичних або забруднюючих відходів і будь-яка угода, пов'язана з ними, є злочином проти нації [7]. У ст. 73 Конституції Кабо-Верде [8] проголошується, що всі мають право на здорове і екологічно збалансоване довкілля та зобов'язані захищати його та підвищувати його цінність. У Конституції Республіки Фіджі 2013 р. [9] закріплюється право на достатню кількість їжі та води (ст. 36); на житло та санітарію (ст. 35), при цьому на державу покладається обов'язок вжити розумних заходів у межах наявних ресурсів для досягнення поступової реалізації права кожної людини.

Отже, енвайронменталізація (екологізація) конституційного права передбачає необхідність оновлення конституційної доктрини та практики конституціоналізму в напрямку збереження довкілля, запровадження розвитку екологічних енергетичних ресурсів, розширення каталогу прав людини (право на питну воду, право на сонячне світло (інсоляцію), на безпечні харчові продукти тощо). У конституційному масиві має відобразитися гармонія розвитку людини і довкілля. У цьому зацікавлена в першу чергу сама людина, стурбована своїм майбутнім. Тому конституційне право, усі права людини і найважливіше її право – право на життя – вже нині мають бути відображені у програмах стратегічної біологічної регуляції, стабілізації довкілля, збереженням природних систем, екосистем, біосфери загалом.

Список використаних джерел:

1. Потапчук Г. В. Екологічний конституціоналізм: теоретико-нормативні підходи до розуміння та становлення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. №2. С. 116–130.

2. Шумак І. О. Екологічний конституціоналізм як тенденція розвитку класичного конституціоналізму. *Юридичний журнал*. 2008. № 10 (76). С. 49-50.

3. Крусян А. Р. Тенденції сучасного українського конституціоналізму в умовах глобалізації. *Альманах права*. Трансформація законодавства України в сучасних умовах. Випуск 14. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2023. С. 127–128. (всього С. 127–133).

4. Батанов О. В. Конституціоналізм в умовах екологічних викликів сучасності та роль конституційного права у забезпеченні екологічної безпеки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. Ч. 1. С. 82-88. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/13.pdf>

5. Згуровський М. З. Екологічні наслідки збройних конфліктів у глобальному вимірі. *Вісник НАН України*. 2025. № 2. С. 3-4. С. 3-15.

6. Constitution of the republic of Ecuador Published in the Official Registe 20 October 2008. <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Ecuador/english08.html>

7. Constitution of Guinea (Loi Fondamentale), 7 May 2010. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/14519>

8. Constituição da República de Cabo Verde (alterada até a Lei Constitucional nº 1/VII/2010 de 3 de maio de 2010). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/6160>

9. Constitution of the Republic of Fiji 06.09.2013. URL: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/fj/fj013en.pdf>

Батанова Наталія

*Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
старший науковий співробітник відділу міжгалузевих
і порівняльних правових досліджень,
кандидат юридичних наук, старший дослідник*

Аксіометрія конституційно-правової відповідальності у вимірі сучасного конституціоналізму

Проблематика ціннісної характеристики конституційного права та сучасного конституціоналізму, основних конституційно-правових інститутів, у тому числі й конституційно-правової відповідальності, що в останні роки набула широкого визнання у загальнотеоретичному дискурсі, є складною, багатогранною та методологічно актуальною, що пов'язано з прагненням сучасної конституційної юриспруденції вийти на нові рівні сприйняття конституційно-правової реальності. На цьому шляху виникає комплекс складних та системно взаємопов'язаних між собою проблем, що концентруються у питаннях сутності, змісту, функцій, ефективності дії сучасного конституційного права в умовах конституційної модернізації, глобалізації та міждержавної європейської інтеграції. Без перебільшення, функціональність конституційного права залежить від ефективності конституційно-правової відповідальності.

У цьому контексті актуалізуються проблеми предметної наповненості та зовнішнього вираження конституційного права та його інститутів як цінності, розуміння Конституції як національно-державної цінності, питання про поняття та природу конституційно-правових цінностей, їх співвідношення з цінностями права в цілому, конституційно-правовими нормами та принципами сучасного конституціоналізму, пошуку механізмів та

принципів взаємодії у рамках конституційної аксіології конституційних правових цінностей та цінностей конституційного ладу, громадянського суспільства та демократичної державності. Це зумовлює необхідність системних аксіологічних досліджень конституційного права, оскільки вони напряму виходять на проблематику його дії.

У цьому контексті варто звернути увагу на те, що, по-перше, у всіх системах права і правових системах конституційне право як галузь права вважається провідною, пріоритетною, центральною, профілюючою, фундаментальною галуззю публічного права. Конституційне право як одна з профілюючих (первинних) галузей права і єдина в правовій системі України фундаментальна галузь права, має системоутворююче значення не тільки для законодавства, а й в цілому для правової системи. Тому не тільки нормами та інститутами, а й, насамперед, цінностями конституційного права забезпечується інституційна та функціонально-телеологічна єдність правової системи суспільства як цілісної соціальної системи. Від ціннісного наповнення конституційного законодавства та, відповідно, адекватного відтворення, реалізації, захисту конституційних цінностей в значній мірі залежить якість всіх інших галузей законодавства.

У зв'язку з цим особливо актуалізується питання не тільки щодо необхідності практичного виділення, а й пріоритетності конституційних цінностей у правовій теорії та практиці, їх усебічного гарантування та захисту, у тому числі шляхом застосування мір конституційно-правової відповідальності.

По-друге, необхідність визнання, закріплення, гарантування конституційних цінностей зумовлена конституційними перетвореннями в Україні. Прийняття Конституції України не могло не спричинити суттєвих змін в інших джерелах конституційного права. Мабуть не викликає сумнівів, що жодна галузь права не зазнала таких глобальних змін, як за своєю формою та змістом, так і, особливо, за сутністю, у тому числі в аспекті докорінних перетворень усієї аксіосфери конституційного права. У конституційному праві змінилися не тільки сутність та зміст багатьох інститутів, а й їх склад, завдання та функції. Свідченням тому є зокрема і є інститут конституційно-правової відповідальності та, попри суперечливий та повільний характер, розвиток відповідного конституційно-деліктного законодавства.

По-третє, з точки зору доктрини конституційно-правової відповідальності закономірною є постановка проблеми щодо аксіосфери держави. Як зазначає Ю. М. Оборотов, «аксіосфера держави формується у процесі діалогу держави і суспільства, а також держави й особистості. При цьому динаміка аксіосфери держави виражена не тільки у формуванні, але й у фіксації та освоєнні цінностей держави. Цінності держави виступають як пережиті людьми і зумовлені культурою форми їхнього позитивного ставлення до держави та її інститутів, які визначають вибір поведінки, що відповідає цим цінностям» [1, с. 151].

У зв'язку з цим, визначальними політичними, економічними, соціальними та духовними умовами формування нової парадигми конституційних цінностей є побудова в Україні незалежної, демократичної держави, в якій діють принципи визнання людини найвищою соціальною цінністю, верховенства права, поділу влади тощо, що потребує формування в конституційній свідомості нових орієнтирів і цілей суспільного розвитку, конституційних цінностей, життєвих орієнтацій і норм поведінки суб'єктів конституційного права. Відповідно, в основі нової парадигми конституційних цінностей мають бути соціальні цінності, пануючі в країнах, в яких конституціоналізм, демократія і

верховенство права існують багато років і дають позитивні результати для прогресу суспільства та держави.

Звідси, необхідно розглядати конституційно-правову відповідальність із аксіологічної точки зору, яка розкриває ціннісний потенціал цього багатогранного феномену конституційного права з позиції практики державотворення та системи ідеалів та ідей про демократичну державу, її форму, устрій та режим як конституційні цінності (їх генезис, систему, форми вираження, методи та ступінь реалізації і захисту). Так, наприклад, суверенність, демократизм, соціальність, правовладдя (верховенство права), унітарність, цілісність та недоторканність території, поділ влади, державна символіка, децентралізація та субсидіарність (а також, враховуючи загальний контекст та предмет даного дослідження – конституційно-правова відповідальність – *авт.*) є сенсоутворюючими цінностями конституційного ладу України та української державності [2, с. 113-115; 3, с. 104, 174].

При цьому, розглядаючи феномен конституційних цінностей у суб'єктному контексті, сучасні вітчизняні дослідники доводять, що найвищими ієрархічними цінностями є свобода та справедливість (цінності громадянського суспільства) та суверенітет, незалежність і унітаризм (цінності, що стосуються української державності). Саме вони виступають засобом зближення особистостей, культур, народів та універсальним інструментом досягнення соціальної злагоди та миру [4].

Більшість зазначених цінностей знаходяться в основі ефективної моделі конституційно-правової відповідальності та є ключовими принципами сучасного конституціоналізму. Саме тому, у контексті дослідження доктринальних проблем конституційно-правової відповідальності в Україні, аксіологічний метод набуває особливого значення.

Слід зазначити, що в конституційно-правовій науці, як і в цілому юридичній літературі, питання цінності юридичної відповідальності залишилось поза увагою вчених, проте її значення все ж таки епізодично вченими характеризувалося [5; 6]. Екстраполюючи на феномен конституційно-правової відповідальності висновки зроблені у загальнотеоретичній юриспруденції щодо аксіології юридичної відповідальності, можна виділити ціннісні засади конституційно-правової відповідальності у вигляді системи наступних аспектів:

1) враховуючи місце конституційного права у правовій системі будь-якої демократичної держави, конституційно-правова відповідальність займає центральне місце в системі видів юридичної відповідальності та націлена на забезпечення конституційного правопорядку в суспільстві та застосування мір негативного примусового характеру до суб'єктів конституційного права, які скоїли конституційні правопорушення;

2) конституційно-правова відповідальність має правовий характер, оскільки вона, як і інші види юридичної відповідальності, закріплена нормами права та реалізується за допомогою відповідних актів правозастосування у закріпленому правом порядку;

3) конституційно-правова відповідальність має інституційну цінність, що виявляється у тому, що її можна розглядати, з одного боку, як самостійний конституційно-правовий інститут, а з іншого, як складний правовий феномен, що має власну внутрішню структуру, завдання, функції тощо;

4) конституційно-правова відповідальність має гносеологічну цінність, що, з одного боку, заснована на системі поглядів та ідей сучасного конституціоналізму та, з іншого

боку, положень про негативність наслідків за порушення конституційних принципів та норм;

5) конституційно-правова відповідальність має публічно-владну цінність, що характеризує її як таку, що походить від основних суб'єктів конституційного права – народу та держави безпосередньо або в особі їх органів, які мають відповідні функції та повноваження, що закріплені нормами конституційного права;

6) конституційно-правова відповідальність має каральну цінність, оскільки вона надає змогу засобами конституційного примусу виправити та не допустити в подальшому скоєння конституційних правопорушень тими суб'єктами, які їх скоювали у минулому;

7) конституційно-правова відповідальність має правопоновлюючу цінність, що визначає її як засіб поновити порушені конституційні права.

Резюмуючи, зазначимо, що цінність конституційно-правової відповідальності має багатоаспектний характер та пов'язана із її комплексним функціональним призначенням для правової охорони конституції, розвитку конституціоналізму, правової держави та громадянського суспільства, забезпечення конституційного правопорядку тощо.

У сучасних умовах розвитку конституціоналізму, інститут конституційно-правової відповідальності потребує відповідного доктринального забезпечення та модернізації як на теоретичному, так і на законодавчому й правозастосовному рівнях з метою її відповідності потребам та умовам розвитку правової держави та громадянського суспільства та комплексної реалізації її ціннісних аспектів. До того ж для сучасної конституціоналістики аксіологічні дослідження слід розвивати в напрямках не тільки аксіосфери конституційного права, а й аксіосфери конституційної держави як правової, соціальної, демократичної, екологічної тощо. У силу зазначеного, найважливішим завданням ціннісної характеристики зазначених сфер є закріплення та реалізація використовуваних цінностей у межах формування аксіометрії конституціоналізму.

Список використаних джерел:

1. Оборотов Ю. Від ціннісної характеристики – до формування аксіометрії права і держави. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 150-158.
2. Реньов Є. В. Цінності конституційного ладу України та їх права регламентація: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Харків, 2017. 224 с.
3. Салей М. І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2017. 243 с.
4. Реньов Є. В. Щодо питання основних цінностей конституційного ладу України. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2014. №6 (10). С. 61–64.
5. Бойчук А. Ю. Аксіологічний зміст функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. *Правова держава*. 2018. № 30. С. 14-17.
6. Болсунова О. М. Аксіологія юридичної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 62-65.

Галус Олена

*Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова,
завідувач кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права,
кандидат юридичних наук, доцент*

До питання про здійснення безпосереднього народовладдя в умовах воєнного стану

Конституція України визначає народ як єдине джерело влади, а народовладдя як один із ключових принципів демократичного ладу. Народовладдя реалізується як через представницькі форми, так і через форми прямої демократії (вибори, референдуми, мирні зібрання, тощо). Стаття 5 Конституції України [1] закріплює фундаментальний принцип народного суверенітету, відповідно до якого єдиним джерелом влади в державі є народ, що реалізує її безпосередньо та через органи державної влади і місцевого самоврядування. Вона визначає республіканську форму правління, гарантує непорушність права народу на визначення та зміну конституційного ладу, категорично забороняє узурпацію влади будь-якими суб'єктами. Ці положення становлять базу для функціонування конституційної демократії, забезпечуючи легітимність державної влади, захист демократичного порядку та збереження політико-правової стабільності навіть в умовах надзвичайного та воєнного станів.

Уведення воєнного стану створює об'єктивну необхідність обмеження певних демократичних процедур, зокрема виборчого процесу, що напряду впливає на можливості реалізації народного суверенітету. Тимчасове зупинення виборів та неможливість проведення референдумів зумовлює звуження інструментів прямої демократії. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» встановлює тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод громадян з метою забезпечення обороноздатності держави, що безпосередньо впливає на реалізацію народовладдя. Зокрема, відповідно до ст. 19 та 21 Закону, під час дії воєнного стану можуть бути заборонені або обмежені проведення виборів, всеукраїнських та місцевих референдумів, діяльність політичних партій і громадських об'єднань, що істотно звужує можливості громадян здійснювати владу безпосередньо або через представницькі механізми [2]. Попри ці обмеження, закон зберігає пріоритет конституційних норм, а отже, передбачені заходи мають бути тимчасовими, пропорційними та не перешкоджати відновленню демократичних інститутів після скасування воєнного стану.

Конституція України (ст. 64) дозволяє обмеження деяких прав і свобод під час воєнного стану, однак ці обмеження мають відповідати принципам необхідності, пропорційності та тимчасовості. Важливо, щоб навіть за умов надзвичайного правового режиму зберігалася правова повага до народного суверенітету. Стаття 64 Конституції України визначає допустимі межі обмеження конституційних прав і свобод, встановлюючи, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть тимчасово обмежуватися окремі права, крім тих, які не підлягають обмеженню згідно з Конституцією. Зокрема, положення цієї статті створює правову основу для обмеження політичних прав, зокрема права на участь в управлінні державними справами, свободу об'єднань, участь у виборах і референдумах. Проте будь-які обмеження мають бути обґрунтованими, відповідати критеріям законності, необхідності та пропорційності, не підривати засади конституційного ладу й не перетворюватися на механізм фактичного згорання демократії, навіть в умовах надзвичайних обставин.

Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року «Про введення воєнного стану в Україні» [3] суттєво обмежив механізми народовладдя з метою забезпечення національної безпеки в умовах збройної агресії. Зокрема, було припинено проведення виборів та референдумів, обмежено діяльність політичних партій і громадських об'єднань, запроваджено контроль над інформаційним простором та обмежено свободу мирних зібрань. Такі заходи, передбачені законодавством України, зокрема статтею 64 Конституції, мають тимчасовий характер і спрямовані на захист державного суверенітету, проте водночас звужують можливості громадян реалізовувати право на участь в управлінні державними справами. Обмеження механізмів народовладдя, запроваджені Указом Президента України № 64/2022, мають правове та безпекове обґрунтування відповідно до національного та міжнародного права. Згідно зі статтею 64 Конституції України, у разі запровадження воєнного або надзвичайного стану можуть тимчасово обмежуватися окремі права і свободи людини й громадянина, крім тих, що є невідчужуваними. Воєнний стан вимагає концентрації владних ресурсів для забезпечення оборони, що унеможливує проведення демократичних процедур, таких як вибори чи референдуми, які потребують стабільного безпекового середовища. Обмеження свободи зібрань, слова та діяльності окремих політичних сил також були необхідні для протидії внутрішній дестабілізації, інформаційним диверсіям і діяльності проросійських агентів впливу. Таким чином, тимчасове звуження демократичних прав виправдане потребою захисту державного суверенітету, цілісності території та життя громадян під час збройної агресії.

Обмеження народовладдя в умовах війни не повинні призводити до деформації демократичних інститутів. Навпаки, саме під час кризи держава має продемонструвати стійкість демократії, дотримання прав людини та плановість у поверненні до повноцінного демократичного процесу після завершення війни.

Закон України від 09 травня 2024 року «Про внесення змін до деяких законів щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування» значно розширив та деталізував можливості безпосередньої участі жителів територіальних громад у вирішенні питань місцевого значення. Зокрема, визначено поняття «житель територіальної громади» (включивши до жителів внутрішньо переміщених осіб), передбачено обов'язковість затвердження статуту громади, та визначено інші заходи, спрямовані на підвищення прозорості та підзвітності органів місцевого самоврядування. Проте в умовах воєнного стану окремі норми, зокрема щодо конференцій жителів, не застосовуються в зонах бойових дій або тимчасово окупованих територіях, що обмежує практичну реалізацію.

Після скасування воєнного стану одним із ключових завдань стане нормативне та організаційне забезпечення відновлення повноцінної дії механізмів народовладдя. Насамперед ідеться про відновлення виборчого процесу, який забезпечить проведення виборів усіх рівнів, а також про законодавче врегулювання місцевих референдумів, як форми прямої демократії, передбаченої Конституцією, але досі не врегульованої. Важливими є також врегулювання на законодавчому рівні електронної демократії, зокрема закріплення механізмів участі громадян в управлінні державними та місцевими справами за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Всі ці заходи сприятимуть зміцненню демократичних інститутів, підвищенню довіри громадян до влади та формуванню стійкої громадянської активності в умовах післявоєнного відновлення України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування: Закон України від 09.05.2024 № 3703-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3703-20#n153>

Гансецька Єліна
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
аспірантка 4 року навчання
кафедри конституційного права

Президент під час воєнного стану: межі надзвичайних повноважень і стандарти захисту прав людини у змішаних республіках

Знаходячись в умовах правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, однією з центральних фігур системи державної влади постає глава держави. У змішаних республіках, як і в країнах з іншими формами державного правління, спеціальні повноваження президента та їх обсяг можуть варіюватися. Це можуть бути як виняткові механізми ухвалення рішень одноособово, так і обмеження завдяки інструментам парламентського контролю. Відсутність єдиної моделі може призводити до непередбачуваних наслідків: країна, вперше стикнувшись із викликами надзвичайного чи воєнного стану, нерідко не має чітко визначених алгоритмів взаємодії. Передбачуваність розвитку подій знижується, а ризики надмірних обмежень прав громадян зростають. При цьому виникає питання – які процедурні та законодавчі межі є мінімально необхідними, щоб гарантувати дотримання прав і свобод громадян навіть під час кризових ситуацій, а також не допустити перетворення тимчасових заходів на постійні.

Тривалі виклики національної безпеки нерідко зумовлюють посилення ролі президентів, що є достатньо логічним, адже найбільш актуальним стає питання своєчасного реагування та задоволення потреби в ухваленні швидких рішень. Президент здійснює верховне командування, видає спеціальні укази, а також відповідає за стратегічні кадрові рішення в силовому блоці. На користь цієї тези свідчать положення пунктів 1 та 17 частини першої статті 106 Конституції України, які встановлюють, що Президент України забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави, а також є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань, здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави [1].

І хоча інституційний дизайн у змішаній республіці під час воєнного стану все ще зберігає поділ повноважень між главою держави, урядом та парламентом, ризик «перекоосу» у бік президенталізму зростає. Зміщення центру ухвалення рішень до

президента означає його домінування у сфері безпеки й оборони, тоді як уряд забезпечує імплементацію відповідних рішень, а парламент – часові межі та інституційний нагляд. Саме тому важливим є збереження балансу між необхідною концентрацією повноважень у руках глави держави та додатковими інструментами контролю за його діяльністю.

Одним із дієвих способів контролю може вважатись регулярна звітність президента парламенту та моніторинг рішень, що приймаються, громадськістю. Забезпечення прозорості та доступу до інформації сприяє збільшенню рівня довіри до влади та мінімізації рівня напруги у суспільстві. Окрім цього, варто розуміти, що будь які надзвичайні повноваження президента або його рішення мають бути обґрунтованими та мати законну підставу для здійснення. Проте межі влади президента мають бути передбачені у конституції або у спеціальному законі, адже сама лише необхідність ухвалення швидких рішень в умовах воєнного стану не означає дозвіл на ігнорування нормативних приписів або створення нових неписаних правил.

Європейською конвенцією з прав людини (далі – Конвенція) у статті 15 зазначено, що у разі війни або іншої небезпеки, яка загрожує життю нації, у державах може вживатись відступ від зобов'язань, визначених Конвенцією, проте встановлюються певні межі, які обумовлюються гостротою становища [2]. Ключовим завданням керівництва держави, включаючи президента, є дотримання вказаного у прийнятті рішень, які мають відображати реальну необхідність, а також характеризуватись обмеженістю у часі (пункт 3 статті 15 Конвенції).

Також при застосуванні обмежень, держава не повинна застосовувати заходи, які призводять до більшого обмеження прав, ніж це необхідно для досягнення мети, для якої вводяться обмеження (пункт 10 Сіракузьких принципів) [3], що означає важливість дотримання принципу співмірності в умовах надзвичайного або воєнного стану.

Не менш важливим є і дотримання багаторівневого нагляду за прийняттям рішень в особливих умовах – через поєднання парламентського контролю, оперативного судового перегляду та інституцій омбудсменського нагляду. У французькій правовій традиції закріпились умови «ввімкнення» виняткових повноважень президента «якщо інститутам Республіки, незалежності держави, цілісності її території або виконанню міжнародних зобов'язань загрожує серйозна і безпосередня небезпека, і нормальне функціонування конституційних публічних влад припинене», що відображено у статті 16 Конституції, адже перед ухваленням спеціальних заходів французький глава держави обов'язково консультується з Прем'єр-міністром, головами палат парламенту і Конституційною радою та звертається до нації з посланням [4].

Рішення, прийняті президентом Франції відповідно до зазначеної вище статті 16, не підлягають контрасигнації (виняток описаний у статті 19 Конституції Франції), тому вказана модель кризового управління дає достатньо широку дискрецію главі державі на старті. Водночас така дискреція має часові запобіжники: після тридцяти днів до Конституційної ради можуть звернутися голови палат парламенту або шістдесят депутатів або сенаторів, аби перевірити, чи зберігаються умови статті 16, а після 60 днів перевірка проводиться автоматично й публічно.

Отже, ефективне верховне командування, яке забезпечує глава держави під час воєнного стану, сумісне з конституційною демократією лише тоді, коли президентські надзвичайні повноваження засновані на підґрунті правових запобіжників та контрольних механізмів. Дотримання тріади «необхідне–тимчасове–підзвітне» має бути тестом для кожного президентського рішення, яке впливає на обмеження прав громадян.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 10.06.2025).

2. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr (дата звернення: 10.06.2025).

3. Siracusa principles. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/1984/07/Siracusa-principles-ICCPR-legal-submission-1985-eng.pdf> (дата звернення: 10.06.2025).

4. Конституція Французької Республіки. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1525439702fr_const_new_a5_-web.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

Горovenko Сергій

*Київський університет права НАН України,
аспірант*

Залучення міжнародних експертів до конкурсного відбору членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Terra incognita.

У жовтні 2019 року в Україні розпочався новий етап судової реформи із ухваленням Закону України № 193-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності органів суддівського управління», яким було розформовано персональний склад Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, затверджений у 2016 році.

Також було утворено Комісію з питань доброчесності та етики при Вищій раді правосуддя, яка, відповідно до статті 28-1 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» (у редакції, що діяла на момент відповідних правовідносин), діє при Вищій раді правосуддя та утворюється з метою забезпечення прозорості і підзвітності членів Вищої ради правосуддя та членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

11 березня 2020 року Конституційний Суд України ухвалив Рішення №4-р/2020 у справі №1-304/2019 (7155/19), яким визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) низку положень згаданого вище Закону №193-IX, і, таким чином, зупинив більшість процесів реформування системи правосуддя. Більше того, пунктом 5 резолютивної частини згаданого рішення, Конституційний Суд України рекомендував Верховній Раді України невідкладно привести скасовані положення законодавства у відповідність до свого рішення.

Водночас, протягом 2020-початку 2021 року жодних практичних дій з боку Парламенту вжито не було, а відтак робота Вищої кваліфікаційної комісії суддів фактично була зупинена, в тому числі з огляду на відсутність зворотної законодавчої дії в результаті ухвалення Конституційним Судом України відповідного рішення.

Всередині 2021 року Президент України затвердив Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, одним із заходів на виконання якої, з метою зміцнення незалежності судової влади та підзвітності суспільству, було зазначено формування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у складі професійних та доброчесних членів, призначених за результатами відкритого конкурсу, проведеного за участю міжнародних експертів, та забезпечення інституційної самостійності та транспарентності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (4.2.1).

На виконання зазначеного заходу, 13 липня 2021 року Верховна Рада України ухвалила Закон України № 1629-IX «Про внесення змін до Закону України «Про

судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо відновлення роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України» конституційною більшістю, у якому було передбачено створення Конкурсною комісією, яка обирається строком на чотири роки та уповноважена на проведення Конкурсу на зайняття посади члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

На виконання рекомендацій Європейської комісії «За демократію через право» [1] було встановлено, що перший склад Конкурсною комісії формується з трьох осіб з числа суддів або суддів у відставці, запропонованих Радою суддів України, та трьох осіб, запропонованих міжнародними та іноземними організаціями, які відповідно до міжнародних або міждержавних угод протягом останніх п'яти років надають Україні міжнародну технічну допомогу у сфері судової реформи та/або запобігання і протидії корупції.

Більше того, було запроваджено механізм голосування, який передбачав, що рішення першого складу Конкурсною комісії є ухваленим, якщо за нього проголосували не менше ніж чотири члени Конкурсною комісії, з яких двоє запропоновані міжнародними та іноземними організаціями. У разі однакової кількості голосів "за" і "проти" голоси трьох членів Конкурсною комісії, з яких двоє запропоновані міжнародними та іноземними організаціями, є вирішальними.

Перший склад Конкурсною комісії з відбору членів Вищої кваліфікаційної комісії України було сформовано 17 вересня 2021 року, а 21 січня 2022 року Конкурсна комісія провела перше офіційне засідання. До першого складу Конкурсною комісії увійшли: Стівен Маркман — голова Верховного Суду Мічигану у відставці; Роберт Брукхейсен — суддя Дисциплінарного апеляційного суду голландської колегії адвокатів; Тед Зажечни — суддя у відставці Суду королівської лави Саскачевану (Канада); Сергій Верланов - суддя Київського апеляційного суду; Євген Мезенцев - суддя Шостого апеляційного адміністративного суду; Іван Міщенко - суддя Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду.

Незважаючи на повномасштабне вторгнення Росії проти України, 15 березня 2023 року Конкурсна комісія завершила процес перевірки кандидатів, а 01 червня 2023 року Вища рада правосуддя призначила членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, які пройшли повноцінний відкритий конкурсний відбір з ключовою роллю міжнародних експертів у цьому процесі.

Важливо зазначити, що призначення членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України було однією із 7 вимог Європейської Комісії до України як держави-кандидатки на вступ до Європейського Союзу.

01 червня 2025 року сплив строк повноважень першого складу Конкурсною комісії з добору членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, в тому числі й закінчилися повноваження згаданих вище міжнародних експертів. Відповідно до пункту 4 статті 95-1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», до складу Конкурсною комісії входять: три особи з числа суддів або суддів у відставці, запропоновані Радою суддів України; одна особа, запропонована Радою прокурорів України; одна особа, запропонована Радою адвокатів України; одна особа, запропонована Національною академією правових наук України в особі Президії.

12 червня 2025 року 90 громадських організацій звернулись [2] до Верховної Ради України та Президента України з проханням невідкладно ухвалити законопроект [3], що продовжить мандат міжнародних експертів у Конкурсною комісії до завершення ключових доборів, оскільки, на їх думку, модель із вирішальним голосом зовнішніх

експертів уже стала «золотим стандартом» і поза судовою системою та її підтримують більшість громадян.

Наразі постає питання, яке визначатиме розвиток системи добору вищих посадових осіб системи правосуддя в найближчі роки, або держава обирає шлях на поступову природню відмову від міжнародних експертів з ключовою позицією в ухваленні ключових кадрових рішень, уникаючи ухвалення будь-яких рішень, або Верховна Рада України приймає низку законодавства, яке продовжує мандат міжнародної складової в органах, які відповідають за добір кандидатів, сподіваючись продовжити міжнародну підтримку процесам реформування системи правосуддя України.

Аналогічно, строк залучення міжнародних експертів до конкурсів в системі правосуддя України вже продовжували, як от наприклад Громадській раді міжнародних експертів, які відповідає за проведення конкурсу на посаду суддів Вищого антикорупційного суду України та Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду України, на 18 місяців, шляхом ухвалення Закону України №3996-IX «Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та Закону України "Про Вищий антикорупційний суд" щодо Громадської ради міжнародних експертів».

Зазначена наукова дискусія важлива зокрема у рамках одного із заходів Дорожньої карти з питань верховенства права, схваленої Кабінетом Міністрів України, який визначає необхідність підвищення прозорості та якості процесів відбору кандидатів, у тому числі до Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Конституційного Суду України, З'їзду та Ради суддів України, Голови Державної судової адміністрації, з особливим акцентом на спроможність органів суддівського самоврядування на основі незалежного аналізу, з огляду на майбутню організацію системи правосуддя [4].

Список використаних джерел:

1. Council of Europe, Venice Commission. Ukraine (CDL-AD(2019)027-e) - Opinion on the Legal framework in Ukraine governing the Supreme Court and judicial self-governing bodies, adopted by the Venice Commission at its 121st Plenary Session, Venice, 6-7 December 2019. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282019%29027-e&fbclid=IwAR2Btt5yAq7NlYXVEy0Pj_aSR8xAy4gzFwNMTAPMHs2RT2xqhzVqWmh9gX4.
2. Громадські організації закликають зберегти та продовжити участь міжнародних експертів у конкурсних комісіях. 12.06.2025. DeJuRe. URL: <https://dejure.foundation/gromadski-organizacziyi-zaklykayut-zberegty-ta-prodovzhyty-uchast-mizhnarodnyh-ekspertiv-u-konkursnyh-komisiyah/>.
3. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо удосконалення процедури конкурсу на зайняття посади члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (№13382 від 18.06.2025). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/56599>.
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 475-р «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 "Основи процесу вступу до ЄС"» від 14 травня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-p#Text>.

Гринюк Роман
*Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ,
професор кафедри права,
доктор юридичних наук, професор*

Конституційні гарантії реалізації академічної свободи

У сучасному демократичному суспільстві академічна свобода посідає ключове місце в системі прав і свобод людини, оскільки забезпечує інтелектуальну автономію та незалежність освітньо-наукової діяльності. Зростаюча роль освіти і науки в процесах суспільної трансформації та європейської інтеграції України надає академічній свободі особливої ваги як соціально-правовій цінності. Академічна свобода є не лише філософською категорією, але й об'єктом правового регулювання, зокрема, на рівні конституційного права. Конституційне законодавство демократичних держав, а також міжнародно-правові акти у сфері прав людини визнають і гарантують академічну свободу як необхідну умову функціонування розвиненого громадянського суспільства.

Академічна свобода є похідною від базових прав і свобод людини, які гарантовані на конституційному рівні. Її реалізація вимагає не лише номінального визнання, а й наявності ефективних нормативних, інституційних та процедурних гарантій, які забезпечують її практичне здійснення.

Хоча Конституція України не містить окремої статті, яка б прямо визначала «академічну свободу», її зміст опосередковано закріплено у низці положень, а саме у статті 34, яка гарантує право на свободу думки і слова, що охоплює й академічні форми вираження поглядів у процесі викладання та досліджень; у статті 35, яка визначає право на свободу світогляду і віросповідання, що також стосується академічного плюралізму; у статті 53, де зафіксовано право на освіту, яке створює базу для реалізації свободи в освітньому просторі; у статті 54, яка гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності. Конституційною основою для формування законодавчого інституту академічної свободи є основоположні принципи, які закріплені у статтях 15, 23, 24 Конституції України [1].

Більш повно і дієво академічна свобода закріплена на рівні спеціального законодавства України про освіту, яке розвиває згадані конституційні положення. Так, у статті 1 Закону України «Про освіту» подано легальне визначення академічної свободи. Вона трактується як самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань та інформації, вільного оприлюднення і використання результатів наукових досліджень з урахуванням обмежень, установлених законом. Стаття 54 цього ж закону деталізує зміст академічної свободи через надання певних прав учасникам освітнього процесу на свободу викладання, вибір форм, методів і засобів навчання, академічну мобільність тощо [2].

Закон України «Про вищу освіту», а саме стаття 3 зазначає, що формування і реалізація державної політики у сфері вищої освіти забезпечується шляхом розвитку автономії закладів вищої освіти (ЗВО) та академічної свободи учасників освітнього процесу. Така синергія передбачає самостійність ЗВО у прийнятті академічних, організаційних і фінансових рішень. У статтях 32, 57 – 62 зазначеного закону конкретизовано форми реалізації академічної свободи учасників освітнього процесу та закладів вищої освіти [3].

Слід зазначити, що практика реалізації норм зазначеного законодавства України щодо академічної свободи стикається з низкою викликів: надмірною комерціалізацією освіти, політичним тиском, обмеженням автономії закладів освіти. Тому, академічна свобода, як конституційно-правовий феномен потребує не лише нормативного закріплення, а й створення належного інституційного середовища, в якому її реалізація стане реальною та ефективною. Це обумовлює необхідність дослідження ролі інституційних гарантій в перетворенні академічної свободи з абстрактної декларації на практичний механізм функціонування системи освіти й науки.

Інституційні гарантії – це багатоаспектна правова категорія, яка у теорії конституційного права розглядається по-різному, а саме як:

а) система засобів, умов, передумов, факторів, що закріплюються в законі і забезпечують охорону і захист прав [4, с. 176].

б) система органів, діяльність яких спрямована на охорону і захист порушених прав [5, с. 58].

в) діяльність державних і недержавних організацій, які створюють сприятливі умови, охороняють і захищають конституційні права і свободи [6, с. 41].

На підставі аналізу доктринальних визначень цієї правової категорії можна запропонувати «інституційні гарантії академічної свободи» розуміти як сукупність організаційних, процедурних і управлінських механізмів, що забезпечують реалізацію академічної свободи в межах діяльності закладів освіти та наукових установ.

До ключових елементів інституційних гарантій академічної свободи слід віднести автономію освітніх установ; інститути колегіального управління, внутрішні регулятивні механізми, а також зовнішні інституції, такі як органи судової влади, Уповноважений Верховної Ради України (ВРУ) з прав людини, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, професійні громадські об'єднання тощо. У цьому контексті актуальним є питання визначення ролі освітнього омбудсмена для забезпечення академічної свободи. Цей інститут був запроваджений в Україні 2017 року з метою посилення захисту прав учасників освітнього процесу. На мою думку, попри позитивний потенціал цього інституту, його нормативне регулювання містить низку суттєвих прогалин, що обмежують ефективність діяльності освітнього омбудсмена, в тому числі і як одного з елементів інституційної гарантії реалізації академічної свободи.

Законодавчою основою функціонування освітнього омбудсмена є стаття 73 Закону України «Про освіту», яка встановлює загальні засади його діяльності. На підставі цього закону Кабінет Міністрів України своєю постановою затвердив два нормативних акти: Положення про освітнього омбудсмена і Порядок та умови звернення до освітнього омбудсмена [7].

Аналіз нормативних положень відповідних актів дає підстави стверджувати, що цей інститут має занадто вузьке функціональне призначення. Його повноваження визначені загально. Відсутня деталізація щодо процедур розгляду звернень, інструментів впливу, порядку реагування на системні порушення. Наприклад, зазначені нормативні акти передбачають лише подання рекомендацій або звернень до органів влади, але не встановлюють механізм зобов'язання виконати такі рекомендації і пропозиції. Він не має повноважень на здійснення повноцінних перевірок, також відсутні інструменти санкціонування або притягнення до відповідальності порушників. Це знижує його авторитет і ефективність як захисника прав у конфліктних ситуаціях. Слід зазначити, що з 2018 року судова практика за участю освітнього омбудсмена як представника інтересів

конкретної особи, відсутня. Крім того, його нормативна модель майже не охоплює питання захисту академічної свободи в сфері вищої освіти і більше зорієнтована на нижчі ступені освіти.

Освітній омбудсмен є посадовою особою, яка фактично підзвітна Міністерству освіти і науки України. Це ставить під сумнів його інституційну незалежність, особливо у випадках, коли конфлікт виникає між учасниками освітнього процесу і самим міністерством або підпорядкованими структурами.

Для зміцнення цього інституту вбачається необхідним на законодавчому рівні скасувати його підпорядкування виконавчій владі та зробити освітнього омбудсмена самостійною парламентською інституцією.

Таким чином, конституційні гарантії академічної свободи, які закріплені, в основному, на рівні базових законів про освіту, потребують подальшої конкретизації, удосконаленого інституційного наповнення та правового захисту. Академічна свобода має бути не лише принципом, а й реальним правом із чітко визначеною межею та інструментами захисту в умовах демократичного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
3. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
4. Цекалова Н.І. Основні права з інституційною гарантією і без неї // Журнал східноєвропейського права. – 2019. - №68. С. 175-179.
5. Богачова Л.Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2011. Вип.22. С. 56-70.
6. Букач В.В., Камінська Н.В., Медвідь Л.П. Інституційні гарантії конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2021. №1 (21). С. 39-44.
7. Деякі питання освітнього омбудсмена: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.06.2018 №491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF#Text>.

Євстігнєв Андрій

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри конституційного права,
доктор юридичних наук, професор,
член Центральної виборчої комісії*

Основні виклики організації і проведення виборів як складової повосенної відбудови

Повосенна відбудова України як демократичної правової держави, без сумніву, вимагатиме організації і проведення виборів, що відповідатимуть загальноновизнаним міжнародним та національним вимогам та стандартам.

Слід констатувати, що процес такої підготовки, який розпочався ще у 2022 році, триває, до нього активно залучені представники громадянського суспільства, органи

державної влади, Верховна Рада України, а також Центральна виборча комісія (далі – ЦВК) як постійно діючий орган адміністрування виборів.

Зокрема, відповідно до положень ч. 2 ст. 16 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» [1] саме ЦВК, крім іншого, уповноважена за результатами узагальнення практики застосування законодавства України про вибори і референдуми та практики проведення виборів і референдумів в Україні, а також у разі необхідності за власною ініціативою розглянути та прийняти у встановленому цим Законом порядку рішення стосовно підготовки пропозицій щодо вдосконалення законодавства України про вибори і референдуми.

Реалізуючи вказане повноваження, ЦВК ще в 2022 році презентувала перші пропозиції щодо удосконалення законодавства з питань проведення виборів після завершення або скасування воєнного стану (постанова ЦВК від 27 вересня 2022 року № 102 «Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні» [2]). Важливо, що робота щодо розроблення відповідних пропозицій активно продовжилася та продуктивно триває і станом на сьогодні.

Основна причина того, що законодавчі «пошуки» є настільки тривалими, полягає у безпрецедентній складності ситуації, що виникла в Україні у зв'язку із злочинною збройною агресією російської федерації, яка обумовила існування викликів, з якими не стикалась жодна демократична країна у світі.

Окрім викликів, обумовлених війною, існують також виклики, пов'язані із євроінтеграційним рухом нашої держави.

Тож коротко охарактеризуємо основні виклики, що належать до обидвох названих груп.

Основні виклики організації і проведення повоеєнних виборів, обумовлені воєнними діями.

Виклики, пов'язані із знищенням/пошкодженням виборчої інфраструктури. Війна завдала і, нажаль, продовжує завдавати величезної шкоди цивільній інфраструктурі України, що безпосередньо пов'язане з можливістю організації і проведення виборів. Так, від наявності/відсутності такої інфраструктури та її безпечності (згадаємо лише про потреби у розмінуванні величезних територій) залежить можливість/відсутність можливості забезпечити приміщення для голосування і для роботи виборчих комісій, «виборча» логістика, можливість здійснювати передвиборну агітацію, офіційне спостереження тощо. І це ще далеко не повний перелік проблем, які існують.

Виклики, пов'язані із внутрішньою та зовнішньою міграцією виборців. Держава об'єктивно не володіє повною та достовірною інформацією про кількість виборців, що були вимушені змінити місце свого проживання як в межах території України, так і шляхом виїзду за кордон, а також про місце перебування таких осіб. В свою чергу, інформація про це є визначальною для забезпечення права голосу кожному виборцю і водночас – для попередження будь-яких зловживань та порушень, обумовлених відсутністю відповідних даних. Зазначена ситуація обумовлює також необхідність нормативно визначитись із питанням цензу осілості як умови для реалізації пасивного виборчого права.

Виклики, пов'язані із актуалізацією даних Державного реєстру виборців. Ці виклики об'єктивно пов'язані із вже зазначеними вище у п.п. 1.1. та 1.2. Саме від отримання своєчасної та повної інформації про виборчі дільниці, придатні для проведення

голосування, а також про виборці адреси виборців, залежить повноцінне забезпечення кожному виборцю можливості вільно реалізувати своє право голосу та відсутність зловживань і порушень.

Окрім вказаного, існують дискусії щодо типу загальнодержавних виборів, які мають відбутися після завершення або скасування воєнного стану. На наше переконання, це – чи не найпростіше для вирішення питання з-поміж виділених у цих тезах. Так, очевидно, що такі типи загальнодержавних виборів, як позачергові або чергові, провести буде неможливо, адже Конституцією України [3] чітко обумовлені строки їх проведення, і такі строки вже спливли. Водночас, Основним законом не заборонено визначати інші типи виборів на рівні виборчого законодавства (як, власне, має місце, наприклад, з додатковими або першими місцевими виборами), тому визначити у виборчому законі такий тип виборів, як «перші після завершення (скасування) воєнного стану» видається цілком правомірним.

Інколи в експертному середовищі в якості аргументів щодо можливого виду післявоєнних виборів наводяться посилання на положення абз. 6 ч. 1 ст. 20 Виборчого кодексу України (щодо того, що перші загальнодержавні післявоєнні вибори можуть вважатись «відкладеними» черговими), хоча у такій позиції, враховуючи нижчий рівень юридичної сили кодексу, очевидно значно слабкіше конституційне підґрунтя.

Також важливим є визначення нормативної форми закріплення «спеціальних» положень щодо організації і проведення повоенних виборів. Чи має бути прийнято окремий «повноцінний» виборчий закон *ad-hoc* з відповідних питань, чи такий закон мав би стосуватись лише відповідних особливостей, а в частині, не врегульованій ним, застосовувались би положення Виборчого кодексу України [4] та інших актів виборчого законодавства – важливе питання, яке має бути вирішено. Так, сумнівів у об'єктивній необхідності визначення окремих спеціальних положень (зокрема, щодо голосування за кордоном, оновлення даних про виборів в Державному реєстрі виборців тощо) майже немає. Водночас, питання ефективної реалізації відповідних приписів є чи не основним для вирішення. І це, на наше переконання, багато в чому залежить від однозначності і зрозумілості їх положень, а також системності їх закріплення, адже загальнотеоретичне питання вирішення колізії загальної та спеціальної норм у цьому випадку набуває неабиякого практичного значення.

Також актуальною є проблематика виборчої системи, особливо для перших повоенних виборів народних депутатів України. Чинна редакція ВКУ (що передбачає «змагання» кандидатів у межах виборчих регіонів) навряд чи може бути застосована для перших післявоєнних виборів з огляду на об'єктивну неможливість забезпечити принцип рівності для всіх кандидатів, що обумовлене вже окресленими вище міграційними та інфраструктурними чинниками, які навряд чи будуть швидко усунені (зокрема, кількість виборців у окремих виборчих регіонах буде непропорційно відрізнятись, що безпосередньо впливатиме на можливість/неможливість «подолання» виборчої квоти).

Основні виклики організації і проведення повоенних виборів, обумовлені євроінтеграцією України.

Зазначимо, що значна частина питань, що стосується різних аспектів організації і проведення виборів в Україні, були і є предметом значної уваги з боку ЄС та його інституцій, причому як на етапі розгляду у 2022 році заяви України щодо надання статусу кандидата до ЄС, так і на сучасному етапі переговорної процедури щодо вступу.

Зокрема, в офіційному Опитувальнику, наданому Україні Європейською комісією навесні 2022 року, виборчої сфери стосувались наступні: - опишіть прогрес, досягнутий

на сьогоднішній день у виконанні рекомендацій Бюро з демократичних інституцій та прав людини з точки зору нормативної бази для фінансування виборчої кампанії; – опишіть прогрес, досягнутий на сьогоднішній день у виконанні рекомендацій Бюро з демократичних інституцій та прав людини з точки зору нормативної бази для фінансування виборчої кампанії; - як забезпечується ефективна участь у політичному житті осіб, які належать до меншин.

Цілий масив питань «виборчого» спрямування поставлено перед Україною в контексті скринінгу і подальшого удосконалення (адаптації до законодавства ЄС) законодавства за ключовим кластером «Основні принципи процесу вступу до ЄС» переговорної процедури.

Водночас, в межах цих тез варто зазначити передусім виклики, пов'язані із запровадженням в Україні процедур надання виборчих прав громадянам інших держав-членів, що проживають в Україні, а саме права голосувати та балотуватися на місцевих виборах в Україні, а також на виборах українських депутатів у Європарламенті. Це передбачено Директивою Ради 93/109/ЕС від 6 грудня 1993 року щодо встановлення детальних механізмів реалізації права голосу та права бути кандидатом на виборах до Європейського Парламенту для громадян Союзу, які проживають у державі-члені, громадянами якої вони не є [5], та Директиву Ради 94/80/ЄС від 19 грудня 1994 року, що встановлює детальні умови для здійснення права голосу та висування кандидатів на муніципальних виборах громадянами Союзу, які проживають у державі-члені, громадянами якої вони не є [6].

Вирішення цього складного питання потребує передусім визначеності щодо необхідності/відсутності необхідності внесення змін до Конституції України в частині надання виборчих прав негромадянам України, адже у разі необхідності такого внесення до розділу III Основного Закону, додатковим викликом буде власне реалізація встановленої для цього ускладненої процедури, яка потребує проведення всеукраїнського референдуму.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 року. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%86#w1_3.
2. «Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні»: постанова Центральної виборчої комісії від 27 вересня 2022 року № 102. Режим доступу: <https://act.cvk.gov.ua/acts/pro-propozitsii-shhodo-vdoskonalennya-zakonodavstva-ukraini-spryamovani-na-zabezpechennya-pidgotovki-ta-provedennya-vivoriv-pislya-pripinennya-chi-skasuvannya-voienного-stanu-v-ukraini.html>.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n125>.
5. Директива Ради 93/109/ЕС від 6 грудня 1993 року. Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1993/109/oj/eng>.
6. Директива Ради 94/80/ЄС від 19 грудня 1994 року. Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1994/80/oj/eng>.

Зубенко Ганна

*Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна,*

*доцент кафедри конституційного і муніципального права,
кандидат юридичних наук, доцент*

Принцип прозорості державного фінансування політичних партій: європейські стандарти та вітчизняна практика

В аспекті незворотності європейського курсу, закріпленої преамбулою Конституції України, не полишає своєї актуальності питання здійснення державної політики щодо ефективного запобігання й протидії корупції, яка є суттєвою загрозою принципу верховенства права, правової, демократичної держави та іншим принципам, які складають зміст засад конституційного ладу України, правам і свободам людини і громадянина.

У зв'язку з цим, однією з проблем, яка залишається невирішеною в Україні, є забезпечення доброчесності різноманітних інститутів громадянського суспільства, особливо, політичних партій, які є фундаментальним елементом демократичної системи держави та основним засобом вираження політичної волі громадян. Повною мірою це твердження стосується проблеми дотримання принципу прозорості фінансування політичних партій державою. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є приведення системи контролю за фінансуванням діяльності політичних партій, у відповідність до європейських регіональних стандартів і кращих європейських практик.

Серед міжнародних договорів та актів, які закріплюють вищезазначені стандарти: Керівні принципи щодо фінансування політичних партій від 9-10 березня 2001 р., Рекомендації Рес (2003)4 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо Єдиних правил проти корупції у сфері фінансування політичних партій та виборчих кампаній від 8 квітня 2003 р., Керівні принципи регулювання діяльності політичних партій, прийняті ОБСЄ та Венеціанською Комісією 15-16 жовтня 2010 р., Керівні принципи регулювання політичних партій, ухвалені Венеціанською комісією 11-12 грудня 2020 р. та ін.

Зокрема, принципу прозорості фінансування політичних партій присвячена ст. 5 Керівних принципів щодо фінансування політичних партій від 9-10 березня 2001 р., відповідно до якої, фінансування політичних партій публічними коштами має відбуватися за умови, що бюджети політичних партій будуть контрольовані спеціальними публічними органами. Держави повинні проводити політику фінансової прозорості політичних партій, що користуються публічним фінансуванням [1, с. 307]. «Жодна партія не може отримувати фінансову допомогу таємним або шахрайським способом» - зазначається в п. 43 Кодексу належної практики щодо політичних партій, ухваленого Венеціанською Комісією 12-13 грудня 2008 р. [1, с. 43].

Зміст принципу прозорості полягає в наступному. По-перше, це обов'язок політичних партій вести фінансову звітність та належним чином її зберігати та оприлюднювати. Також політичні партії мають регулярно чи принаймні щорічно публікувати інформацію про свої доходи та витрати (повний чи короткий фінансовий звіт) а також надавати таку інформацію до незалежного контрольного-наглядового державного органу [2, с. 61]. Законодавство держав-членів ЄС встановлюють різні вимоги щодо того, яку саме інформацію мають містити фінансові звіти. Також законодавством майже всіх країн ЄС, за винятком Мальти, Монако та Іспанії, передбачений доступ громадськості до партійних звітів.

По-друге, кожна політична партія має передбачити в своєму статуті механізми аудиту за її бухгалтерським обліком на національному рівні та наглядю за бухгалтерським обліком на будь-якому регіональному та місцевому рівні. Зокрема, в Італії, всі політичні партії підлягають аудиту, який здійснює аудиторська фірма, зареєстрована в спеціальному реєстрі, що веде Національна комісія компаній та фондової біржі. А в Литві політична партія, яка протягом календарного року отримала суму доходів, що перевищує 200 середньомісячних заробітних плат, зобов'язана укласти з аудиторською фірмою або аудитором договір про проведення перевірки фінансової звітності політичної партії.

По-третє, держава має встановити незалежний контроль за фінансуванням політичних партій та виборчих кампаній. Такий контроль повинен включати спостереження за бюджетом політичних партій та за витратами під час виборчих кампаній, а також за їх поданням та публікуванням. Серед країн ЄС немає єдиного підходу стосовно органів, які мають здійснювати такий контроль, крім того, повноваження щодо контролю можуть бути закріплені за декількома органами. Наприклад, в Естонії це Комісія з нагляду за фінансуванням політичних партій. В Фінляндії нагляд за подачею регулярної звітності партій здійснює Міністерство юстиції, а Національне контрольно-ревізійне управління перевіряє звіти за підсумками виборчих кампаній, а також звіти кандидатів. Схоже різноманіття контрольно-ревізійних органів спостерігається у Італії, Греції та Португалії.

По-четверте, держава має встановити ефективні санкції за порушення правил фінансування політичних партій та виборчих кампаній. Досвід запровадження таких санкцій доволі різноманітний: від винесення попереджень про недопущення чи припинення порушень, до адміністративної і навіть кримінальної відповідальності. Найбільш поширеними в державах-членах ЄС є штрафи (Португалія, Франція, Італія, ФРН) та (або) відмова в наданні державного фінансування (Бельгія). Зокрема, в Естонії актом реагування Комісії з нагляду за фінансуванням політичних партій на фінансові порушення є припис, який вона виносить політичній партії. У разі невиконання політичною партією припису законодавством передбачено накладення штрафу або пені [3].

Досліджуючи вітчизняний досвід в аспекті законодавчого закріплення принципу прозорості державного фінансування політичних партій, слід зазначити, що воно відповідає європейським регіональним стандартам, розглянутим нами вище. Зокрема, Законом України «Про політичні партії в Україні» встановлюються:

- обов'язок політичних партій вести бухгалтерську звітність, проводити щорічний внутрішньопартійний фінансовий аудит, а також проходити зовнішній незалежний фінансовий аудит у разі отримання державного фінансування (ч. 1 ст. 17);

- обов'язок політичних партій подавати до Національного агентства з питань запобігання корупції звіт про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за встановленою формою та Національного агентства з питань запобігання корупції – забезпечувати відкритий цілодобовий доступ до Єдиного державного реєстру звітності політичних партій;

- право Національного агентства з питань запобігання корупції здійснювати контроль за своєчасністю подання звітів партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, звітів про надходження і використання коштів виборчих фондів на загальнодержавних та місцевих виборах, повнотою таких звітів, відповідністю їх

оформлення встановленим вимогам, достовірністю включених до них відомостей, Рахункової палати - за законним та цільовим використанням коштів, виділених з державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичних партій, Центральної виборчої комісії, інших виборчих комісій - за своєчасністю подання фінансових звітів про надходження і використання коштів виборчих фондів на виборах, відповідністю їх оформлення встановленим вимогам, достовірністю включених до них відомостей;

- відповідальність за неподання політичною партією звіту про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру у встановлений законом строк, або подання його оформленим з грубим порушенням встановлених вимог, або подання звіту, який містить недостовірні відомості – у формі зупинення державного фінансування статутної діяльності політичної партії (ст. 17-7) або його припинення (у разі повторного протягом року вчинення вищезазначеного правопорушення) [4].

Крім того, ст. 159-1 Кримінального кодексу України передбачається кримінальна відповідальність за подання завідомо недостовірних відомостей у звіті політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, а ст. 212-21 Кодексу України про адміністративні правопорушення адміністративна – за порушення встановленого порядку або строків подання звіту або подання його оформленим з порушенням встановлених вимог.

В цілому, оцінюючи вітчизняне законодавство щодо вітчизняної практики закріплення принципу прозорості державного фінансування політичних партій в аспекті відповідності основним принципам, проголошеним європейськими стандартами в цій сфері, слід констатувати їх дотримання. Разом з тим, вважаємо, що потребує посилення конституційно-правова відповідальність політичних партій за порушення порядку подання звітів про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру.

Список використаних джерел:

1. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю.Ключковського ; вид. 2-е, випр. і доповн. К., 2009. 500 с.
2. Фінансування політичних партій та виборчих кампаній: Довідник з фінансування політичної діяльності. К., 2016. 266 с.
3. Парламентське дослідження щодо правового регулювання фінансування політичних партій. URL : <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33583.pdf> (дата звернення : 16.06.2025).
4. Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> (дата звернення : 16.06.2025).

Івженко Діана

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
аспірантка 3 року навчання
кафедри конституційного права*

Коли демократія одягає броню: виклики свободи у часи тотальної оборони

Чи може демократія вистояти, коли країна мобілізує всі ресурси на боротьбу за існування? Відомий теоретик Майкл Дойл зауважив, що мир і демократія – дві сторони однієї медалі [1]. Проте війна ставить цю формулу під сумнів.

«Демократія ніколи не існує сама по собі, відособлено. Демократія, верховенство права, належне врядування, права людини – всі ці цінності або присутні разом, або відсутні разом», – зазначає український правник Ігор Коліушко [2]. Зокрема, поки діє воєнний стан, в Україні не проводяться вибори, аби забезпечити керованість держави і сконцентруватися на обороні. Верховна Рада ухвалила рішення, що вибори відбудуться лише після відновлення повної безпеки та справедливого миру. Хоча деякі зовнішні політики критикують відстрочку виборів, самі українці це розуміють: опитування показують, що 60–63% громадян не підтримують вибори під час війни через ризики для справедливості і безпеки волевиявлення [3].

Ситуація України не унікальна. Історія знає багато випадків, коли демократії вимушено обмежували права під час надзвичайних ситуацій. Ще британський прем'єр Вінстон Черчилль вважав демократію «найгіршою формою правління, за винятком усіх інших», підкреслюючи, що в часи випробувань вона все одно краща за диктатуру. Німецький політолог Карл Левенштейн, аналізуючи крах Веймарської республіки, дійшов висновку, що європейські демократії міжвоєнного періоду не мали ефективних інструментів протидії сучасним антидемократичним рухам [4, с. 1]. На підставі цього Левенштейн обґрунтував ідею, що демократична держава має право на самозбереження, навіть якщо для цього доведеться тимчасово обмежити певні права або вдаватися до надзвичайних заходів. Цю концепцію він назвав «войовничою демократією» (нім. *streitbare Demokratie* – «демократія, що здатна боротися»), наголошуючи: демократія мусить бути «бойовою» – мати у своєму конституційному арсеналі достатньо міцні механізми, щоб протистояти потенційному диктаторові, який може легальним шляхом прийти до влади й використати її для ліквідації свободи.

Німецький юрист і політичний теоретик Карл Шмітт відомий своєю радикальною концепцією суверенітету і «виняткового стану» (state of exception). У праці «Політична теологія» (1922) він сформулював знамениту тезу: «Суверенний – той, хто приймає рішення про надзвичайний стан». За Шміттом, суверенна влада стоїть над правом настільки, наскільки вона здатна призупинити дію права у випадку екстремальної загрози. Отже, на думку Шмітта, в екстремумі держава повинна мати право вийти за межі правових процедур заради самозбереження. Він писав, що коли на карту поставлено існування державного ладу, політична доцільність переважає над юридичною нормою – іноді необхідно «тимчасово відкласти вбік» закон, щоб врятувати саме життя закону надалі [5].

Ліберальні філософи XX століття побачили у теорії Шмітта небезпечну апологію диктатури. Ханна Арендт характеризувала режим, встановлений нацистами після 1933 року, як «*правління через надзвичайний стан*» – адже весь Третій Рейх фактично існував на основі *довготривалого скасування нормальних конституційних прав*, яке почалося з

пожежі Рейхстагу. Арендт застерігала, що проголошення “виключної ситуації” часто стає лазівкою для узурпації: посилаючись на надзвичайні обставини, правителі можуть вимагати від суспільства абсолютної покори, підпорядкування всіх сфер життя наказам виконавчої влади [6]. Юрген Габермас, полемізуючи вже у післявоєнний період, наголошував на неприпустимості руйнування правової держави під приводом захисту від терористичних загроз. Після терактів 11 вересня 2001 р. він та інші філософи (наприклад, Жак Дерріда) вступили у публічну дискусію, критикуючи тих, хто закликав до “неправових” методів у “війні з терором”. Габермас наполягав, що відповідь демократії тероризмові має залишатися в правовому полі – через поліційні та судові заходи, але не через “внутрішню війну” та згортання громадянських свобод. Він прямо протиставляв свої погляди шміттівській парадигмі “друга-ворога”: замість мобілізації суспільства на боротьбу з ворогом (що легко призводить до охлократії) Габермас акцентував на підтримці *публічного форуму*, де проблеми (навіть безпекові) мають вирішуватися шляхом раціональної комунікації і з урахуванням прав людини.

(Естонія, Латвія, Литва), відчуваючи постійну небезпеку з боку Росії, у 2010-х роках також запровадили концепції всеосяжної оборони. Естонія ще у 2008 р. задекларувала політику *«широкої оборони»*, а після кібератак 2007 р. та війни в Грузії 2008 р. пришивидшила ці кроки. Естонське керівництво прямо зазначило, що країна *«не виключає прямого військового нападу з боку Росії, тому прийнято рішення реалізувати концепцію тотальної оборони»*. Ця концепція означає, що до оборони залучаються всі рівні і сегменти суспільства: армія тісно співпрацює з добровольчими організаціями (*Kaitseliit* – Лігою оборони, аналогом територіальної оборони з 20 тис. цивільних добровольців), розбудована система укриттів та інфраструктури, проводяться навчання з евакуації та виживання населення.

У Швеції під час Холодної війни тотальна оборона забезпечила високу мобілізаційну готовність: зі 8-мільйонного населення до оборони країни планувалося залучити до 2 млн осіб (включно з цивільними формуваннями). Після 1991 р. такі масштаби вважали надмірними, і Швеція поступово демобілізувала значну частину системи. Однак після 2014 р. шведи “повернулися до майбутнього”: збільшили армію, розгорнули військо на стратегічному острові Готланд, і паралельно реанімували елементи цивільної оборони. У 2018 р. уряд заснував новий орган – Агентство з питань захисту населення та надзвичайних ситуацій (MSB), завдання якого координувати цивільну оборону.

Країни Балтії адаптували її до сучасних умов, спираючись на співпрацю з НАТО і ЄС, і фактично стали “лабораторією” новітніх підходів до стійкості (*energy security*, кіберстійкості, підготовка суспільства проти паніки). Висновком зі скандинавсько-балтійського досвіду є те, що національна єдність, свідомість громадян і здатність влади швидко мобілізувати ресурси стають не менш важливою зброєю, ніж танки чи ракети. Саме тому інвестиції в тотальну оборону – тобто в освіту громадян, резервні системи, критичну інфраструктуру, комунікацію – розглядаються як необхідна плата за “страхування” демократії у небезпечному світі.

Список використаних джерел:

1. Michael W. Doyle. Liberal Internationalism: Peace, War and Democracy [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/themes/peace/doyle/#22
2. Загрози та виклики демократії у воєнний час: думки експертів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uplan.org.ua/news/zahrozy-ta-vyklyky-demokrattii-u-voiennyi-chas-dumky-ekspertiv/>

3. Poll shows 63 % of Ukrainians oppose any elections until end of war [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2025/02/20/7499268/>

4. Militant Democracy / ed. by Daniela Hacke. – The Hague: Eleven International Publishing, 2004. – 240 p.

5. Political theology: four chapters on the concept of sovereignty / Carl Schmitt; translated by George Schwab; foreword by Tracy B. Strong [Електронний ресурс] / Chicago : University of Chicago Press, 2005. – 70 с. – Режим доступу: https://plattypus1917.org/wp-content/uploads/Political-Theology_Four-Chapte-Carl-Schmitt.pdf

6. Арендт Г. Походження тоталітаризму / пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2016. – 704 с. (Arendt H. *The Origins of Totalitarianism*. – New York: Harcourt, 1951).

Клещенко Наталія

*Інститут держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
науковий співробітник відділу теорії держави і права,
кандидат юридичних наук*

До питання інституційного закріплення права людини на мир

В умовах воєнних дій, гібридних воєн, анексій територій, агресій проти суверенних держав (зокрема війна РФ проти України) засвідчили, що право на мир вийшло за межі декларативного проголошення чи філософського трактування, а стало життєво необхідним правом для кожної людини. Відтак вбачається актуальним розгляд питань пов'язаних з правом людини на мир різного ґатунку, зокрема його інституційного закріплення, яке створює правову основу для міжнародної солідарності, реагування та попередження агресії.

Під час дослідження інституційного закріплення права людини на мир необхідно врахувати дві площини: міжнародну та національну. Міжнародну площину слід розглядати, перш за все, крізь призму головної організації, покликаної забезпечувати мир і безпеку в усьому світі - ООН, яка відповідно до ст.1 свого Статуту має на меті підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії, або інших порушень миру, і проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залагоджування або розв'язання міжнародних конфліктів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру [1]. Під егідою ООН було прийнято низку декларацій, покликаних розвивати мир. Так, розуміючи, що як ідеї війни, так і ідеї миру народжуються у головах людей, представники держав в ООН вирішили, що необхідно поширювати ідеї миру і, насамперед, серед молоді. Тому в 1965 р. була прийнята Декларація про поширення серед молоді ідеалів миру взаємоповаги і взаєморозуміння між народами. Згодом було прийняте рішення про поширення ідей миру між всіма народами. Тому в 1978 р. була прийнята Декларація про виховання народів в дусі миру. Наступним кроком в розвитку права на мир стало прийняття в 1984 р. Декларації про право народів на мир. Сам же текст Декларації складався з 4 пунктів. В преамбулі до Декларації Генеральна Асамблея запевняла в переконаності, що життя без війни слугує основною міжнародною передумовою для матеріального благополуччя, розвитку і прогресу країн, повної

реалізації прав і основних свобод людини, які проголошені ООН. Генеральна Асамблея віддавала собі звіт в тому, що в ядерний період встановлення міцного миру на Землі є найголовнішою умовою збереження цивілізації людства і його існування. Також ГА ООН визнавала, що забезпечення мирного життя для народів є священним обов'язком кожної держави [2].

В 1999 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про культуру миру. В преамбулі до документу вона дещо відійшла від характерного для неї декларативного стилю. Зокрема, в ній зазначалося, що мир – це не просто відсутність конфліктів, а позитивний, динамічний і заснований на широкій участі процес, в якому заохочується діалог і врегульовуються конфлікти в дусі взаєморозуміння і співробітництва. Також відзначалося, що закінчення “холодної війни” розширило можливості для укріплення культури миру. В той же час Асамблея висловлювала глибоку стурбованість у зв'язку з збереженням і поширенням насилля і конфліктів в різних частинах світу. Як пояснювалося в преамбулі Декларації вона була прийнята з тим, щоб уряди, міжнародні організації і громадянське суспільство могли керуватися в своїй діяльності її положеннями з метою поширення і укріплення культури миру в новому тисячолітті [2]. І нарешті в кінці 2016 р. була прийнята Декларація про право на мир. Варто відзначити, що текст пунктів Декларації (який налічує їх 5) складає близько 10%. Переважна ж більшість – це преамбула. Підтримуємо думку, що наріжною є перша стаття, в якій сказано, що кожен має право жити в мирі в умовах заохочення і захисту всіх прав людини і повної реалізації розвитку [2].

Що ж до національної площини інституційного закріплення права людини на мир – то питання більш складне, яке можна розкрити через низку ключових аспектів, що відображають правові, політичні та соціальні підходи держави до реалізації цього права. Одразу зазначимо, що у більшості національних конституцій, включаючи Конституцію України, відсутнє пряме формулювання права на мир, при цьому воно опосередковано випливає з норм про право на життя, безпеку, міжнародну співпрацю тощо. Не заперечуючи таку констатацію, хочемо наголосити, що враховуючи виклики сучасності (зокрема агресію РФ проти України), існує потреба у включенні прямого положення права людини на мир, як базову засаду демократичного устрою та розвитку національного законодавства. Щодо потреби саме конституційного закріплення права людини на мир неодноразово заявляли такі вчені як Н. Оніщенко, М. Ноняк, С. Сунєгін тощо. Принагідно зазначимо, що право людини на мир не є широко закріпленим у конституціях, однак деякі держави прямо, або опосередковано визнають його у своїх основних законах. Так, у преамбулі Конституції Іспанії проголошується прагнення до «співпраці між усіма народами землі для зміцнення мирних відносин і ефективної співпраці». У Конституції Японії зазначається що «японський народ назавжди відмовляється від війни як суверенного права нації та від загрози силою або її застосування як засобу вирішення міжнародних спорів...».

Тому відсутність належної правового закріплення, як на міжнародному так і національному рівнях, призводить до того, що механізми захисту цього права фактично відсутні. Інституційне закріплення допомагає формалізувати право на мир у національному праві, створити підстави для міжнародного судового захисту, посилити відповідальність держав за його порушення. Крім того, мир є передумовою реалізації всіх інших прав і свобод, зокрема права на життя та свободу пересування, і без інституційного закріплення права на мир держава не має зобов'язань гарантувати цю фундаментальну умову. Тому інституційне закріплення цього права, зокрема на

конституційному рівні, сприятиме посиленню внутрішнього правового порядку, демонстрації міжнародно-правової солідарності, виконанню міжнародних зобов'язань у сфері прав людини та створить умови для комплексного захисту всієї системи прав людини, формуванню правової культури миру в суспільстві тощо.

Таким чином, інституційне закріплення права людини на мир слід розглядати у двох площинах: міжнародній та національній. Враховуючи сучасні виклики, декларативне проголошення права на мир є неефективним та потребує подальшого інституційного закріплення з чітким механізмом його реалізації та регламентованою санкційною політикою у разі його порушення. Закріплення права людини на мир це стратегічна потреба для захисту людської гідності, забезпечення сталого розвитку та запобігання новим трагедіям людства.

Список використаних джерел:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.
2. Губань Р.В. Право на мир в деклараціях ООН. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35834/Huban.pdf?sequence=1>

***Котенджі Едуард**
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
аспірант 1 року навчання
кафедри конституційного права*

Проблеми реалізації гарантій недоторканості житла на територіях, на яких велися бойові дії в Україні

Повномасштабна російсько-українська війна поставила українське суспільство та органи публічної влади перед низкою політико-правових викликів, що до 2022 року або не існували взагалі, або мали обмежений характер. Одним із центральних завдань у цій площині стало забезпечення реалізації конституційного права громадян на житло, зокрема виконання державою свого зобов'язання створювати умови, за яких особа може побудувати, придбати або орендувати житло.

З огляду на те, що станом на початок 2024 року під тимчасовою окупацією перебуває близько 26% території України [1], включно з одними з найбільш урбанізованих та густонаселених регіонів, а зона збройного конфлікту фактично охоплює всю територію держави, спроможність держави гарантувати недоторканість житла на міжнародно визнаній території України зазнала істотного обмеження.

У зв'язку з цим перед державою постало завдання забезпечити щонайменше базовий рівень реалізації гарантій недоторканості житла на територіях, які зазнали впливу бойових дій. Незважаючи на складні умови воєнного часу, Україною впроваджено низку правових та інституційних механізмів, спрямованих на максимально можливе забезпечення відповідних житлових прав громадян.

Здійснюючи класифікацію цих заходів, ми можемо розподілити їх на дві категорії. Так, перша з них охоплює нормотворчу, та зокрема законотворчу роботу, в ході якої було визнано існуючу проблему, окреслено її межі та розроблено механізми подолання. Заходами іншого характеру стали практичні дії публічної адміністрації, насамперед

органів виконавчої влади. У цьому контексті було залучено фінансування, яке спрямовується на створення умов для забезпечення житлом категорій населення, що опинилися у найбільш вразливому становищі внаслідок бойових дій. Паралельно було досягнуто домовленостей з міжнародними партнерами України щодо їхньої участі у фінансуванні процесів відбудови деокупованих територій. Також активізувалися дипломатичні зусилля, спрямовані на отримання Україною прибутків від заморожених активів держави-агресора, які переважно розміщені у фінансовій установі Euroclear на території Європейського Союзу.

Нормативно-правові акти, ухвалені та введені в дію вже в перші місяці після початку бойових дій, стали основою для реагування держави на виклики у сфері забезпечення житлових прав в умовах війни. Так, 26 березня 2022 р. був прийнятий один із перших підзаконних НПА, що врегульовував проблематику збору та обліку інформації про пошкоджене та знищене внаслідок агресії РФ нерухоме майно - Постанова Кабінету Міністрів України № 380, якою зокрема було затверджено Порядок подання інформаційного повідомлення про нерухомість, що зазнала руйнувань [2].

Через рік після початку бойових дій Законом України № 2923-IX було закріплено повноцінну законодавчу конструкцію, яка встановлювала чітко визначену модель компенсації за ушкоджені об'єкти нерухомості.

Цей нормативний акт започаткував новий для національної правової системи формат відшкодування, що передбачає, зокрема, видачу житлових сертифікатів — спеціальних документів, які надають право на придбання об'єкта житлової нерухомості. Окрім того, законом передбачено й інші форми відшкодування шкоди за пошкоджене та знищене майно, зокрема виконання будівельних робіт на пошкодженому об'єкті нерухомого майна з метою його відновлення, надання продукції для виконання таких робіт або грошових коштів на її придбання, передача у власність вже відновленого об'єкта нерухомості на заміну знищеного майна тощо [3].

Згаданий Закон узгоджено з іншими нормативними актами, зокрема внесено зміни до Закону України «Про судовий збір» - було закріплено, що особи, які подають заяви до суду про встановлення фактів, пов'язаних із збройною агресією та тимчасовою окупацією, звільняються від сплати судового збору [4]. Паралельно із цим, до нових правових реалій було адаптовано містобудівну, нотаріальну та професійну оціночну діяльність [3].

Нормотворча діяльність, спрямована на забезпечення гарантованого державою права на житло продовжувалася і після прийняття Закону України № 2923-IX. Створивши комплексний законодавчий акт, який врегульовує проблематику відшкодування за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, Верховна Рада України зосередилася на адаптації інших профільних НПА до нових соціально-правових реалій, пов'язаних із масовим переміщенням населення, суттєвим зростанням кількості осіб, які втратили фактичний доступ до свого житла, а також обмеженням можливостей користування або розпорядження ним унаслідок його руйнування, пошкодження чи розташування на тимчасово окупованих територіях. Одним із найбільш важливих кроків у подоланні цих викликів стало доповнення закону «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» новими правовими нормами, що значно розширили житлові права згаданої категорії громадян.

Ключовою новелою в межах внесених змін стало впровадження Інформаційно-аналітичної системи об'єктів нерухомого майна для забезпечення внутрішньо переміщених осіб (ВПО) житлом - централізованої державної платформи збору та

обробки відповідної інформації, що функціонує на основі цифрових сервісів [5]. Таким чином, у відповідь на втрату державою спроможності гарантувати недоторканість житла на територіях, охоплених бойовими діями або в тимчасово окупованих регіонах, було створено альтернативний правовий інструмент для захисту житлових прав ВПО.

Цей механізм передбачає можливість залучення житлових об'єктів різних форм власності, у тому числі шляхом їх реконструкції або переобладнання, з метою тимчасового використання для проживання внутрішньо переміщених осіб. У результаті було забезпечено відкритий доступ до актуалізованої інформації про наявні об'єкти нерухомого майна, за рахунок яких може бути частково реалізоване право ВПО на житло в нових місцях проживання.

Відповідні положення, закріплені у статті 4-2 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», стали логічним продовженням законодавчої новели 2015 року - статті 4-1 цього ж Закону, якою було передбачено створення Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб [5]. Запровадження Інформаційно-аналітичної системи об'єктів нерухомого майна дозволило вперше сформуванню узгоджений правовий контур, у якому реєстрація ВПО у Єдиній інформаційній базі даних є передумовою для доступу до соціальних гарантій, а облік об'єктів нерухомості — засобом забезпечення практичної реалізації права внутрішньо переміщених осіб на житло.

Однак реалізація усіх вищезгаданих правових механізмів на практиці зазнає суттєвих труднощів, що перешкоджають повноцінному втіленню закладених гарантій. Зокрема, на територіях, де тривають бойові дії або які перебувають під тимчасовою окупацією, власники нерухомості позбавлені фізичного доступу до свого житла, що унеможливорює належну фіксацію пошкоджень або руйнувань, а отже - ускладнює оформлення відповідних доказових матеріалів. Додатковим бар'єром є невизначеність правового й політичного статусу окупованих регіонів, адже закріплення Російською Федерацією контролю над ними на довготривалий період часу фактично ускладнює реалізацію громадянами права на отримання компенсації за знищене чи пошкоджене житло.

У цьому контексті вже запроваджені державою кроки, спрямовані на забезпечення житлових прав внутрішньо переміщених осіб, наразі залишаються недостатніми для повноцінного розв'язання проблеми. Поточна система компенсації вирішила частину базових, засадничих викликів, однак вона потребує доопрацювання і адаптації до подальшого перебігу російсько-українського збройного конфлікту.

Основними напрямками, на яких має зосередитися український парламент в контексті гарантування закріплених у Конституції та інших актах вітчизняного законодавства житлових прав, мають стати розробка нових законодавчих рішень, що враховують специфіку деокупованих та прифронтових територій, а також удосконалення механізмів, які дозволяють громадянам доводити право на компенсацію без надмірного бюрократичного навантаження, зокрема спрощення процедур фіксації пошкоджень нерухомості. Не менш актуальні завдання постають перед усім комплексом органів публічної влади - активне залучення додаткового фінансування із внутрішніх джерел, розширення співпраці з міжнародними партнерами у контексті відбудови території України та забезпечення житлом найбільш постраждалих від бойових дій категорій населення, а також адвокація передачі Україні прибутку від відсотків та реінвестицій заморожених активів Центрального банку РФ.

Поєднання зусиль української публічної адміністрації зі сприянням та допомогою з боку міжнародних партнерів нашої держави дозволить одночасно посилити правовий захист внутрішньо переміщених осіб, та забезпечити практичну реалізацію гарантованих Конституцією житлових прав навіть в умовах триваючої війни.

Список використаних джерел:

1. Близько 26% території України поки залишаються окупованими Росією – Зеленський. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3822910-blizko-26-teritorii-ukraini-poki-zalisautsa-okupovanimi-rosie-u-zelenskij.html> (дата звернення: 11.07.2025).
2. Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.03.2022 р. № 380 : станом на 23 червня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.07.2025).
3. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 р. № 2923-IX : станом на 11 грудня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення: 11.07.2025).
4. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011р. № 3674-VI : станом на 20 січня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#n292> (дата звернення: 11.07.2025).
5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII : станом на 4 квітня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 11.07.2025).

Кравцова Зоріна

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

доцент кафедри конституційного права,

доктор юридичних наук, доцент

Викладання конституційного права в умовах європейської інтеграції та повосного відновлення

Ми живемо у час глибоких трансформацій — як політичних, так і суспільних — і саме правова освіта, зокрема викладання конституційного права, має реагувати на ці виклики. Ця тематика викликає широкий інтерес не тільки серед фахівців-конституціоналістів, дає ширший академічний запит, який об'єднує представників різних правничих напрямів. Таким чином, це ще раз підтверджує: виклики європейської інтеграції та оновлення юридичної освіти стосуються всіх нас, незалежно від спеціалізації.

Після набуття Україною статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу у 2022 році, завдання правової інтеграції вийшло на перший план не лише в державній політиці, а й в академічному просторі.

У цьому контексті підготовка юристів нового покоління — це не лише виклик, а й стратегічна необхідність. Стає очевидним: для того щоб відповідати викликам часу, юридична освіта має вийти на якісно новий рівень. Одним із таких кроків є включення до навчальних планів окремої дисципліни — «Конституційне право Європейського Союзу».

Запровадження спецкурсу «Конституційне право Європейського Союзу» є обґрунтованим і своєчасним кроком у контексті реформування юридичної освіти. Такий курс не лише розширює знання студентів, а й формує нову правову культуру, яка відповідає європейським стандартам і викликам ХХІ століття.

Підготовка майбутніх фахівців, здатних аналізувати та інтерпретувати норми права ЄС, необхідна для роботи в держслужбі, міжнародних організаціях, адвокатурі та юридичному консалтингу. Йдеться про фахівців, які будуть глибоко розуміють специфіку правової природи ЄС, впевнено орієнтуються у джерелах права та структурі європейського конституційного порядку, спроможні інтерпретувати практику Суду ЄС та застосовувати її в українських реаліях.

Саме тому обмін досвідом між університетами, оновлення навчальних програм і впровадження інноваційних методів викладання набувають ключового значення для формування правничої освіти, здатної відповідати вимогам європейської інтеграції. Нашим завданням сьогодні є системно і глибоко визначити виклики, обмінюватися практиками, досвідом, напрацювати нові методичні підходи, які відповідатимуть сучасному запиту на правову освіту в Україні.

Одним із першочергових завдань у впровадженні курсу «Конституційне право Європейського Союзу» є ретельне опрацювання його змістового наповнення. Питання визначення структури, тематики та логіки побудови курсу залишається методично складним і потребує зважених рішень. Зокрема, постає виклик: які саме теми мають становити ядро дисципліни, щоби вона не дублювала загальний курс "Право ЄС", а водночас зберігала концептуальну цілісність. На практиці часто спостерігається перетин змісту між цими двома курсами, що породжує методичну плутанину та знижує ефективність навчального процесу. Такий підхід є невиннованим, оскільки нівелює академічну специфіку кожного з курсів та заважає формуванню цілісної системи правових знань.

Вихід із цієї ситуації — чітко окреслити ядро конституційного права ЄС як самостійної навчальної дисципліни: зрозуміти, що ми читаємо саме тут. Це той момент, де нам як академічній спільноті потрібно не просто ділитися досвідом, а спільно напрацьовувати методичні рішення.

Університетська спільнота має переосмислювати зміст правничої освіти відповідно до сучасних європейських стандартів. М. Бобко досліджує феномен європейської інтеграції та його зв'язок з конституційним правом, окреслюючи роль конституційного права в євроінтеграційних процесах України. Авторка підкреслює, що конституційне право відіграє важливу роль у забезпеченні європейської інтеграції, оскільки воно встановлює правові рамки для здійснення європейських інтеграційних процесів[1, с. 67].

Сьогодні в умовах трансформації правничої освіти в Україні у напрямку європейської інтеграції важливо переосмислити не лише зміст курсів, а й методи їх викладання. У фокусі дослідження має бути якість освітнього процесу, а отже — сучасні дидактичні інструменти та методичні підходи, які сприяють глибшому засвоєнню

матеріалу, розвитку аналітичного мислення студентів та їхньої здатності працювати з прецедентами й первинними джерелами.

Методично курс має охоплювати ядро конституційного права ЄС, окремо від загального курсу «Право ЄС», із чітким набором тем і часовим розподілом. Необхідна орієнтація на практику Суду ЄС (CJEU) та ЄСПЛ (2022–2024 роки), порівняльні воркшопи з країн-кандидатів, аналіз примату права ЄС, а також активне використання оригінальних джерел. Інноваційні формати викладання — case-study, moot-court, робота з первинними текстами — створюють умови для не лише теоретичного, а й практичного засвоєння. Ці інструменти не лише підвищують якість викладання, а й готують студентів до практичної правничої діяльності в умовах європейської інтеграції.

Важливим напрямом удосконалення викладання конституційного права ЄС є інтеграція ресурсів Ради Європи, зокрема курсів програми HELP (Human Rights Education for Legal Professionals). HELP зарекомендувала себе як ефективна платформа для підготовки правників у сфері прав людини, верховенства права та демократичних стандартів, що є складовими європейського конституціоналізму.

Інтеграція матеріалів HELP до спецкурсу з конституційного права ЄС дає змогу поєднати академічний підхід із практикоорієнтованим навчанням, а також забезпечує відповідність курсу європейським стандартам навчання правничих професій.

Особливо ефективним є використання HELP у змішаному або дистанційному форматі навчання, що дозволяє студентам самостійно опрацьовувати модулі, виконувати тести та практичні завдання, а викладачам — зосередитися на поглибленому аналізі під час семінарських занять.

Таким чином, у вимірі європейської інтеграції та повсякденного відновлення розвитку юридичної освіти стає не просто рекомендацією — а стратегічною необхідністю. Включення до навчальних планів спецкурсу «Конституційне право ЄС» відповідає на ключові виклики сучасного часу: формування правової культури на європейському рівні, підготовка фахівців, які здатні аналізувати та інтерпретувати норми ЄС у національних реаліях, та забезпечення відповідності освіти європейським стандартам.

Список використаних джерел:

1. Бобко М. Європейська інтеграція України в світлі конституційного права. Український Часопис Конституційного права. 2023. №2 . С. 61-68.

Кучерук Ніна

*Національна школа суддів України,
провідний науковий співробітник, адвокат*

Вищі спеціалізовані суди в Україні: між конституційними принципами та сучасними реаліями

Забезпечення права на судовий захист неможливе без створення та функціонування судової системи, яка згідно з Конституцією України має будуватися з урахуванням принципів територіальності та спеціалізації [1, ст. 125]. Значне місце в цій системі займають вищі спеціалізовані суди, кількість яких на законодавчому рівні поступово збільшується. Питання формування та діяльності таких судових інстанцій все більше привертають увагу вчених та практиків. Зокрема, ці питання досліджувалися у працях таких науковців та юристів-практиків як Г.О. Андрощук [5], І.Л. Антипова [6], С.В. Глушенко [8], В.М. Ємельянов [10], Л.М. Івашова [10], О.О. Штефан [11] тощо. Однак більшість досліджень в цій сфері було проведено до законодавчого закріплення у 2025

році [3] статусу нових спеціалізованих адміністративних судів, а отже, ці наукові розробки не охоплюють питань щодо вказаних судових органів.

На даний час чинне законодавство України передбачає створення чотирьох вищих спеціалізованих судів – Вищого суду з питань інтелектуальної власності, Вищого антикорупційного суду, Спеціалізованого окружного адміністративного суду та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду [4, ст. 31]. Проте лише один з наведених судів (Вищий антикорупційний суд) здійснює процесуальну діяльність. Натомість Вищий суд з питань інтелектуальної власності, який був зареєстрований як юридична особа ще у 2020 році, досі суддівським корпусом не укомплектований та правосуддя не здійснює. Більше того, у 2025 році виникають сумніви у доцільності його функціонування [7]. Порівняно нещодавно «на папері» також з'явилися два нових вищих спеціалізованих суди – Спеціалізований окружний адміністративний суд та Спеціалізований апеляційний адміністративний суд.

На перший погляд, законодавчий підхід до створення вищих спеціалізованих судів узгоджується зі статтями 92, 125 Конституції України, за якими sudoустрій в Україні визначається законом та відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди [1, ст. ст. 92, 125]. Водночас запропоновані законодавцем назви цих судових інстанцій, їх види, вимоги до їх якісного складу, функції тощо викликають чимало питань.

Насамперед, привертають увагу найменування вищих спеціалізованих судів, які за своєю суттю не є судами вищих інстанцій. Так, за законодавством України Спеціалізований апеляційний адміністративний суд визначається як суд першої [3], тобто нижчої інстанції. Вищий антикорупційний суд та Вищий суд з питань інтелектуальної власності відносяться до судів першої та апеляційної інстанцій. При цьому вищою інстанцією для перегляду справ, що розглядаються (будуть розглядатися) цими судами, є саме Верховний Суд. Верховним Судом також зможуть переглядатися справи, які розглядатиме Спеціалізований апеляційний адміністративний суд. Тобто визначені законодавцем назви наведених «вищих» судів не узгоджуються з їх статусом та повноваженнями як судів першої та апеляційної інстанцій. Видається, що такі формулювання назв судів були «штучно» запроваджені з метою забезпечення їх формальної відповідності конституційним положенням.

Не можна залишити поза увагою також питання «вибіркової» спеціалізації вищих судів. Безумовно, усі з чотирьох «вищих» судів дійсно є спеціалізованими. Також, на нашу думку, розподілення справ за відповідною спеціалізацією суддів має сприяти їх кваліфікованому розгляду. Проте видається необґрунтованим створення таких судів лише для вирішення корупційних, окремих адміністративних спорів та розгляду справ у сфері інтелектуальної власності. Очевидно, що не менш важливими є податкові, корпоративні, земельні та інші спори. Однак попри важливість та більшу кількість, наприклад, податкових та земельних спорів у порівнянні зі справами інтелектуальної власності, про створення Вищого податкового суду чи Вищого земельного суду не йдеться. Також вважаємо, що необґрунтованим є створення ще одного апеляційного адміністративного суду – Спеціалізованого адміністративного апеляційного суду поряд з вже наявними апеляційними судами, зокрема Шостим апеляційним адміністративним судом. При цьому особливо надуманими такі нововведення виглядають в умовах воєнного стану, коли першочергово державні кошти потрібно спрямовувати на потреби військових, а не на створення «судів-двійників». І хоча законодавець виокремлює

повноваження Спеціалізованого адміністративного апеляційного суду, значної потреби в створенні такого нового суду не вбачається.

Зокрема, не йдеться про необхідність створення двох адміністративних судів також у Звіті Європейської комісії щодо України від 30.10.2024, у якому зазначається, що після ліквідації суперечливого Окружного адміністративного суду міста Києва у 2022 році необхідно створити новий суд за участі незалежних експертів та з проведенням достовірної перевірки кандидатів на доброчесність і професійність [9, с. 32]. Тобто нагальною проблемою є відсутність окружного адміністративного суду з територіальною юрисдикцією в місті Києві. Водночас, на нашу думку, створення та функціонування ще одного апеляційного адміністративного суду не лише не вимагається Європейською комісією, але й не відповідає потребам воєнного часу.

Цікавим є також законодавчий підхід до формування суб'єктного складу вищих спеціалізованих судів. Так, наприклад, суддями Вищого антикорупційного суду та Спеціалізованого окружного адміністративного суду можуть бути особи з п'ятирічним досвідом роботи на посаді судді [2, ст. 7; 4, п. 85 р. XII], а суддями Вищого суду з питань інтелектуальної власності – особи з трирічним досвідом на посаді судді [4, ст. 33]. При цьому чи буде такий суддівський досвід у сфері розгляду справ у публічно-правових відносинах, з питань інтелектуальної власності чи вирішення кримінальних, цивільних, господарських спорів тощо, жодного значення немає. Тобто законодавець визнає достатньо кваліфікованими для розгляду адміністративних справ чи справ інтелектуальної власності суддів, які можливо не розглянули жодної адміністративної справи чи справи у сфері інтелектуальної власності. Водночас якщо на посаду судді Спеціалізованого окружного адміністративного суду претендує адвокат, то його досвід вже має включати адвокатську професійну діяльність зі здійснення представництва в публічно-правових спорах в адміністративних судах. Встановлення такого вибіркового підходу до вимог для кандидатів до спеціалізованих судів викликає побоювання щодо їх професійності, адже сформований за такими критеріями суд може складатися з осіб, які не мають відповідного спеціалізації суду досвіду роботи.

Підсумовуючи наведене, можна зробити висновки, що на законодавчому рівні у системі судоустрою України поступово відбувається збільшення кількості вищих спеціалізованих судів. Попри необхідність створення в Україні окружного адміністративного суду з територіальною юрисдикцією у місті Києві, вибіркового підходу до створення окремих вищих спеціалізованих судів виглядає необґрунтованим. Також не відповідає потребам воєнного часу та не є вимогою для вступу до ЄС створення ще одного апеляційного адміністративного суду. Крім того, удосконалення потребують вимоги щодо якісного складу вищих спеціалізованих судів, які б забезпечили формування суддівського корпусу з кола осіб, що мають відповідний спеціалізації суду професійний досвід.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 3 верес. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.06.2025).
2. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018 р. № 2447-VIII: станом на 8 жовт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text> (дата звернення: 15.06.2025).
3. Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та деяких інших законодавчих актів України щодо правових засад утворення та функціонування

Спеціалізованого окружного адміністративного суду та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду : Закон України від 26.02.2025 р. № 4264-IX: станом на 26 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4264-20#Text> (дата звернення: 15.06.2025).

4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII : станом на 14 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 15.06.2025).

5. Андрощук Г.О. Спеціалізовані суди з інтелектуальної власності в Польщі та Україні: організація і функціонування. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 256–253.

6. Антипова І.Л. Адміністративно-правовий статус вищих спеціалізованих судів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 245 с.

7. Богатир В. Історія IP-суду стане пам'ятником хаотичності реформ в Україні. Закон і бізнес. URL: https://zib.com.ua/ua/166506-fiktivna_femida_istoriya_ip-sudu_stane_pamyatnikom_haotichno.html (дата звернення: 15.06.2025).

8. Глушенко С.В. Вищі спеціалізовані суди в системі судової влади України: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2015. 40 с.

9. Звіт Європейської комісії щодо України від 30.10.2024. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine%20Report%202024.pdf (дата звернення: 15.06.2025).

10. Ємельянов В.М., Антонова Л.В., Івашова Л. М. Адміністративно-правові засади функціонування антикорупційного суду: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. *Public Administration and Regional Development*. URL: <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/299/254> (дата звернення: 15.06.2025).

11. Штефан О. Деякі питання юрисдикції Вищого суду з питань інтелектуальної власності щодо спірних авторських правовідносин. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2018. № 1. С. 5–10.

Лисик Володимир
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри міжнародного права,
кандидат юридичних наук, доцент

Міжнародно-правові зобов'язання держав щодо захисту прав людини у збройних конфліктах

Під час війни, або в умовах збройного конфлікту, закони втрачають свою силу, або їхнє застосування ускладняється (*Inter arma silent leges*) – саме цією крилатою фразою авторство якої приписують Цицерону можна охарактеризувати ставлення древніх греків та римлян до можливості правового регулювання будь яких відносин під час війни. І цей підхід був домінуючим протягом тривалого часу, фактично до середини XIX століття, коли ключові європейські держави зрозуміли ризики пов'язані із веденням воєн та вирішили врегулювати деякі їх аспекти, прийнявши Женевську конвенцію 1864 року [1]. У цей період існувало дещо наївне переконання, що всі питання можна врегулювати правовими нормами, у зв'язку із чим протягом наступних 50 років, фактично до початку Першої світової війни відбувався активний розвиток Права війни, яке сьогодні ми

називаємо Міжнародне гуманітарне право (далі - МГП). Примітно, що в цей час в міжнародному праві були відсутні будь які норми, що регулювали б захист прав людини в мирний час. Ця сфера як вважалося тоді належала до виключної компетенції держав, і повинна регулюватися національним правом. Проте, вже після Другої світової війни будучи нажаханими тим подіям, які їм передували, а саме масовим порушенням прав людини жертвам яких стали мільйони осіб у більшості держав Європи та інших частин світі, позиція держав дещо змінилася. Було прийнято статут ООН який заборонив війну та проголосив необхідність захисту прав людини. Натхненна таким результатом міжнародна спільнота прагнула розробити міжнародний договір, який би врегулював питання захисту прав людини. Проте, вже перші обговорення самої ідеї такого документа стикнулися з опором держав в основі якого лежали політичні, економічні, світоглядні та ряд інших факторів. Саме тому, Генеральна Асамблея ООН вирішила піти шляхом прийняття спочатку декларативного документа, а вже потім спробувати розробити обов'язковий. Саме так з'явилася Загальна декларація прав людини 1948 р. [2] яка по суті стала першим документом нової галузі міжнародного права - Міжнародного права прав людини (далі - МППЛ). Згодом, у 1950 р., рамках Ради Європи приймають Європейську конвенцію прав людини [3], і тільки у 1966 р. з'являються перші два універсальні документи у цій сфері: Пакт про громадянські та політичні права [4] та Пакт про економічні, соціальні та культурні права [5].

Паралельно до цих процесів відбувався подальший розвиток МГП. У 1949 р., було прийнято чотири Женевські конвенції [6, 7, 8, 9], і що відмітною, вперше було врегульовано статус цивільного населення.

Таким чином виникла дещо парадоксальна ситуація відбувався паралельний розвиток одразу двох галузей права, які займалися захистом прав людини при чому це відбувалося в умовах абсолютного ігнорування одна одною. Так основні документи МППЛ фактично не згадували МГП, більше того не до кінця було зрозуміло як вони діятимуть в умовах збройних конфліктів. Така ситуація була спровокована тим, що з однієї сторони, ООН в рамках якої було розроблено Загальну декларацію та Пакти не хотіла згадувати в них про війну, бо по суті цей ставило б під сумнів положення Статуту ООН про заборону застосування сили чи погрози силою, з іншої сторони Міжнародний комітет Червоного Хреста- який є хранителем МГП, прагнув уникнути політизації МГП, як це трапилося із всіма документами прийнятими в рамках ООН. Такий status quo зберігався фактично до початку 80-х років XX століття коли в органах міжнародної юстиції виникло питання пов'язані із захистом прав людини під час збройних конфліктів та треба було з'ясувати як співвідносяться режими які передбачені кожною з галузей. Тоді домінуючою була концепція *jus specialis*, яка передбачала що В мирний час діє МППЛ, а під час війни перевагу отримує спеціалізована галузь - МГП. Даний підхід був неодноразово використаний судами. Проте, застосування цього підходу не завжди можливе і доцільне. Основна проблема полягає в тому, що застосування цього підходу чудово працює на рівні норм, але є неприйнятним коли йдеться про галузі загалом. В той же період виникає інший підхід - компліментарність. Відповідно до нього МГП регулює лише ті питання, які специфічні для збройного конфлікту (ведення бойових дій, статус комбатантів), а в усіх інших аспектах (умови утримання під вартою, свобода слова, соціальні права на окупованій території) МППЛ продовжує діяти, заповнюючи прогалини МГП. Проте і цей підхід показав свою нездатність ефективно вирішувати питання взаємодії цих галузей. Основний недолік комплементарного підходу, незважаючи на його логічність і привабливість, полягає в невизначеності та суб'єктивізмі критерію, за яким визначається,

чи є норма МГП достатньо "спеціальною", щоб витіснити норму МППЛ. Саме тому на сьогодні домінує інтеграційний підхід (Підхід гармонійної інтерпретації): Основна ідея цього підходу полягає в тому, що МГП та МППЛ не є окремими, ізольованими чи конкуруючими системами права. Натомість вони розглядаються як частини єдиної, цілісної системи міжнародного права, покликаної захистити людську гідність. Тобто, замість того, щоб ставити питання "яка норма застосовується: МГП чи МППЛ?", цей підхід ставить питання "як ці норми взаємодіють, щоб забезпечити найефективніший захист?". Ключовий: норми однієї галузі права слід тлумачити у світлі іншої. Це не про витіснення однієї норми іншою, а про їх взаємне збагачення та конкретизацію. На практиці це найчастіше означає, що більш загальні та іноді застарілі положення МГП (наприклад, у Женевських конвенцій 1949 р.) тлумачиться через призму більш деталізованих та сучасних стандартів, розроблених у практиці міжнародних органів з прав людини. Загальна стаття 3 Женевських конвенцій вимагає "гуманного поводження" з особами, що не беруть участі в бойових діях. Проте норми МГП не говорять, що означає цей термін. Тому в рамках цього підходу пропонується звернутися до стандартів МППЛ, розроблених Європейським судом з прав людини, Комітетом ООН з прав людини та іншими органами, щоб конкретизувати цей термін. Це означає, що "гуманне поводження" включає детальні вимоги до умов утримання під вартою, заборону конкретних методів допиту, надання медичної допомоги тощо.

Саме цей підхід на сьогодні є домінуючим і використовується у практиці більшості правозахисних органів. Це дає змогу забезпечити максимальний захист прав людини під час збройних конфліктів, а держави, які є учасниками таких конфліктів більш чітко розуміють перелік своїх міжнародно-правових зобов'язань, які відповідно до цього підходу включають всі зобов'язання, що впливають одразу із обох галузей із врахуванням конкретних обставин, а не факту існування збройного конфлікту.

Слід відзначити, що більшість договорів в сфері МППЛ передбачають можливість держави зробити заяву про дерогацію та тимчасово відмовитися (відступити) від виконання частини зобов'язань, що впливають із положень відповідних міжнародних договорів, «під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується». При цьому така відмова можлива тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження. А оскільки норми конвенцій з МГП не передбачають жодних винятків, то норми цієї галузі застосовуються повною мірою, а отже роблячи заяву про відступ від зобов'язань держава не може відмовитися від виконання зобов'язань, що впливають із цих норм. Більше того, як свідчить практика, у випадку розгляду скарг про порушення прав людини, Комітет з прав людини, Європейський та Міжамериканський суд з прав людини перевіряють чи така загроза існувала в нашому конкретному випадку, тобто самої заяви недостатньо.

Підсумовуючи вищесказане, слід відмітити, що міжнародно-правові зобов'язання держав щодо захисту прав людини у збройних конфліктах охоплюють собою всі зобов'язання, які передбачені нормами як МППЛ і МГП, із врахуванням можливості в певних конкретних випадках відступати від зобов'язань, що впливають із договорів в сфері МППЛ, однак такий відступ повинен бути зумовлений реальною загрозою життю нації.

Список використаних джерел:

1. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених у діючих арміях від 22 серпня 1864 року. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-1864> (дата звернення: 15.06.2025).
2. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 15.06.2025).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 15.06.2025).
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 15.06.2025).
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 15.06.2025).
6. Женевська конвенція (I) про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gci-1949> (дата звернення: 15.06.2025).
7. Женевська конвенція (II) про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 року. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gcii-1949> (дата звернення: 15.06.2025).
8. Женевська конвенція (III) про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciii-1949> (дата звернення: 15.06.2025).
9. Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949> (дата звернення: 15.06.2025).

Марусяк Олександр

*Науково-дослідний інститут державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України,
старший науковий співробітник,
доктор філософії з галузі «право»*

**“Big-C” Конституція та “small-c” конституція: термінологічні виклики для
україномовного правничого дискурсу**

Теорія конституції є складною сферою конституційного права не лише тому, що має справу з доволі специфічним предметом наукового дослідження, вивчення якого виходить за межі суто правничої науки, а й тому, що дослідникам часто доводиться працювати не з конкретними політико-правовими сутностями, а з термінами, якими ці феномени позначаються. При цьому багатозначність термінології та лінгвістична дистанція між різними правничими традиціями нерідко становлять значно серйознішу проблему для дослідника, ніж, скажімо, міждисциплінарність самого предмета дослідження.

Візьмімо, до прикладу, концепти “Big-C” Constitution (або “Large-C” Constitution) та “small-c” constitution, які часто використовуються в англомовних академічних текстах. Перший термін можна дослівно перекласти українською як «Конституція з великої

літери (букви)», другий — як «конституція з малої літери (букви)». Що ж вони означають?

Під «Конституцією з великої літери» зазвичай мається на увазі юридичний документ або сукупність юридичних документів, які становлять основний закон держави та визначають її структуру, повноваження органів влади та конституційні межі. Натомість «конституція з малої літери» охоплює сукупність всіх писаних і неписаних джерел (наприклад, норм, практик, і навіть уявлень про конституцію), які фактично визначають, хто і як здійснює владу в державі, за яких умов і з якими обмеженнями [4, с. 377].

Наприклад, у випадку з Україною «Конституцією з великої літери» є безпосередньо текст Основного Закону України, ухвалений на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [1]. Водночас «конституцією з малої літери» в Україні виступає вся сукупність норм, що містяться не лише в Основному Законі, а й у законах, які розвивають та конкретизують положення Конституції; сюди також слід віднести практику застосування Конституції (передусім юридичні позиції Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції), існуючі неписані конституційні звичаї, і навіть конституційні доктрини, сформовані визнаними науковцями- конституціоналістами.

Існують й інші підходи до трактування цього концепту. Іноді під «Конституцією з великої літери» розуміють писаний конституційний текст (незалежно від ступеня кодифікованості конституції), тоді як «конституцією з малої літери» буде фактичний (реальний) конституційний правопорядок [2, с. 39]. Тут важливо підкреслити, що відмінність між конституціями у цьому сенсі — це не те саме, що різниця між номінальною (фіктивною) та реальною конституцією: йдеться саме про розмежування нормативного та функціонального (динамічного) вимірів конституційного правопорядку як двох сторін одного і того ж самого феномена.

Така багатозначність терміна «конституція» призводить до численних непорозумінь навіть в науковому дискурсі. Зокрема, Девід С. Лой (David S. Law) справедливо зазначає, що науковці часто говорять про «конституції», не уточнюючи, яке з двох явищ — «Конституцію з великої літери» чи «конституцію з малої літери» — вони мають на увазі. Це породжує термінологічну плутанину, яка, на його думку, вказує не лише на відсутність концептуальної ясності, а й на предметно-методологічний розрив між різними науковими підходами [4, с. 377]. Додатково ситуацію ускладнює ще й наявна в академічній літературі традиція протиставлення конституційного права «з великої літери» та з «малої літери» [3, с. 170–173].

Чи потрібно досліджувати цей концепт з позиції української правничої традиції? Безумовно, що потрібно. Але водночас постає важливе питання: як тоді адекватно передати цей концепт українською мовою?

По-перше, дослівний переклад як «*“Велика-К” Конституція*» та «*“мала-к” конституція*» виглядає для українського читача занадто штучною конструкцією і є малоприслужним для використання для академічних потреб.

По-друге, варіант, який вжито в цьому тексті, — «*Конституція з великої літери*» та «*конституція з малої літери*» — точніше передає гру слів, властиву оригінальному концепту, однак є може видатися надто громіздким для усталеного термінологічного вжитку.

По-третє, можливий також частковий переклад зі збереженням ключових елементів оригінального словосполучення: наприклад, «*big-С Конституція*» та «*small-c конституція*». Цей варіант виглядає найбільш лаконічним і водночас адекватним

способом передати суть концепту, запровадженого в англomовній літературі. З іншого боку, надмірне вживання англіцизмів замість використання українських відповідників часто критикують.

На мою думку, не існує якого-небудь ідеального способу передати цей концепт українською мовою для академічних цілей. Тому, яка з версій перекладу концептів “*Big-C*” (“*Large-C*”) *Constitution*) та “*small-c*” *constitution* стане усталеною в українській академічній традиції, — покаже час.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Elkins Z., Ginsburg T., Melton J. *The Endurance of National Constitutions*. Cambridge University Press, 2009.
3. Gardbaum S. The Place of Constitutional Law in the Legal System. *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law* / ed. by M. Rosenfeld, A. Sajó. Oxford University Press, 2012. P. 169–186.
4. Law D.S. Constitutions. *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research* / ed. by P. Cane, H.M. Kritzer. Oxford University Press, 2010. P. 376–398.

Медвідь Федір

*Міжрегіональна академія управління персоналом,
професор кафедри теорії держави і права та конституційного права, доктор
наук в галузі політології, кандидат філософських наук, професор, докторант*

Чалчинський Вадислав

*Інститут держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
аспірант*

Конституційні гарантії прав людини в Україні в контексті сучасних викликів і повоєнного відновлення

Захист прав і свобод людини в контексті євроінтеграції України базується на міжнародному досвіді та нормах, встановлених міжнародними організаціями, де Україна активно співпрацює з Європейським Союзом та іншими міжнародними партнерами[12, с.21-30]. Україна прийняла ряд реформаторських заходів для забезпечення захисту прав людини, враховуючи міжнародний досвід, було створено Національну службу з питань прав людини, яка відповідає за контроль захисту прав та надання рекомендацій уряду. Також було прийнято Закон України «Про захист прав людини» [3] та інші законодавчі акти, спрямовані на забезпечення рівних прав та свобод для всіх громадян.

До сучасних викликів конституційних гарантії прав людини в Україні можна віднести: глибоке вкорінення корупції в правовій системі; необхідність забезпечити незалежність і неупередженість судової гілки влади; часті зміни законодавства, що створюють невизначеність та ускладнюють правозастосування; необхідність гармонізувати українське законодавство до норм права ЄС; військова агресія Росії проти України створює додаткові виклики у сфері захисту прав людини, міжнародного гуманітарного права та відновлення територіальної цілісності.

Захист прав людини в сучасних умовах базується на міжнародних документах, зокрема Загальній декларації прав людини (1948), Європейській Конвенції з прав

людини (1950), національних конституцій держав та присвячено ряд публікацій відомих авторів, зокрема, Гришук О., Буткевич О., Колодій А., Крусян А., Оніщенко Н., Пархоменко Н., Погорілко В., Сірий М., Скрипнюк О., Рабінович П., Разметаєва Ю., Хавронюк М., Шемшученко Ю. та ін. Тема захисту прав людини, людської гідності розроблялася і нами, зокрема, в працях[8, с. 166-170; 9, с.171-181; 2, с.76-82; 10, с.97-102; 11, с.54-55].

Права людини виступають як визначальні засади правового статусу особи, що належать людині від народження, а тому є природними і невідчужуваними. Вони засновані на принципах свободи, рівності та справедливості та мають універсальний характер і загальноповинні в міжнародному праві, зокрема, є: право на життя; право на незастосування до особи тортур, насильства або іншого жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання; право на недоторканість приватного життя, особистої і сімейної таємниці, захист своєї честі і гідності, свободи совісті і віросповідання; право на судовий захист, правосуддя і пов'язані з ним інші процесуальні права тощо[17, с.710; 6, с. 16-28].

В умовах воєнного стану захист прав і свобод набирає особливої актуальності, зокрема право на життя. Право на життя - універсальне, загальноповинне природне право людини і громадянина, закріплене в міжнародно-правових актах і Конституції України. Відповідно до ст. 3 Основного Закону життя людини є найвищою цінністю в Україні. “Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю” [4]. Стаття закріплює загальнолюдське гуманітарне підґрунтя Української держави, гуманітарний вимір у здійсненні її влади та розвиває відповідні положення преамбули та ст.1 про Україну як суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу. Відповідно до змісту цієї статті, дотримання прав людини - фундаментальна конституційна засада в Україні, дія якої відповідно спрямовує всю сукупність суспільно-політичних відносин.

Даний принцип у статті закріплюється багатопланово. На рівні конституційно визнаної найвищої соціальної цінності в Україні в ч.1 ст.3 перелічені не всі права і свободи людини, які передбачені Конституцією України. Однак право на життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку належать до тих прав людини, що зумовлені її природою та не залежать від наявності певного статусу особи в державі[7,с. 91-96; 15, с. 214-222; 3]. Саме тому всі вони в міжнародній практиці позначаються як фундаментальні.

Визначивши їх як найвищу соціальну цінність, Конституція України приєдналася до європейського і світового бачення цього питання, закріпила його загальнолюдське вирішення як обов'язкове для держави і для всіх інших учасників суспільних відносин. Як принцип всієї практичної діяльності держави, всіх її органів та посадових осіб за ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість функціонування держави. Їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави. В цій редакції конституційний принцип дотримання прав людини юридично пов'язує і позитивно обмежує дії держави, її органів та посадових осіб [5, с.32; 15, с.214 - 222; 16 с.11 - 20].

Важливість і актуальність права на життя людини, його реалізація і захист є очевидними, адже без такого фундаментального права всі інші права перестають мати будь-яке значення. Це фундаментальне право припустимо розглядати у двох аспектах: по-перше, як право особи на свободу від будь-яких незаконних зазіхань на життя з боку

держави, її представників або приватних осіб; по-друге, як право особистості вільно розпоряджатися своїм життям.

Право на життя закріплене статтею 3 Загальної декларації прав людини [1]. Ширше поняття права на життя визначене у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р. У статті 6 вказано, що право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. В Україні право на життя закріплене ст. 27 Конституції України [4].

Відповідно до Закону України "Про правовий режим воєнного стану" воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні та передбачає надання відповідним органам державної влади повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [14]. 24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України Указом Президента України № 64/2022 введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб [13]. Строк дії воєнного стану в Україні продовжувався Указами Президента України.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 - 34, 38, 39, 41 - 44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Водночас у ч. 2 ст. 64 Конституції України вказано вичерпний перелік прав і свобод людини та громадянина, обмежувати які, навіть у таких скрутних обставинах, як воєнний стан, забороняється. Це, зокрема: рівність конституційних прав і свобод та рівність перед законом; право на громадянство та на зміну громадянства; право на життя; право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення та на обґрунтовану відповідь на них; право на житло; на рівні права і обов'язки подружжя у шлюбі та сім'ї; рівність прав дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина; право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди; право знати свої права і обов'язки; гарантія, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи; право на правову допомогу; право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази; не можливість бути двічі притягненим до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; презумпція невинуватості; гарантія того, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [4;3].

Отже, закріплення переліку прав, які не можуть бути обмежені навіть у час дії воєнного стану, є конституційною гарантією прав людини і громадянина. Разом з тим, проблематика прав людини і громадянина в умовах сучасних викликів і післявоєнного відновлення є надзвичайно складна та багатоаспектна, тому вимагає подальшого поглибленого опрацювання.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
2. Зросило В.О., Медвідь Ф.М., Авсієвич А.В. Права людини як цінність // Збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції “Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства”. Частина 1.- Київ: Вид-во Людмила, 2023. - 252 с. - С.76-82.
3. Закон України «Про захист прав людини». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text4
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.
5. Коментар до Конституції України. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. 177 с.
6. Крусян А. Український конституціоналізм в умовах війни: до постановки основних науково-практичних проблем та повоєнних тенденцій // Український часопис конституційного права. 2023. №3. С.16-28.
7. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф., Чалчинський В.І. Конституція України як цінність і обіріг національної державності // Актуальні питання юридичної науки та практики: зб. наук. пр. студ. та молодих вчених / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький : Вид-во МАУП, 2024. Вип. 4. 188 с. С.91-96.
8. Медвідь Ф.М., Філіпова О.В., Бурдейний А.А. Обґрунтування прав людини: філософсько-правові засади // Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні: зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2024. Вип. 13. 428 с. С.166-170.
9. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф., Бурлака А.А. Права людини: питання історії та теорії // Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні: зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2024. Вип. 13. 428 с. С.171-181.
10. Медвідь Ф.М., Чалчинський В.І. Конституційно-правова доктрина України про забезпечення прав людини в умовах цифровізації // Актуальні питання юридичної науки та практики: зб. наук. Праць студентів та молодих вчених / гол. ред. Л.Г.Білий. Хмельницький: Вид-во МАУП, 2024. Вип. 4. С.97-102.
11. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф. Людська гідність як філософсько-правова категорія // Принцип поваги до людської гідності в умовах збройної агресії: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої Міжнародному дню прав людини (11 грудня 2023 року): ел. збірник / Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023, 149 с. С.54-55.
12. Пархоменко Н. М. Організація та напрями наукових досліджень в умовах війни та повсюдної відбудови України // Юридична наука в умовах протидії іноземній військовій агресії: історія та сучасність: збірник наукових праць. Ред. колегія: О. Н. Ярмиш (співголова), І. Б. Усенко (співголова), Є. В. Ромінський (відп. секретар), І. Й. Бойко, О. А. Гавриленко, А. Ю. Іванова, І. В. Музика. Київ: Талком, 2023. 288 С.21- 30.
13. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64 від 24.02.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
14. Про правовий режим воєнного стану: Закон України 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

15. Sergiy Rybchenko, Olga Kosytsia, Tetiana Pluhatar, Vladyslaw Chalchynskyi, Fedir Medvid. The impact of globalisation on constitutional processes in Ukraine: Social consequences of the adaptation of legislation of Ukraine to European standards // Social & Legal Studios. 2024. Vol. 7, No. 3. С.214-222.

16. Скрипнюк О.В. Конституційно-правовий механізм реалізації та захисту прав і свобод людини в умовах війни: світовий досвід та Україна. Правова держава. Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України. 2022. Вип. 33. С. 11-20.

17. Шемшученко Ю.С. Права людини // Юридична енциклопедія: В 6 т./ Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. - К.: Укр. енцикл., 1998. - т.4.: Н-П. - 2002. - С.710.

Наконечна Анна

Львівський національний університет

імені Івана Франка

доцент кафедри теорії та філософії права,

кандидат юридичних наук

Реалізація права на вищу освіту: виклики і перспективи в умовах воєнного стану

Освітній процес у вищих навчальних закладах зазнав суттєвої кризи через широкомасштабне вторгнення Російської Федерації. У відкритому інформаційному просторі доступні чимало науково-аналітичних публікацій, присвячених дослідженню стану вищої освіти в умовах війни, в яких розкриваються актуальні проблеми і виклики та окреслюються необхідні заходи щодо їх ефективного подолання.

Різні трансформаційні аспекти в галузі вищої освіти, пов'язані з повномасштабною російською агресією, проблеми впровадження освітніх інновацій, питання модернізації і розвитку системи вищої освіти знайшли належне висвітлення у наукових працях І. Дичківської, В. Кременя, В. Мадзігона, Н. Ничкала, С. Ніколаська, О. Овчарука та ін.

Органами державної влади в галузі освіти (Міністерство освіти і науки України, Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій й ін.) розроблено і впроваджено низку нормативно-правових документів, роз'яснень та рекомендацій, спрямованих на врегулювання відносин у сфері вищої освіти в умовах воєнного стану, зокрема “Про внесення змін до деяких законів України у сфері освіти” (Закон України від 24.03.2022 № 2157-IX), “Роз'яснення щодо роботи закладів освіти в межах правового режиму воєнного стану”, “Про функціонування галузі освіти в умовах воєнного стану” (лист МОН від 02.03.2022 р., № 1/3319-22), “Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану” (наказ МОН від 07.03.2022 р., № 735 [1], “Про практику застосування трудового законодавства у галузі освіти і науки під час дії правового режиму воєнного стану” (лист МОН від 07.03.2022 р., № 1/3378-22) та ін].

За даними Інституту освітньої аналітики Міністерства освіти і науки України, найбільших збитків від руйнувань та пошкоджень закладів вищої освіти зафіксовано у Харківській (23), Донецькій (9), Запорізькій і Миколаївській областях (по 5) та у м. Київ (6). Станом на початок липня 2023 р. наявні такі дані щодо пошкоджень (руйнувань) майна та будівель наукових установ: частково пошкоджено – 114; зруйновано – 4; установи, що опинилися на тимчасово окупованій території з лютого 2022 року [2].

Значного удару зазнала вітчизняна галузь вищої освіти внаслідок вимушеної міграції населення України. Для науково-педагогічних працівників та здобувачів освіти, які перебувають за межами України, найбільш типовими проблемами стали мовний бар'єр, житлове питання і фінансові негаразди.

Непростою залишається ситуація з молодими вченими, які продовжують залишати сферу наукової діяльності. Так, за інформацією Інституту освітньої аналітики Міністерства освіти і науки України, більше 5 % молодих науковців, які працювали у закладах вищої освіти, покинули територію держави й перебралися до інших країн, здебільшого Європейського Союзу. В академії наук України спостерігається ще складніша ситуація, оскільки приблизно 43 % молодих науковців також виїхали з території України.

Значна частина українців, зокрема науково-педагогічних працівників, студентів й аспірантів залишилися на тимчасово окупованих територіях, відтак позбавлені можливості отримувати якісні освітні послуги чи займатися викладацькою і науковою діяльністю. Крім того, на них постійно здійснюється фізичний та психоемоційний вплив з боку незаконних окупаційних адміністрацій, примушуючи переходити до новоутворених псевдозакладів освіти.

Студенти і викладачі, які залишилися на підконтрольній Україні території, також позбавлені можливості якісно працювати й навчатися через низку технічних чинників (відключення електроенергії, відсутність опалення, низька швидкість інтернету тощо), що призвело до загострення кризи дистанційного навчання.

Активні бойові дії зумовили вимушене переміщення закладів освіти, зокрема університетів та наукових установ. Відтак з небезпечних територій було фізично переміщено адміністрації ЗВО, більшість науково-педагогічних працівників і студентів. Працівники закладів вищої освіти, які з різних причин не зуміли покинути окуповану територію, втратили роботу, а студенти – можливість продовжувати навчання в українських вишах [3, с. 31].

Упродовж 2022 р. на підконтрольну Україні територію переміщено (релоковано) 44 заклади вищої освіти та їх філії, де навчалося близько 54,1 тис. студентів і працює понад 6,9 тис. співробітників [6]. З-поміж переміщених ЗВО найбільша кількість припадає на Донецьку (13), Луганську (7) та Херсонську (7) області. Щодо українських міст, куди перемістилося найбільше закладів вищої освіти, необхідно виокремити Дніпро (6), Запоріжжя (3) та Київ (3).

За даними Інституту освітньої аналітики Міністерства освіти і науки України, станом на 01 липня 2023 р. із 375 закладів вищої освіти 200 ЗВО (53,4 %) продовжують працювати дистанційно, 132 заклади (35,2 %) обрали змішаний формат реалізації освітнього процесу і лише 38 закладів (10,1 %) повністю перейшли на очну форму навчання. На жаль, 5 ЗВО (1,3 %) взагалі не відновили освітньо-наукову діяльність. Найвищі показники щодо переходу закладів вищої освіти на очну форму навчання спостерігаються у Волинській (100 %), Рівненській (50 %), Кіровоградській (45,5 %) і Полтавській (33,3 %) областях [2].

Черговим важливим аспектом втрат у системі вищої освіти є різке зменшення кількості іноземних студентів, які завжди були хорошою інвестицією у розвиток вітчизняних освітніх закладів, адже кошти від їх навчання спрямовувалися здебільшого на модернізацію матеріально-технічної бази вишів. З початком військових дій значна їх

частина були змушені перервати навчання і покинути територію України, щоправда, більшість із них продовжують навчатися дистанційно [3, с. 32].

Комплексний аналіз вищевикладеного, дає змогу виокремити основні виклики у системі вищої освіти України та окреслити перспективні напрями їх подолання, що, зокрема, задекларовані у проєкті Плану відновлення України у сфері освіти і науки:

Інфраструктурні виклики:

1. Повне знищення або пошкодження навчально-наукових приміщень закладів вищої освіти.

2. Проблеми з належним функціонуванням безпекової інфраструктури ЗВО (робота системи оповіщення, наявність укриттів та їх стан тощо).

3. Вимушене переміщення закладів освіти, відтак реалізація освітнього процесу у дистанційному режимі, що накладає додаткові обмеження технічного характеру.

4. Обмеження доступу до освітнього процесу, пов'язані з перебоями електропостачання, опалення, стабільним доступом до інтернету.

Кадрові виклики:

1. Людські втрати серед працівників вищої школи.

2. Відтік (міграція за кордон, переміщення у межах країни) науково-педагогічних кадрів) – відтак дефіцит у закладах вищої освіти кваліфікованих працівників.

3. Складна політична і соціально-економічна ситуація в країні, що актуалізує питання фізичного виживання громадян, породжує значні труднощі соціального характеру й призводить до зниження пріоритету освітньо-професійної та наукової діяльності серед працівників закладів вищої освіти.

4. Скорочення кількості учасників міжнародних програм у галузі освіти і науки серед викладачів та студентів; зменшення кількості іноземних здобувачів освіти.

Фінансові виклики:

1. Недостатнє фінансування закладів вищої освіти, нераціональний розподіл бюджетних коштів.

2. Відсутність або обмеженість ресурсів на відновлення зруйнованих і пошкоджених ЗВО.

3. Послаблення партнерських стосунків з громадськістю та бізнесом у вищій освіті й науці.

Список використаних джерел:

1. Положення про внутрішню академічну мобільність здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, які навчаються у закладах професійної (професійно-технічної) освіти України: наказ Міністерства освіти і науки України від 26.03.2022 № 273. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0437-22#Text>

2. Освіта і наука України в умовах воєнного стану : інформаційно-аналітичний збірник. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpnevakonferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn.Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf>

3. Оршанський Л., Нищак І., Магвісів Я., Юркін М., Вища освіта України в умовах воєнного стану: виклики та шляхи подолання. Молодь і ринок. 2024. № 1 (221). С. 29-35.

Озель Віталіна

*Національний транспортний університет
в.о. завідувача кафедри теорії та публічного права,
кандидат юридичних наук, доцент*

Конституційні гарантії захисту прав внутрішньо переміщених осіб

Категорія осіб, що потребують додаткової уваги та захисту з боку держави – внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО), – з'явилася в правовому полі України з початком вторгнення російської армії на територію України та окупацією суверенних територій нашої держави. Такі дії агресора, що були розпочаті ще у 2014 році, стали причиною для вимушеного переселення осіб в межах країни з метою тимчасового проживання та із сподіванням повернутись у свої домівки. Проте активна фаза воєнних дій, що переросла у широкомасштабний міжнародний збройний конфлікт з 24 лютого 2024 року, захоплення все більшої території України російською федерацією, окупація та анексія Автономної Республіки Крим та частин Донецької, Луганської, Херсонської, Запорізької областей, постійні бойові дії на території інших областей, тільки ще більше актуалізує питання реального та гарантованого захисту ВПО в Україні.

У правове поле України увійшло поняття «внутрішньо переміщеної особи» з прийняттям відповідного Закону України від 20.10.2014 р. № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», де визначено, що «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» (ст. 1).

Організаційно-правовими механізмами гарантування прав ВПО є нормативно встановлена необхідність та реалізацію з боку держави вжиття усіх необхідних у таких напругах:

- запобігання виникненню передумов вимушеного внутрішнього переміщення осіб,
- захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб,
- створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання в Україні (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»).

Конституція України містить загальні та спеціальні гарантії прав і свобод людини. Конституційний Суд України неодноразово підкреслював, що соціальна держава зобов'язана забезпечувати належний рівень гарантій для осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах (зокрема у Рішеннях КСУ № 5-рп/2004, № 10-рп/2011).

Важливим є те, що питання правового статусу ВПО є не лише внутрішньою проблемою самої держави, а й перебуває у фокусі уваги міжнародної спільноти, оскільки створює реальні загрози для прав людини, захисту життя та здоров'я, недоторканності та безпеки вимушених переселенців [1, с. 18].

Водночас, ВПО відносяться до категорій осіб, які користуються розширеним спектром гарантованих законодавством гарантій:

- соціальних гарантій;
- гарантій реалізації трудових прав;
- пільги у сфері зайнятості та отримання допомоги по безробіттю;

- здобуття освіти за рахунок бюджету (до досягнення 23 років);
- спрощений порядок реєстрації та припинення підприємницької діяльності;
- право на безоплатну вторинну правничу допомогу, що полягає в захисті, здійсненні представництва інтересів осіб у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, складенні документів процесуального характеру (ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу») тощо.

Зазвичай конституційна демократія розглядається як обмеження демократії принципами політичної моралі, закріпленими в конституції (верховенство права, людські права, людська гідність) [2, с. 97]. Внутрішньо переміщені особи користуються тими ж правами і свободами відповідно до Конституції, законів та міжнародних договорів України, як і інші громадяни України, що постійно проживають в Україні.

Важливою гарантією свободи ВПО є норма ст. 3 Закону «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», що встановлює захист від примусового внутрішнього переміщення та примусового повернення на попереднє місце проживання.

Забороняється дискримінація ВПО при здійсненні ними будь-яких прав і свобод. Це можна констатувати на основі загальних конституційних гарантій рівності (ст. 24 Конституції України) проте така категорія осіб, як ВПО не перелічена в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», що на наш погляд є прогалиною законодавства та може бути використане як негативний чинник при реалізації ВПО своїх законних прав.

Список використаних джерел:

1. Захист прав людини в умовах внутрішнього переміщення: європейські стандарти та конституційна юрисдикція. За матеріалами міжнародної конференції. Конституційний Суд України. Київ, 2020. URL: <https://rm.coe.int/internal-displacement-and-constitutional-jurisprudence-ukr/1680a05159>

2. Гришук О. Конституційні цінності та принципи в рішеннях Конституційного Суду України: особливості в умовах воєнного стану та загроз національній безпеці. Вісник Конституційного Суду України, № 5-6, 2022. С. 96-106.

Педосенко Анастасія

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
аспірантка 4 року навчання
кафедри конституційного права*

Роль штучного інтелекту в процесі децентралізації

Штучний інтелект знаходить поширення в сучасному світі. Є позитивні та негативні сторони його використання. На нашу думку, використання штучного інтелекту може бути допоміжними фактором в роботі громад, у випадку регламентованого його використання. Для цього необхідним є закріплення правил та/або рекомендацій використання штучного інтелекту в роботі органів місцевого самоврядування.

В Україні у березні 2025 року з'явився посібник «Поради з відповідального використання штучного інтелекту публічними службовцями». Як зазначено у посібнику - «ці поради є одним зі складників дорожньої карти з регулювання штучного інтелекту (далі - ШІ) в Україні. У тексті викладено системний підхід до впровадження та відповідального використання штучного інтелекту в професійній діяльності публічними службовцями. Ці поради містять корисні орієнтири щодо ефективного й відповідального

застосування систем ШІ на публічній службі, забезпечення захисту персональних даних, зокрема вразливих (чутливих) даних та конфіденційності під час виконання службових завдань, дотримання прав людини й Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування (далі - правила етичної поведінки)» [1].

За словами Голови НАДС Наталії Алущиної «впровадження елементів штучного інтелекту на публічній службі посилює стійкість системи управління і професійну спроможність службовців. Наші колеги працюють в умовах надзвичайної динаміки і значних навантажень. Штучний інтелект дозволяє заощаджувати час і фокусуватися на стратегічних питаннях. Ми вчимо публічних службовців ефективно користуватися інноваціями і таким чином покращуємо якість управлінських рішень та державних послуг» [2].

Штучний інтелект дозволяє обробляти більшу кількість інформації, що може слугувати полегшенням роботи органів місцевого самоврядування та впливати на швидкість надання послуг населенню.

Важливим нюансом для дослідження є те, що при дослідженні інформації щодо співвідношення децентралізації та штучного інтелекту, часто виникає можливість простеження того факту, що сам штучний інтелект має бути децентралізований. Що це означає?

Цікавим є дослідження, в якому автор О.Мусієнко надає думку, чому сам штучний інтелект має бути децентралізованим. За словами авторки, аргументом є те, що штучний інтелект - це цифрова форма знань, якщо контроль над такими технологіями зосередиться в руках однієї компанії чи вузького кола гравців, це може призвести до маніпуляції інформацією та спотворення реальності, адже сьогодні нейромережі з надзвичайною швидкістю інтегруються в критичні аспекти нашого життя, і за відсутності належної прозорості ситуація ризикує стати некерованою [3].

В зарубіжних джерелах увага також приділена цьому питанню. Наприклад Хіларі Картер зазначає, що «децентралізовані обчислення та штучний інтелект становлять справжній злам епох — шанс переписати ДНК Інтернету. Завдяки розподілу інтелекту до периферії, децентралізовані системи надають людям можливість знову взяти під контроль свої дані та ідентичність. Наприклад, автономні агенти ШІ можуть діяти незалежно в межах децентралізованих мереж, надаючи високоперсоналізовані послуги без порушення конфіденційності» [4].

Аналізуючи надані аргументи варто зазначити, що необхідно також надавати контроль за дотриманням правил використання штучного інтелекту, в тому числі і органам державної влади. Це може здійснюватися у формі закріплення законодавчих норм, контролю за використанням штучного інтелекту. За таких обставин, може йти мова про поєднання централізації та децентралізації в ході регламентації питання функціонування штучного інтелекту.

Отже, позитивом використання штучного інтелекту в діяльності громад в ході реформи децентралізації можна назвати можливість пришвидшення та оперативності в наданні послуг громадянам. Залучення інновацій в діяльності органів місцевого самоврядування дозволить ефективніше вирішувати їх проблеми.

В той же час, громади, в ході використання штучного інтелекту можуть стикатися з труднощами, а саме порушення захисту конфіденційної інформації, порушення етичних норм використання штучного інтелекту. Проблеми можуть виникнути і в малих

громадах, що не володіють відповідною кількістю ресурсів для реалізації програм, що пов'язані з штучним інтелектом. В такому випадку варто на рівні держави запустити програми фінансування цих проєктів. Це допоможе уникнути в майбутньому відставання технологічного та інноваційного прогресу в малих громадах. Додатковим фактором, що потребує врахування - є особливості певних громад. Не завжди можна запровадити однакові реформи з однаковим рівнем ефективності, варто враховувати особливості культурного, економічного та технологічного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Посібник «Поради з відповідального використання штучного інтелекту публічними службовцями». Березень 2025. Режим доступу: https://decentralization.ua/uploads/library/file/975/Поради_з_відповідального_використання_штучного_інтелекту_публічними_службовцями_1_.pdf (дата звернення: 16.06.2025)
2. Платформа «Децентралізація». З'явився посібник про відповідальне використання штучного інтелекту публічними службовцями. 14.03.2025. Джерело: НАДС [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://decentralization.ua/news/19350> (дата звернення: 16.06.2025)
3. Blog Imena.ua. Олена Мусієнко. Чому штучний інтелект має бути децентралізованим? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.imena.ua/blog/ai-should-be-decentralized/amp/> (дата звернення: 16.06.2025)
4. The Linux Foundation, «Decentralized AI: A Path Toward an Open and Human-Centered Future», HILARY CARTER [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.linuxfoundation.org/blog/shaping-the-future-of-generative-ai-0#:~:text=Enter%20Decentralization&text=By%20distributing%20intelligence%20to%20the,personalized%20services%20without%20compromising%20privacy> (дата звернення: 16.06.2025)

Похиленко Ірина

Київський національний університет

будівництва і архітектури,

доцент кафедри права та публічного управління,

кандидат юридичних наук, доцент

Конституційна гарантія права на житло у повоєнній Україні: виклики реалізації та компенсаційні механізми

Право на житло, як один із ключових елементів права на достатній життєвий рівень, зафіксоване у статті 47 Конституції України, становить фундаментальну соціальну гарантію, від якої залежить не лише фізичне існування особи, але й її гідність, приватність, стабільність та безпека. В умовах збройного конфлікту та подальшого повоєнного відновлення питання реалізації цього права набуває особливої актуальності, з огляду на безпрецедентний масштаб руйнувань інфраструктури, зокрема житлового фонду, спричинених військовою агресією Російської Федерації.

Втрата житла мільйонами громадян України не лише поставила під загрозу їхній фізичний добробут, але й сформувала перед державою виклик трансформації правової та інституційної системи в напрямі оперативного, справедливого та прозорого забезпечення права на відшкодування завданої шкоди. Водночас, саме від ефективності реалізації цього конституційного права залежить довіра громадян до держави, її спроможність

відновити соціальний контракт та утвердити принципи правової держави в умовах відбудови.

Хоча Конституція України проголошує, що держава має створювати умови для забезпечення житлом усіх громадян, включно із соціально вразливими категоріями, механізмів реалізації цих положень у мирний час було недостатньо. Тим паче, у період війни ці механізми зазнали серйозного випробування на ефективність, актуалізуючи потребу в їхньому докорінному переосмисленні. Правові підстави права на житло в Україні спираються на внутрішні норми конституційного і житлового законодавства, але також потребують імплементації стандартів міжнародного права, яке зобов'язує державу-учасника гарантувати належний життєвий рівень.

Після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, масштаби руйнування житлових об'єктів стали загрозливими: за оцінками Четвертої швидкої оцінки шкоди та потреб (RDNA4), яка охоплює завдану шкоду за майже три роки з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2024 року, демонструє, що пряма шкода в Україні наразі сягнула 176 млрд дол. США (170 млрд євро) порівняно зі 152 млрд дол. США (138 млрд євро) в оцінці RDNA3, оприлюдненій у лютому 2024 року. Найбільше постраждали житловий сектор, транспорт, енергетика, торгівля та промисловість, а також освіта. Згідно з поточною оцінкою, 13 % загального житлового фонду було пошкоджено або зруйновано, від чого постраждали понад 2,5 млн домогосподарств. Від загальної суми потреб у довгостроковій перспективі потреби на відбудову та відновлення – найвищі в житловому секторі, майже 84 млрд дол. США (81 млрд євро) [1].

Це спричинило безпрецедентну гуманітарну кризу, яка потребує не лише технічних та фінансових рішень, але й переосмислення системи соціальних і правових гарантій у державі.

Проблематика компенсацій за зруйноване житло стала одним із ключових векторів державної політики у сфері захисту прав людини в період війни. В Україні існують кілька нормативно врегульованих інструментів компенсації, зокрема постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 року № 947 «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації» та Закон України від 23 лютого 2023 року «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України».

Незважаючи на прогрес, практична реалізація цих механізмів стикається з низкою об'єктивних і суб'єктивних труднощів: недостатність бюджетного фінансування, надмірна бюрократизація процедур, відсутність прозорих і єдиних цифрових реєстрів постраждалих та неоднакова практика застосування законодавства на місцях.

Крім того, потребує критичного осмислення проблема сегрегації постраждалих залежно від періоду руйнування їхнього житла. Зокрема, чинне законодавство передбачає пріоритетне право на компенсацію для осіб, які втратили житло після 24 лютого 2022 року, тоді як постраждали від бойових дій у 2014–2021 роках залишаються

поза межами нових механізмів. Такий підхід не відповідає принципам рівності та недискримінації, а також суперечить міжнародним стандартам захисту прав людини.

Право на житло має глибоке коріння в системі міжнародного права. Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, а також практика Європейського суду з прав людини неодноразово акцентували на обов'язку держав забезпечувати доступ до житла та ефективні засоби правового захисту у разі його втрати. Особливо показовою в цьому контексті є справа *Sargsyan v. Azerbaijan*, у якій ЄСПЛ визначив, що коли доступ до майна неможливий, держава зобов'язана вживати альтернативних заходів для забезпечення прав власності (*Sargsyan v. Azerbaijan*, 2015, no. 40167/06, § 234). При цьому такий обов'язок не залежить від того, чи можна вважати державу відповідальною за саме переміщення. Сам факт участі держави в мирних переговорах не звільняє її від обов'язку вжиття конкретних заходів для захисту майнових прав постраждалих, особливо якщо такі переговори тривають протягом довгого часу (*Sargsyan v. Azerbaijan*, 2015, no. 40167/06, § 236–237). Суд посилається на Резолюцію ПАРЄ 1708 (2010) щодо розв'язання майнових питань біженців та внутрішньо переміщених осіб, яка, спираючись на відповідні міжнародні стандарти, закликає держави-члени «гарантувати своєчасне та ефективне відшкодування за втрату доступу та права на житло, землю та майно, покинуте біженцями та внутрішньо переміщеними особами, попри незавершені

переговори щодо врегулювання збройних конфліктів або статусу певної території».

Щодо конкретних заходів, які має вжити держава, то ЄСПЛ указав на необхідності створення механізму майнових претензій, який має бути легко доступним і забезпечувати процедури, які працюють із гнучкими стандартами доказів, що дозволяє заявнику та іншим особам у його ситуації мати змогу відновити свої права власності та отримати компенсацію за втрату ними прав (*Sargsyan v. Azerbaijan*, 2015, no. 40167/06, § 238, *Chiragov and Others v. Armenia*, 2015, no. 13216/05, § 199).

У цьому контексті особливе значення має ініціатива створення міжнародного компенсаційного механізму, що включає Реєстр збитків, компенсаційний фонд та комісію. Реалізація такого механізму на міжнародному рівні не лише посилює відповідальність держави-агресора, а й дає шанс Україні інтегрувати нові джерела відшкодування шкоди в національну правову систему. Для ефективного функціонування цього механізму необхідно створити синергію між українським правом, міжнародними зобов'язаннями та практикою, що гарантує пріоритет інтересів постраждалих осіб.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що реалізація права на житло в умовах повного відновлення є не лише питанням соціальної політики, але й конституційним імперативом, що прямо впливає на легітимність держави, її міжнародний імідж та довіру з боку громадян. Забезпечення ефективного, справедливого та недискримінаційного доступу до механізмів компенсації постраждалим є центральним викликом сучасної правової політики України. Успішна реалізація цього завдання можлива лише за умов тісної координації дій усіх гілок влади, активної участі громадянського суспільства та підтримки міжнародних партнерів.

Список використаних джерел:

1. Оновлена оцінка потреб України на відновлення та відбудову. Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://surli.cc/lgdxyj> Дата звернення: 14.06.2025

Сторожук Ірина

*Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права,
кандидатка юридичних наук, професорка*

Цифрові права пацієнтів як електронні медичні записи

У сучасному світі стрімкий розвиток цифрових технологій суттєво змінює правові відносини, що зумовлює необхідність дослідження цифрових прав людини. Цифровізація суспільства впливає на всі аспекти життя, включаючи доступ до інформації, захист персональних даних, регулювання штучного інтелекту та кібербезпеку. Відсутність чітких правових механізмів у цій сфері створює ризики для порушення основоположних прав людини, що актуалізує потребу в науковому аналізі та розробці ефективних правових норм. Зростаюча цифровізація суспільства вимагає адаптації правових норм до нових викликів. Відсутність єдиного міжнародного підходу до регулювання цифрових прав створює правові прогалини, що можуть призвести до порушення прав людини. Дослідження цифрових прав є необхідним для формування ефективної правової політики, яка забезпечить баланс між технологічним прогресом та захистом фундаментальних прав людини.

Цифровізація в сфері охорони здоров'я дає можливість налагодити ефективну і дієву взаємодію між пацієнтами, медичними працівниками та установами. Цифровізація національної медицини розпочалась з переведення медичного документообігу в цифровий формат. У сучасному цифровому суспільстві охорона здоров'я стрімко трансформується, набуваючи нових організаційних, інформаційних і правових форм. В Україні впроваджуються електронні системи охорони здоров'я створені на базі медичних інформаційних систем.

Наразі пацієнту доступний кабінет в e-Health на базі медичної інформаційної системи яку застосовує лікарня, де він обслуговується. У цей кабінет автоматично завантажуються дані про декларацію, інформація про вакцинації, історія прийомів у лікаря, електронні направлення та інші медичні дані [1]. В умовах активного впровадження електронної системи охорони здоров'я (eHealth), особливо у післякризовий період та в умовах воєнного стану, електронні медичні записи (ЕМЗ) стали не лише зручним засобом зберігання інформації, а й чутливим об'єктом персональних даних, доступ до якого повинен суворо регулюватися. Оскільки, на сьогодні, у сфері охорони здоров'я МОЗ України створено і функціонує в повному або частковому виді реєстри та бази даних, які забезпечують реалізацію електронних медичних послуг. Наприклад, реєстри пацієнтів: Національний канцер-реєстр України; Реєстр пацієнтів хворих на туберкульоз та eTB-manager (інструмент, що дозволяє документувати, збирати та аналізувати дані); Реєстр пацієнтів хворих на ВІЛ/СНІД та медична інформаційна система «ВІЛ-інфекція в Україні»; Реєстр пацієнтів, що потребують інсулінотерапії; Реєстр поранених військовослужбовців Міністерства оборони України та медична інформаційна система «e-Здоров'я». А також бази: 1) закладів охорони здоров'я – Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, Реєстр місць провадження діяльності з оптової та роздрібною торгівлі лікарських засобів; 2) лікарських засобів України – Державний реєстр лікарських засобів та Реєстр оптово-відпускних цін на лікарські засоби і виробни

медичного призначення; 3) стандартів та протоколів лікування, медичних працівників, аналітичної, медичної статистичної інформації [2, с.620].

У ситуації, коли цифровізація системи охорони здоров'я в Україні відбувається швидше, ніж її правове забезпечення, існує ризик порушення основоположних прав пацієнтів, зниження довіри до eHealth-рішень та зростання юридичних колізій у практиці медичних установ. Це зумовлює необхідність наукового осмислення та нормативної конкретизації цифрових прав пацієнтів у контексті електронних медичних записів.

Такий стрімкий розвиток технологій призвів до появи нового поняття – цифрові права пацієнта, як характеристики правового стану особи в кібер мережі. Цифрові права це поняття яке стоїть на межі права, етики, медицини і цифрових технологій. Разом із тим, нормативно-правова база України не забезпечує повною мірою цифрові права пацієнта – як носія даних, як учасника лікувального процесу, так і як громадянина, що має право на приватність, автономність і обізнаність. Зокрема, в національному законодавстві відсутні чіткі положення, які б регламентували право пацієнта на контроль за доступом до своїх електронних медичних записів, право на обмеження, видалення, коригування інформації, а також механізми юридичної відповідальності у випадку неправомірного використання чи розголошення медичних даних.

У сучасному світі стрімкий розвиток технологій спричиняє зростання загроз для недоторканності приватного життя. Право на приватність, закріплене в міжнародному праві, опинилося під загрозою через інтенсивну цифровізацію. Як державні, так і приватні організації дедалі частіше втручаються в особистий простір громадян.

Водночас, міжнародні правові стандарти, зокрема Загальний регламент захисту даних ЄС (GDPR) [3], рекомендації ВООЗ та практика європейських держав, формують підхід до пацієнта як до активного суб'єкта цифрової екосистеми охорони здоров'я, який має гарантовані права на інформаційне самовизначення, доступність та конфіденційність медичних даних.

Чинні законодавчі акти, що регулюють такі втручання та визначають умови їхнього дозволу, не встигають адаптуватися до швидких технологічних змін. Внаслідок цього механізми захисту, передбачені поточним законодавством, не відповідають реаліям цифрової доби, що вимагає перегляду правового регулювання та формування нової професійної правосвідомості. До прикладу, виникнення такого цифрового права як право бути забутим.

Право бути забутим (англ. right to be forgotten) – це концепція, яка дозволяє фізичним особам вимагати видалення своїх персональних даних із загального доступу, зокрема через пошукові системи. Це право є важливим аспектом цифрових прав людини та захисту персональних даних. Право бути забутим уперше було визначено Судом Справедливості Європейського Союзу у справі «Google Spain SL, Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos, Mario Costeja González» (2014 рік). Воно означає, що особа має право подати до оператора пошукової системи мережі Інтернет або до вищого органу влади чи суду скаргу / позов про видалення або зміну посилань на певні інтернет-сторінки, які містяться в списку результатів пошуку, що з'являється після введення імені такої особи до пошукової строки. Фахівці зазначають, що застосування «права на забуття» жодним чином не порушує право на публічної інформації. Це право охоплює відкриті дані про діяльність державних органів, розподіл бюджетних коштів та функціонування владних структур. Водночас «право на забуття» стосується видалення з цифрового простору виключно персональних даних окремих осіб, тому ці поняття не можна прирівнювати. Радше його можна порівняти з правом на свободу слова та доступ

до інформації, адже важливо дотримуватися балансу між збереженням даних і необхідністю їхнього вилучення у випадках, коли вони можуть завдати шкоди людині[4]. Особливо актуальним це питання є у контексті захисту дітей, жертв насильства чи переслідувань, а також інших випадків, пов'язаних із правами людини. Наразі міжнародне співтовариство ще не виробило єдиного підходу до реалізації цього права, проте його запровадження є неминучим, оскільки суспільство вже відчуває гостру потребу в правовому регулюванні та активно обговорює це питання на глобальному рівні.

Цифрові права є невід'ємною складовою сучасного правового простору, що потребує глибокого наукового аналізу та розробки ефективних механізмів їхнього захисту. Подальші дослідження у цій сфері сприятимуть формуванню правових норм, які відповідатимуть викликам цифрової епохи та забезпечуватимуть належний рівень захисту прав людини, адаптованої до вітчизняної медичної практики та гармонізованої з європейськими стандартами захисту даних у сфері охорони здоров'я.

Список використаних джерел:

1. Шаталова Л. М., Кулага Е. В. Цифровізація послуг у сфері захисту прав пацієнтів: сучасний стан та перспективи розвитку законодавства. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право*. Ужгород, 2023. Т. 1. Вип. 80. С. 619-624. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/297200/290117>

2. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). Регламент, Міжнародний документ від 27.04.2016 № 2016/679. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text

3. Особистий кабінет пацієнта e-Health. URL: <https://blog.h24.ua/uk/osobystyj-kabinet-patsiyenta-v-esoz-ta-mis/>

4. Максимюк О. Право бути забутим. Сьогодення та майбутнє. URL: <https://law.chnu.edu.ua/pravo-buty-zabutym-sohohodennia-ta-maibutnie/>

Сунєгін Сергій

*Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права,
кандидат юридичних наук, старший дослідник*

До питання про реалізацію права людини на мир: теоретичні аспекти

Складні та суперечливі реалії розвитку сучасного світового співтовариства, які характеризуються глобальними викликами і загрозами, суттєво підвищують актуальність наукового осмислення проблематики права людини на мир, яке в цих умовах набуває першочергового значення в системі прав і свобод людини та по суті є «наріжним каменем» міжнародного та національного правопорядків. Кризові реалії сьогодення, виникнення яких не обмежується посиленням військового чинника у вирішенні міжнародних спорів та протиріч і пов'язується з численними деформаціями суспільних відносин практично на всіх рівнях, а також з деструкцією цілісності нормативної складової індивідуальної та колективної свідомості, переконливо свідчать про нагальну

необхідність здійснення доктринального переосмислення змісту деяких фундаментальних прав людини, зокрема права на мир, яке раніше досліджувалося переважно у фокусі міжнародно-правової доктрини.

Необхідно звернути увагу на те, що основні проблеми правового забезпечення та захисту даного права впливають насамперед з розмитості, нечіткості юридичного змісту даного права, з відсутності узгоджених міжнародних та національних механізмів його реалізації та охорони, врешті-решт, з конфлікту між державним суверенітетом та міжнародними нормами тощо. Адже незважаючи на існування значної кількості міжнародних договорів, декларацій та інших джерел у сфері прав людини, їх положення закріплюють переважно загальні зобов'язання держав щодо створення ними умов для забезпечення та захисту традиційної системи прав і свобод людини, тобто особистих (громадянських), політичних, економічних, соціальних, культурних, інформаційних тощо.

Слід погодитися з думкою, що міжнародні акти містять переважно декларативні положення та не мають ефективних механізмів примусу до їх виконання державами, які їх підписали та навіть ратифікували. Вказана особливість пов'язана насамперед з особливим суб'єктним складом міжнародно-правових відносин, основними учасниками яких є держави та міжнародні організації. При цьому юридична відповідальність держав не може забезпечуватися шляхом застосування до них примусових засобів, які традиційно застосовуються до фізичних та юридичних осіб, а використання міжнародною спільнотою економічних та інших санкцій чи відповідних обмежувальних заходів, як свідчить практика, не дає повноцінного позитивного результату, пов'язаного із досягненням цілей реалізації права на мир. Натомість санкційні обмеження можуть призвести і до настання негативних тенденцій розвитку суспільств, посилюючи гуманітарні кризи та заважаючи доступу до ресурсів пересічним громадянам [1, с. 267-268].

Водночас, право людини на мир не може бути реалізовано особою на індивідуальному рівні, що суттєво відрізняє його від інших прав і свобод людини. Однак реальність стану забезпеченості та захищеності даного права, зокрема стосовно конкретної особистості, може мати місце лише за умови функціонування ефективних механізмів реалізації всіх інших прав людини, якості практичного забезпечення та захисту яких навіть у розвинених демократичних державах все ще містить відповідні недоліки та прорахунки. Саме тому удосконалення механізмів забезпечення та захисту всієї системи прав і свобод людини на міжнародному та національному рівнях, у тому числі посилення їх гарантійної складової, є необхідною передумовою належної реалізації права на мир в суспільному житті.

Серед інших проблем правового забезпечення та захисту права людини на мир можна також назвати конфлікт національного і міжнародного права, який може проявлятися у різних формах, зокрема, у відмові держави від визнання міжнародно-правових норм, у застосуванні так званих подвійних стандартів у практиці упорядкування міжнародних та внутрішньодержавних відносин, у порушенні норм гуманітарного права тощо.

Слід підтримати точку зору, що для забезпечення стабільно функціонуючого міжнародного правопорядку, посилення механізмів захисту прав і свобод людини, необхідно дотримуватися положень міжнародного права всіма державами, упереджуючи суперечність його норм з нормами внутрішньодержавного права. При цьому ефективність норм міжнародного права в механізмі правового регулювання національної

правової системи залежить також від того, як вони сприймаються юрисдикційними органами відповідних держав, наскільки досконалими є форми, методи їх об'єктивації в реальних суспільних відносинах [2, с. 184], чи відповідає їх зміст традиційній моралі у певному суспільстві, панівним у ньому звичаям і традиціям, наскільки вони враховують особливості розвитку національного права та його соціокультурної основи тощо.

У вказаному контексті необхідно також враховувати, що забезпечення ефективної реалізації та захисту права людини на мир не може спиратися на суто правові засоби, оскільки мирні відносини як між державами, так і всередині відповідних суспільств, є наслідком системної дії багатьох чинників, зокрема політичних, економічних, соціальних, інформаційних тощо. Адже економічні кризи, соціальна нерівність та дискримінація, корупція та інші соціальні патології у багатьох випадках призводять до насильства, виникнення громадських заворушень та масових безпорядків, численних конфліктів на макро- та мікрорівнях, що безпосередньо загрожує належному забезпеченню та захисту права на мир. Це, у свою чергу, означає, що право на мир може бути належним чином забезпечено та захищено лише в умовах наявності високого рівня суспільної моралі, розвиненої моральної свідомості громадян, а також узгодженої, збалансованої, системної дії соціальних норм на відповідні відносини в суспільстві.

Практична неможливість забезпечення права людини на мир правовими засобами в умовах девальвації значення традиційної моралі в суспільстві обумовлюється не лише тим фактом, що державно встановлене законодавство втрачає своє функціональне призначення в аморальному соціальному середовищі, перетворюючись у своєрідну «декларацію про ціннісні ідеали та добрі наміри», але й тим, що моральна культура та розвинена індивідуальна і колективна моральна свідомість – це той фундамент внутрішнього миру в суспільстві, без якого неможливо побудувати стабільний та справедливий мир, оскільки самі люди не готові до мирного співіснування, не поважають одне одного та діють, як правило, для задоволення власних егоїстичних інтересів та потреб, навіть якщо це порушуватиме права та інтереси інших осіб.

Саме тому, як слушно зазначається у науковій літературі, протидія насильству, а отже і порушенню права на мир, повинна передбачати формування певного ненасильницького типу волі, ненасильницької культури та творчих, конструктивних цілей, для чого необхідні як особисті зусилля, так і відповідна інституційна підтримка та наявність моральних традицій, які, з-поміж іншого, покликані прояснити та систематизувати ці зусилля [3, с. 23].

Якщо у суспільстві не цінується традиційна мораль, то право на мир не може сприйматися як основоположне право людини, а виникаючі в суспільстві конфлікти та/або спори нерідко починають вирішуватися через агресію та насильство, які сприймаються як допустимий засіб їх розв'язання. Справжній, тобто ширий і добровільний мир можливо досягнути лише в тому суспільстві, в якому присутня емпатія та розуміння чужої точки зору, здатність до компромісу та прагнення до справедливості. Без цих моральних якостей будь-яке суспільство поступово схиливатиметься до конфліктів та деградації відповідних комунікативних практик.

Таким чином, можемо підсумувати, що прогалини у сучасному правовому регулюванні права людини на мир пов'язані як з, власне, юридичними чинниками (наприклад, відсутність механізму забезпечення права людини на мир в національному законодавстві, недостатня юридична відповідальність за порушення права на мир, фрагментарний характер міжнародно-правових норм, які стосуються забезпечення права

на мир та міжнародної безпеки), а також з групою соціальних чинників, в межах яких можна виокремити політичні (відсутність міжнародного консенсусу, протиріччя між державами), економічні (стан війни між державами та значне поширення насильства всередині суспільства є вигідними для окремих економічних та політичних груп), моральні (пропаганда агресивної політики, ціннісно-ідеологічні протиріччя) тощо.

Список використаних джерел:

1. Ромців О. Право на мир: основні проблеми реалізації. *Науковий вісник ужгородського національного університету. Серія «ПРАВО»*. 2024. Вип. 86. Ч. 1. С. 265-270. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.39>.
2. Міма І. В., Іванюк Н. В. Порівняльно-правовий аналіз взаємозв'язку національного і міжнародного права в умовах інтеграційних процесів. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Вип. 4. С. 181-185. DOI: <https://doi.org/10.32837/chem.v0i4.153>.
3. Бойченко Н. М. Філософське розуміння природи насильства. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2017. Вип. 12. С. 16-26. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i12.119076>.

Тарахонич Тетяна

Інститут держави і права

імені В.М. Корецького НАН України,

старший науковий співробітник відділу теорії держави і права,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Удосконалення законодавства в контексті забезпечення прав людини

Розвиток законодавства в сучасних умовах в значній мірі торкається проблеми забезпечення прав людини шляхом упорядкування, удосконалення та новелізації. Як відомо, упорядкування законодавства – це різновид нормотворчої діяльності з удосконалення законодавства, що здійснюється суб'єктами нормотворчості з дотриманням певних етапів та процедур, шляхом зміни його форми, а не змісту з метою надання йому дієвості, ефективності та результативності.

Упорядкування та удосконалення законодавства в сфері прав людини обумовлено цілим рядом чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру. Насамперед, слід підкреслити, що чинники формування системи національного законодавства слід розуміти «як наявні умови, в тому числі внутрішнього і зовнішнього спрямування, що прямо чи опосередковано впливають на законодавство, зумовлюють таку його структуру, яка відповідає або має відповідати існуючій реальній дійсності» [1, с.133].

Серед об'єктивних чинників, які впливають на удосконалення законодавства в сфері прав людини, слід назвати наступні: насамперед, це процеси глобалізації, які торкнулися не лише суспільних та державних інституцій, а також ідей, цінностей, принципів, які притаманні правовій сфері; неспроможність світового співтовариства забезпечити належним чином правові засади як загальнонаціональної, так і міжнародної безпеки; екологічні кризи; розгортання міжнародних конфліктів як на європейському просторі, так і в близькосхідних країнах, що руйнують традиційні правила та принципи, нівелюють змістовну наповненість та забезпечення прав людини як на національному, так і на регіональному та міжнародному рівні.

Суб'єктивні чинники забезпечення прав людини насамперед залежать від рівня свідомості, загальної та правової культури самих громадян; активної громадської позиція щодо використання механізмів захисту та забезпечення своїх прав та свобод; також їх

реалізація залежить від позиції громадянського суспільства, діяльності державних органів та структур як в сфері правотворчості, так і правозастосування.

У процесі розвитку суспільних відносин, цифровізації, впровадження новітніх технологій, необхідності усунення суперечностей та колізій в нормах права, адаптації законодавства до стандартів Європейського союзу, дотримання норм Європейської конвенції з прав людини та інші причини спонукають до процесів новелізації законодавства в сфері прав людини, адаптації до нових викликів та загроз.

У загальноприйнятому смислового значенні, новелізація законодавства розуміється як вироблення нових юридичних норм, необхідних для повного і адекватного правового регулювання ними суспільних відносин, зумовленого політичною доцільністю; а упорядкування законодавства – це удосконалення нормативних положень у межах наявних юридичних норм, виходячи з потреби їх юридико-технічного удосконалення і системного вираження (нормовпорядкування) [2, с. 69-70].

З огляду на це, слід підкреслити, що новелізація законодавства в сфері прав людини – це нормотворча діяльність, спрямована на створення нових приписів, внесення змін до чинного законодавства в цій сфері з метою його осучаснення відповідно до суспільних потреб, міжнародних принципів та стандартів, забезпечення та захисту свободи, рівності та гідності людини.

Серед пріоритетних напрямів новелізації законодавства в сфері прав людини слід назвати наступні: в умовах воєнного стану необхідним є внесення змін до законодавства щодо забезпечення права на життя та національну безпеку, встановлення вимог прозорості в діяльності державних органів, в тому числі судових, гарантування права на захист жінок від насильства, забезпечення рівноваги між державною мовною політикою та правами національних меншин, надання безкоштовної правової допомоги, захист прав інвалідів війни, внутрішньо переміщених осіб, цифрової свободи слова тощо.

На думку С.В. Бобровник «права людини як компонент правового статусу органічно вплетені в суспільні відносини нормативною формою взаємодії людей, упорядкування їх зв'язків, координації їх вчинків і діяльності, запобігання суперечкам, протиріччям, конфліктам. Процес історичної творчості людини значною мірою залежить від обсягу її прав і свобод, що визначає її соціальні можливості й блага, які забезпечують характер життєдіяльності, систему зв'язків, взаємодій, відносин людини і суспільства» [3, с. 45].

Права людини мають динамічний характер, постійно вдосконалюються, набувають нових форм та змістовного наповнення. В юридичній енциклопедії зазначається, що «тенденції розвитку прав людини в умовах глобалізації умовно можна поділити на дві групи: позитивні та негативні. Позитивними тенденціями розвитку прав людини в умовах глобалізації є: розширення змісту й обсягу прав людини; поява нових прав людини; поширення й утвердження світових і європейських правових стандартів прав людини, гарантій їх захисту; поява міжнародних і наддержавних правових інститутів захисту прав людини (ЄСПЛ, Міжнародний кримінальний суд). До негативних тенденцій розвитку прав людини слід віднести: тенденції зростання обмежень прав людини та численні порушення прав людини; ускладнення процедури захисту прав людини; маніпулювання з боку окремих держав проблемами захисту прав людини; поширення необґрунтованих силових засобів захисту прав людини; зіткнення прав людини і колективних прав, прав держави, народу, нації, національних меншин» [4, с. 604].

Узагальнивши, слід підкреслити, що виважений аналіз системи законодавства України дає підстави стверджувати про необхідність удосконалення норм та принципів

щодо забезпечення прав людини, поліпшення їх якості та результативності в світлих сучасних тенденцій розвитку правової системи, реалій сьогодення та в контексті змін у світовому правопорядку.

У процесі правотворчої діяльності щодо закріплення та забезпечення прав та свобод людини та громадянина необхідно дотримуватися принципу конституціоналізму, враховуючи структурні та ієрархічні зв'язки в системі законодавства з метою недопущення колізій, юридичних помилок, неузгодженості та задекларованості тощо.

Список використаних джерел:

1. Євграфова Є.П. Система національного законодавства в контексті права (лібертарно-легістський підхід) : Монографія. Київ : КНТ, 2007. 184 с. С.133.
2. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка : Монографія. / Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик, Л.М. Горбунова, М.О. Теплюк, В.І. Риндюк. Київ: Парлам. вид-во, 2007. 206 с. С.69-70.
3. Бобровник С.В. Доктринальний аналіз правового компромісу та його роль у забезпеченні прав людини. *Альманах права*. Роль правової доктрини у забезпеченні прав людини. Вип. 11. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2020. С. 42-47. С.45.
4. Велика українська юридична енциклопедія : у 20-т. Харків: Право, 2017. Т. 2. Філософія права. / редкол.: С.І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав, наук України ; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 1128 с. С. 604.

Терлецький Дмитро

*Національний університет «Одеська юридична академія»
завідувач кафедри конституційного права,
кандидат юридичних наук, доцент*

Справа «ТОВ «УКРКАВА» проти України» як індикатор викликів при взаємодії судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України

Європейський суд з прав людини 6 лютого 2025 року ухвалив рішення у справі «ТОВ «УКРКАВА» проти України» (набуло статусу остаточного 30 червня 2025 року) [1], яке промовисто засвідчує щонайменше два дотепер нерозв'язаних питання при взаємодії судів загальної юрисдикції і Конституційного Суду України.

Випереджаючи подальші міркування, зауважу, що функціональна взаємодія судів загальної юрисдикції і Конституційного Суду України, яка каналізується через конституційно узгоджене тлумачення актів законодавства; інцидентний конституційний контроль; процедуру конституційної скарги [2, С. 230], зумовлена іманентними властивостями Конституції України як Основного Закону.

При цьому тлумачення і застосування судами Конституції України від дня її прийняття та дотепер зазнали змін. Переважаючий тривалий час підхід, за яким «застосування судами Конституції ... в абсолютній більшості випадків відбувається через «ритуальне» посилання, зазвичай у резолютивній частині судового рішення, без релевантної аргументації – у мотивувальній» [2, С. 232], поступово змінюється [3]. Найбільше цьому сприяє включення за результатами конституційної реформи щодо правосуддя 2016 року в національний правопорядок нового засобу юридичного захисту конституційних прав особи – конституційної скарги, а також процесуальна реформа 2017 року, яка наділила суди загальної юрисдикції новим повноваженням: відмовитися при

розгляді справи від застосування закону чи іншого правового акта, який за висновком суду суперечить Конституції України, та натомість застосувати норми Конституції як норми прямої дії [4, С. 176].

Отже, Європейський суд з прав людини у справі «ТОВ «УКРКАВА» проти України» визнав наявним порушення §1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Це порушення зумовлене тим, що Велика Палата Верховного Суду по-новому витлумачила чіткий і недвозначний однорічний строк, встановлений парламентом для вчинення виконавчого напису нотаріусом, якщо сторонами провадження є юридичні особи, у спосіб, що суперечив самому положенню, і зробила це без будь-яких переконливих підстав та без урахування наслідків такої зміни тлумачення для правової визначеності. Надане Великою Палатою Верховного Суду нове тлумачення положення частини першої статті 88 Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII зробило результат провадження у справі компанії-заявника непередбачуваним і згодом було визнане Європейським судом з прав людини таким, що суперечить принципу правової визначеності.

Важливо, що «ТОВ «УКРКАВА» після отримання Постанови Великої Палати Верховного Суду [5] звернулося із конституційною скаргою до Конституційного Суду України, в якій твердило, що застосовані судом положення частини першої статті 88 Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII суперечать Конституції України.

Конституційний Суд України однак визнав положення частини першої статті 88 Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII такими, що відповідають Конституції України (є конституційними) [6].

Конституційний Суд України, зокрема, вказав, що «...вважає, що положення частини першої статті 88 Закону, відповідно до яких нотаріус вчиняє виконавчі написи за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років, а у відносинах між юридичними особами – не більше одного року, є чіткими, зрозумілими та однозначними, тобто таке нормативне регулювання виключає можливість довільного його трактування, тому застосування оспорюваних положень Закону особами (органами), діяльність яких ґрунтується на принципі верховенства права, жодним чином не призводить до протиправного позбавлення права власності» (*абзац дванадцятий пункту 2.3. мотивувальної частини Рішення*).

Водночас Конституційний Суд України не скористався, як в окремій думці до Рішення підтвердив суддя Конституційного Суду України Литвинов О.М., наданим частиною третьою статті 89 Закону України «Про Конституційний Суд України» повноваженням [7] – вказати на те, що Велика Палата Верховного Суду у справі ТОВ «УКРКАВА» застосувала положення частини першої статті 88 Закону, витлумачивши їх у спосіб, що не відповідає Конституції України [8].

Зважаючи на Рішення у справі за конституційною скаргою Жабо Т.М. [9], йдеться не так про поодинокі випадок, як про утвердження послідовного підходу: Конституційний Суд України уникає прямих вказівок на виявлене неконституційне тлумачення судом при розгляді справи закону України, навіть тоді, коли скажник саме цим обґрунтував звернення із конституційною скаргою [10].

Втім, видається, підхід мав бути іншим. Конституційний Суд України не має відкривати провадження за конституційною скаргою, яка побудована найперше на

переконанні скажника у тому, що суд застосував закон України, витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України.

Рівною мірою у разі виявлення неконституційного тлумачення судом при розгляді справи закону України Конституційний Суд України неодмінно має на це вказувати, як це передбачено в Законі України «Про Конституційний Суд України».

Так само потребує перегляду наявний підхід судів загальної юрисдикції щодо відкриття провадження за заявами про перегляд судових рішень через встановлену Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане.

Так, зокрема, Верховний Суд відкрив провадження і розглянув по суті заяву про перегляд за виключними обставинами у справі Жабо Т.М. [11]. Незважаючи на те, що Конституційний Суд України визнав раніше застосовані судом положення частини третьої статті 40 Кодексу законів про працю України такими, що відповідають Конституції України (є конституційними).

Натомість у справі ТОВ «УКРКАВА» Верховний Суд відмовив у відкритті провадження і, відповідно, не розглянув по суті заяву про перегляд за виключними обставинами [12]. Незважаючи на те, що Конституційний Суд України визнав раніше застосовані судом положення частини першої статті 88 Закону України Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII такими, що відповідають Конституції України (є конституційними).

Верховний Суд дійшов взаємовиключних висновків за однакових обставин, засвідчивши таким чином відсутність консенсусу щодо тлумачення і застосування відповідних положень процесуального законодавства, що визначають виключні підстави для перегляду остаточних судових рішень.

Переконаний, що це питання може і має бути вирішене судами загальної юрисдикції. Орієнтиром має слугувати прагнення урівноважити формальну та змістовну справедливість, публічний і приватний інтерес при прийнятті та реалізації владних рішень.

Список використаних джерел:

1. Case of UKRKAVA, TOV v. Ukraine (Application no. 10233/20). Judgment. Strasburg, 6 February 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-241576> (accessed 11.07.2025).
2. Єзров А.А., Терлецький Д.С. Суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України: питання взаємодії. *Право України*. 2020. № 8. С. 223-237.
3. Єзров А.А. Застосування Конституції при здійсненні правосуддя: вихідні принципи. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 3 (32). С. 19-36.
4. Терлецький Д.С. Конституційні норми прямої дії як правова основа звернення до адміністративного суду // Адміністративне судочинство України: питання теорії і практики (з нагоди 20-річчя ухвалення Кодексу адміністративного судочинства України): монографія / редкол.: М.І. Смокович (голова), О.Р. Радишевська, В.М. Кравчук, Н.В. Богашева. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2025. С. 171-179.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02.07.2019 у справі № 916/3006/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83589983> (дата звернення: 11.07.2025)
6. Рішення Конституційного Суду України від 01.07.2020 № 7-п(І)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va07p710-20#Text> (дата звернення: 11.07.2025)

7. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#n623> (дата звернення: 11.07.2025)

8. Окрема думка судді Конституційного Суду України Литвинова О.М. стосовно Рішення Конституційного Суду України від 01.07.2020 № 7-р(І)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na07d710-20#n2> (дата звернення: 11.07.2025)

9. Рішення Конституційного Суду України від 04.09.2019 № 6-р(ІІ)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-19#Text> (дата звернення: 11.07.2025)

10. Окрема думка судді Конституційного Суду України Городовенка В.В. стосовно Рішення Конституційного Суду України від 04.09.2019 № 6-р(ІІ)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ng06d710-19#n2> (дата звернення: 11.07.2025)

11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 13.11.2019 у справі № 545/1151/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86173768> (дата звернення: 11.07.2025)

12. Ухвала Великої палати Верховного Суду від 08.09.2020 у справі № 916/3006/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91644628> (дата звернення: 11.07.2025)

Харченко Тетяна

*Національна поліція України,
Департамент головної інспекції та дотримання прав людини,
головний спеціаліст відділу моніторингу питань гендерної рівності
та недискримінації управління дотримання прав людини,
кандидат юридичних наук*

Гендерна рівність як елемент конституційної демократії: теоретико-правовий аналіз у контексті повоєнного відновлення України

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного осмислення ролі гендерної рівності в процесах повоєнного відновлення України та її інтеграції в систему конституційно-правових принципів. Україна стоїть перед унікальною можливістю використати період відбудови для створення

Концепція верховенства права в гендерному контексті виходить за межі формальної рівності перед законом та охоплює субстантивну рівність, що враховує структурні нерівності та забезпечує реальні можливості для досягнення справедливості між статями. Том Бінгем у своїй фундаментальній праці "Верховенство права" підкреслює, що справжнє верховенство права передбачає не лише існування законів, але й їх справедливості та ефективності у захисті прав усіх членів суспільства [2, с. 62].

У гендерному вимірі це означає, що правова система повинна не тільки проголошувати рівність між статями, але й створювати механізми для подолання історично сформованих нерівностей. Принцип позитивних зобов'язань держави, розроблений у практиці Європейського суду з прав людини, встановлює активну роль держави у забезпеченні реальної, а не лише формальної гендерної рівності.

Аналіз практики Конституційного Суду України свідчить про поступове розширення інтерпретації гендерних прав. У рішенні від 27 грудня 2001 року у справі № 1-5/2001 Суд підкреслив, що принцип рівності передбачає не лише однакове застосування існуючих законів, але й однакові можливості для реалізації конституційних прав [5].

Водночас судова практика демонструє необхідність більш активного застосування європейських стандартів у сфері гендерної рівності. Практика Європейського суду з прав

людини у справах *Opuz v. Turkey* та *Schuler-Zraggen v. Switzerland* формують стандарти, що мають бути повною мірою імplementовані в українську правову систему [8].

Ефективне забезпечення гендерної рівності потребує створення спеціалізованих інституційних механізмів. Досвід функціонування Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини демонструє важливість незалежних контрольних органів у захисті гендерних прав. Водночас перспективи створення інституту гендерного омбудсмана або спеціалізованого підрозділу з питань гендерної рівності відповідають міжнародним стандартам та кращим практикам.

Гендерне бюджетування як інструмент забезпечення гендерної рівності має стати невід'ємною частиною системи державного фінансування відбудови. Практика країн Європейського Союзу показує, що інтеграція гендерної перспективи в бюджетний процес сприяє більш ефективному використанню ресурсів та досягненню цілей соціальної справедливості.

Особливого значення набуває створення системи моніторингу та оцінки гендерного впливу політик і програм відбудови. Розробка системи гендерних індикаторів та запровадження регулярної звітності забезпечать підзвітність та прозорість у досягненні цілей гендерної рівності.

Курс України на європейську інтеграцію зумовлює необхідність гармонізації національного законодавства з *acquis communautaire* у сфері гендерної рівності. Директива 2006/54/ЄС щодо реалізації принципу рівних можливостей та рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях зайнятості створює правову основу для реформування вітчизняного трудового законодавства [3].

Європейський підхід до гендерної рівності характеризується комплексністю та системністю. Стратегія гендерної рівності ЄС на 2020-2025 роки визначає шість пріоритетних напрямів: свобода від насильства та стереотипів, процвітання в гендерно-збалансованій економіці, рівне лідерство в суспільстві, гендерний мейнстрімінг та інтерсекційна перспектива, фінансування та міжнародне співробітництво.

Імplementація європейських стандартів у сфері гендерної рівності потребує не лише законодавчих змін, але й трансформації правової культури та правозастосовної практики. Це включає підготовку суддів, прокурорів, адвокатів та інших правників з питань гендерно-чутливого правозастосування.

Процеси цифровізації державних послуг та електронного урядування в умовах відбудови створюють нові можливості для подолання гендерних бар'єрів у доступі до публічних сервісів. Впровадження принципу "гендерного дизайну" в розробку цифрових рішень забезпечує інклюзивність та доступність державних послуг для всіх громадян незалежно від статі.

Цифрові технології можуть стати інструментом подолання традиційних обмежень у доступі до освіти, охорони здоров'я, фінансових послуг та можливостей працевлаштування. Водночас важливо враховувати ризики цифрового розриву, який може посилити існуючі гендерні нерівності.

Освітня політика в умовах постконфліктного відновлення має інтегрувати гендерну перспективу на всіх рівнях освітньої системи. Реформування освіти з урахуванням принципів гендерної рівності сприяє формуванню демократичної правової культури та подоланню гендерних стереотипів у суспільстві.

Особливе значення має юридична освіта, яка повинна включати вивчення міжнародних стандартів у сфері гендерної рівності, антидискримінаційного права та гендерно-чутливого правозастосування. Це забезпечить підготовку нового покоління

правників, здатних ефективно захищати гендерні права та сприяти розбудові справедливого суспільства.

Трудові права в гендерному вимірі потребують особливої уваги в контексті економічного відновлення України. Забезпечення рівної оплати праці, подолання професійної сегрегації та створення умов для поєднання професійної та сімейної відповідальності є ключовими завданнями трудового законодавства.

Гендерний розрив в оплаті праці в Україні становить приблизно 22%, що перевищує середні показники ЄС. Подолання цієї нерівності потребує комплексного підходу, що включає законодавчі зміни, підвищення прозорості оплати праці та боротьбу з дискримінацією на робочому місці [1, с.112].

Підприємництво жінок та їх доступ до фінансування є важливими факторами економічного розвитку. Створення спеціальних програм підтримки жіночого підприємництва в рамках програм відновлення економіки може стати каталізатором економічного зростання та подолання гендерних нерівностей.

Політична участь жінок у процесах прийняття рішень щодо відбудови держави є необхідною умовою забезпечення демократичного врядування. Концепція паритетної демократії передбачає рівне представництво жінок та чоловіків у всіх сферах публічного життя.

Досвід європейських країн показує ефективність різних механізмів забезпечення гендерного балансу в політиці: від добровільних квот у політичних партіях до законодавчо встановлених вимог щодо гендерного представництва. Франція, Бельгія, Португалія та інші країни демонструють позитивний вплив таких механізмів на якість демократичного врядування.

В Україні представництво жінок у Верховній Раді становить близько 21%, що є значним прогресом порівняно з попередніми роками, але все ще не відповідає принципам паритетної демократії. Подальше зростання жіночого представництва потребує системних зусиль та політичної волі.

Міжнародне співробітництво у сфері гендерної рівності створює додаткові можливості для залучення ресурсів та експертизи у процеси відбудови. Співпраця з такими організаціями, як ООН Жінки, Рада Європи та ОБСЄ, забезпечує доступ до кращих практик та фінансової підтримки гендерних ініціатив [6, с. 67-82].

Програми міжнародної технічної допомоги в рамках ініціатив ЄС, зокрема програми EU4Gender та EU4Youth, демонструють ефективність міжнародного партнерства у просуванні гендерної рівності. Ці програми не лише надають фінансову підтримку, але й сприяють обміну досвідом та передовими практиками.

Важливим аспектом є координація зусиль різних міжнародних організацій та донорів для уникнення дублювання та забезпечення синергетичного ефекту. Створення національної платформи координації міжнародної допомоги у сфері гендерної рівності може підвищити ефективність використання ресурсів.

Імплементація принципу гендерної рівності в умовах повоєнного відновлення стикається з численними викликами. Консервативні суспільні настрої, економічні обмеження, інституційна слабкість та відсутність достатньої політичної волі можуть перешкоджати прогресу в цій сфері.

Водночас криза створює можливості для кардинальних змін. Досвід жінок під час війни, їх активна участь у волонтерському русі, обороні країни та гуманітарній

діяльності демонструє їх потенціал та готовність брати активну участь у розбудові держави.

Перспективи розвитку гендерної рівності в Україні пов'язані з успішністю європейської інтеграції, ефективністю правових реформ та здатністю суспільства подолати традиційні стереотипи. Молоде покоління українців демонструє більш прогресивні погляди на гендерні ролі, що створює сприятливі передумови для майбутніх змін [6, с. 67-82].

Гендерна рівність як елемент конституційної демократії в умовах повоєнного відновлення України потребує комплексного підходу, що поєднує теоретико-правове обґрунтування з практичними механізмами імплементації. Взаємозв'язок між принципом гендерної рівності та верховенством права створює основу для побудови справедливого демократичного суспільства, що відповідає європейським стандартам та цінностям.

Теоретичний аналіз демонструє, що гендерна рівність не є окремим правовим принципом, а становить фундаментальну основу конституційної демократії. Концепції справедливості Ролза та рівності Дворкіна створюють міцне теоретичне підґрунтя для розуміння гендерної рівності як невід'ємного елемента демократичного врядування.

Практичний досвід постконфліктних суспільств показує, що періоди відновлення створюють унікальні можливості для прогресивних гендерних реформ. Україна має всі передумови для використання цього потенціалу та створення більш справедливого суспільства.

Список використаних джерел:

1. Христова Г.О. Гендерна рівність у конституційному праві України: теоретичні та практичні аспекти. К.: Юрінком Інтер, 2019. 456 с.
2. Оніщенко Н.М., Сунегін С.О. Правові засади гендерної рівності в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. К.: ІДП НАН України, 2021. 280 с.
3. Gender Equality and Post-Conflict Reconstruction: Lessons from Europe / Ed. by S. Franceschet. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. 324 p.
4. Марцеляк О.В. Конституційні принципи гендерної рівності в Україні. Право України. 2020. № 3. С. 95-112.
5. Лавріненко О.В. Гендерна рівність у системі конституційних прав людини. Вісник Конституційного Суду України. 2019. № 4. С. 34-48.
6. Дашковська О.Р. Європейські стандарти гендерної рівності та їх імплементація в Україні. Європейські перспективи. 2021. № 2. С. 67-82.
7. Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation. Official Journal of the European Union. 2006. L 204. P. 23-36.
8. Case of *Opuz v. Turkey*, Application no. 33401/02, Judgment of 9 June 2009, European Court of Human Rights.

Чиркін Антон

*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
доцент кафедри державного будівництва,
кандидат юридичних наук, доцент;
експерт Центру політико-правових реформ*

Желнін Валерій

*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
студент 2 року навчання ОС «Магістр»*

«Войовнича демократія» в дії: кейс президентських виборів у Румунії 2024 року

Президентські вибори в Румунії 2024 року привернули міжнародну увагу після того, як Конституційний Суд 6 грудня 2024 року анулював результати першого туру. Це рішення (Рішення № 32) було ухвалене через численні факти зовнішнього втручання та маніпуляцій, які спотворили волевиявлення громадян. Після голосування 1 грудня 2024 року, де лідував проросійський кандидат Келін Джорджеску, спецслужби зафіксували агресивну кампанію в соцмережах (особливо TikTok). Вона включала немарковану політичну рекламу, зловживання алгоритмами для штучного завищення популярності кандидата та значні розбіжності у фінансуванні. Ці системні порушення стали підставою для Суду, висвітливши дилеми “войовничої демократії” у балансі між захистом конституційного ладу та вільним волевиявленням в умовах гібридних загроз.

Рішення про скасування виборів у Румунії викликало неоднозначну реакцію Білого дому. Держдепартамент США висловив стурбованість щодо кіберактивності Росії, спрямованої на вплив на вибори в Румунії [1]. Однак новообраний віце-президент США Джей Ді Венс розкритикував скасування першого туру виборів [2].

Рішення Конституційного Суду Румунії №32 від 6 грудня 2024 року є ключовим для розуміння анулювання результатів президентських виборів. Хоча румунське законодавство дозволяє Суду скасовувати вибори через фальсифікації (стаття 52 Закону № 370/2004), Суд розширив тлумачення своїх повноважень, посилаючись на статтю 142 Конституції, яка проголошує його “гарантом верховенства Конституції”. Цей системний підхід дозволив Суду вийти за межі суто формальної перевірки процедури [3, с. 1].

Таке розширене тлумачення повноважень є яскравим прикладом “войовничої демократії” – обмеження демократичних свобод для захисту режиму від повалення маніпулятивними засобами. Скасування результатів першого туру демонструє, що в умовах гібридних загроз Конституційний Суд може не просто перевіряти процедури, а й оцінювати їхню відповідність фундаментальним засадам демократії та суверенітету. Це дозволяє захистити країну від загроз, які ставлять під сумнів самі демократичні принципи

Аргументами на користь винесення позитивного рішення щодо скасування результатів виборів були наступні факти [3, с. 2-3]:

- **Порушення свободи формування власної думки виборцями через системну дезінформацію та зловживання цифровими технологіями.** Виборці були свідомо дезінформовані внаслідок виборчої кампанії, де один із кандидатів агресивно просувався, цілеспрямовано обходячи національне виборче законодавство;

• **Порушення рівності можливостей виборчих конкурентів та фундаментальних принципів прозорості фінансування кампанії.** Значна, штучно створена, висвітленість одного кандидата, досягнута за рахунок маніпулювання цифровими технологіями та штучним інтелектом, прямо пропорційно зменшила висвітлення інших кандидатів в онлайн-ЗМІ, створивши явну та істотну нерівність можливостей. Це відображає порушення статті 37 Конституції Румунії, що стосується самого права бути обраним.

З одного боку, наведені аргументи Конституційного Суду Румунії щодо скасування результатів виборів виглядають цілком обґрунтованими та достатніми. Зловживання цифровими технологіями для дезінформації, прихована політична реклама без належного маркування та значні розбіжності у фінансуванні кампанії – це серйозні порушення, які спотворюють волевиявлення виборців. Такі дії підривають основи чесного демократичного процесу, адже вони прямо впливають на свободу формування думки виборців та порушують рівність можливостей між конкурентами.

Водночас, цікавим є приклад іншої країни ЄС – Німеччини. Там на останніх виборах до Бундестагу друге місце посіла партія “Альтернатива для Німеччини” (AfD), попри той факт, що з 2021 року Федеральна служба захисту Конституції (BfV) кваліфікувала AfD як “підозрілий випадок” у розумінні законодавства про охорону конституції, а у 2025 році – як “підтверджене правоекстремістське угруповання” [4]. Ми бачимо, що цифрова дезінформація та неправдиві дані кандидата можуть стати вирішальними для скасування виборів, як у розглянутому випадку. Проте, в інших ситуаціях, навіть активне спостереження внутрішніх спецслужб не завжди перешкоджає партіям, що викликають занепокоєння, досягати високих результатів на виборах. Ця розбіжність висвітлює складність балансування між захистом конституційного ладу та забезпеченням свободи політичної конкуренції, особливо в умовах зростаючих гібридних загроз. Механізми реагування на такі загрози потребують гнучкості та адаптації до кожної конкретної ситуації.

Отже, румунський прецедент 2024 року, де Конституційний Суд анулював результати першого туру президентських виборів через значне зовнішнє втручання та дезінформаційні кампанії, став яскравим прикладом належного захисту демократичних принципів і виборчих процедур. Розширене тлумачення Конституційним Судом своїх повноважень, що дозволило йому оцінювати змістовну відповідність виборчого процесу фундаментальним засадам демократії, виявилось вирішальним для протидії маніпуляціям.

Розбіжність між румунським прецедентом та ситуацією в Німеччині, де партія AfD, попри статус “підозрілої”, успішно конкурувала на виборах, ілюструє відсутність єдиного підходу до захисту демократичних процесів. Це свідчить про те, що в епоху гібридних загроз, коли демократичні інститути можуть бути підірвані не лише прямими фальсифікаціями, але й непрямыми маніпуляціями, держави стикаються з нагальною потребою вироблення ефективних механізмів для збереження цілісності виборчих процесів. Захист демократії вимагає не лише формального дотримання процедур, але й здатності протистояти новим, постійно еволюціонуючим викликам.

Список використаних джерел:

1. Statement on Romania's Presidential Elections. *U.S. Embassy in Romania*. URL: <https://ro.usembassy.gov/romania-presidential-elections/> (дата звернення: 24.06.2025).
2. Одінцова А. Джей Ді Венс розкритикував скасування першого туру виборів у Румунії. *New Voice*. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/dzhey-di-vens-oburivsyua->

skasuvannyam-pershogo-turu-viboriv-prezidenta-rumuniji-50490102.html (дата звернення: 24.06.2025).

3. Ruling № 32 on the annulment of the electoral process for the election of the President of Romania in 2024. Constitutional Court of Romania. 06.12.2024. URL: <https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2025/02/RULING-No-32-2024.pdf> (дата звернення: 27.06.2025).

4. Shirvani F. Gesichert rechtsextremistisch, gesichert verboten?. *Verfassungsblog*. URL: <https://verfassungsblog.de/afd-einstufung-partei-verbot/> (дата звернення: 01.07.2025).

Яременко Михайло

*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
аспірант 2 року навчання
кафедри конституційного права*

Наднаціональний вимір застосування концепції войовничої демократії: виклики пов'язані з порушенням прав «демосу»

Проблематика порушення та обмеження прав осіб завжди була актуальною. Особливо гостро також сприймається обмеження прав в рамках концепції войовничої демократії, коли застосовуються антиліберальні заходи, які, задля усунення екзистенційних загроз демократичного режиму, порушують основоположні принципи демократії.

Протягом останніх років у науковому середовищі точаться активні дискусії щодо виокремлення ще одного різновиду войовничої демократії – наднаціональної войовничої демократії. Питання стосується Європейського Союзу, що здатен захистити себе від внутрішніх ворогів, а саме, від так званого “демократичного регресу” у державах-членах Європейського Союзу (далі – ЄС), коли одна з держав має автократичні тенденції, які не можуть не впливати на перебіг демократичного процесу на міжнародній арені.

Факт того, що один з політичних акторів, який має право голосу, а отже і вплив, починає транслювати та просувати анти-демократичні цінності є підставою вважати, що демократичний устрій ЄС ставиться під загрозу. У зв'язку з цим, якщо така загроза реальна, слід встановити, чи має ЄС положення, які б могли стати запобіжниками у ситуації “демократичного регресу” у державах-членах, і які можна було б вважати такими, що репрезентують ідеї, які закладено у концепції войовничої демократії.

За таких обставин, як стверджує Ангела Борн, у міжнародній сфері повинно впроваджуватися “виняткове ставлення”, що означало б відмову у «правах» державам, керованим популістськими партіями. Звісно, поняття “прав” на національному рівні має дещо інше значення у порівнянні з міжнародним контекстом, проте, все ж таки ми можемо розглядати їх як права, що надаються внаслідок членства в міжнародних угодах (наприклад, договорів), а у випадку з ЄС – внаслідок його законодавства. [1]

Думка про те, що войовнича демократія має своє місце на міжнародній арені також транслюється Джованні Капоччія, який згадує випадок Хайдера 2000 року та накладення ряду політичних санкцій на тодішній австрійський уряд. Такі вимушені заходи, які тривали не так вже й довго, адже були скасовані “комітетом мудреців”, ретроспективно сприймаються як надмірні. В той же час, науковець пов'язує саме з цим випадком формалізацію процедури накладення санкцій на порушення прав на національному рівні та її включення до Ніщцького договору у 2003 році. [2]

У дослідженнях Тома Теунса розглядається виокремлює два інструменти, які можуть потенційно підпадати під визначення “механізми войовничої демократії”. Кожен інструмент повинен відповідати двом обов’язковим критеріям:

- придатність для реагування на екзистенційні загрози;
- обмеження рівних громадянських або політичних прав антидемократичних акторів. [3]

1) Можливість відповідно до Регламенту ЄС 1141/2014 скасувати реєстрацію європейських політичних партій і фондів. [4]

Реєстрація, відповідно до Регламенту, дозволяє європейським політичним партіям отримувати до 90 відсотків своїх витрат з бюджету ЄС, а фондам – до 95 відсотків (стаття 19(3)). Як стверджує Теунс, виключення європейської політичної партії або фонду з таких видів бюджетних внесків, безсумнівно, підриває рівне демократичне поле у порівнянні з іншими партіями та фондами, які фінансуються з бюджету ЄС.

Також тут варто навести думку Фабіо Волькенштайна, який визнає, що така санкція є серйозним ударом по будь-якій європейській партії, зменшуючи її здатність доносити свій голос у Європейському парламенті. [5]

У роздумах Людвіга Нормана зазначається, що Регламент демонструє чіткий зсув від “логіки демократизації” до “логіки захисту” – логіки, яку він визначає як відданість принципу войовничої демократії, згідно з яким демократію слід захищати, навіть ціною часом порушення демократичних принципів. [6]

Виходячи з таких міркувань, можна казати про те, що передбачений Регламентом ЄС 1141/2014 захід є механізмом войовничої демократії, який може застосовуватися лише у випадку загрози існуванню демократичного режиму та буде необхідним, а отже єдиним можливим, заходом реагування.

2) Механізм санкціонування держав-членів, які порушують фундаментальні цінності ЄС, перелічені в статті 2 Договору про Європейський Союз, шляхом, серед іншого, позбавлення їхнього права голосу в Раді Європейського Союзу. [7]

Санкція націлена не на накладення штрафів, а саме на обмеження рівної політичної участі. Якщо брати загальний підхід до демократичного процесу, то ті, на кого поширюються демократичні приписи, повинні мати пропорційно рівну участь у формуванні цих приписів. Відповідна санкція порушує цю вимогу і ставить питання щодо демократичної легітимності збереження за такою санкціонованою державою-членом обов’язку підкорятися законодавству, що ухвалюється за участі Ради (відповідно до статті 7(3)).

Теунс наголошує на тому, що якщо уряд антидемократичної держави-члена втратить право голосу в Раді, це призведе до того, що громадяни цієї держави-члена не матимуть рівного представництва на рівні ЄС, а отже не матимуть рівного впливу на співхвалення та співавторство законодавства ЄС.

Відповідний захід є яскравим прикладом інструментарію войовничої демократії, де задля збереження демократичного устрою відбувається обмеження прав, у масштабах ЄС відбувається обмеження прав цілої країни.

Визначивши, що ЄС має войовничі механізми протидії антидемократичній загрозі екзистенційного характеру, слід перейти до огляду другого необхідного елементу для застосування вищевказаних механізмів: елемент “необхідності” застосування войовничої демократії.

Задля легітимного використання концепції войовничої демократії, яка обмежує права та фактично порушує окремі демократичні принципи, необхідна відсутність будь-якого

іншого алгоритму реагування (запобіжника), який би нейтралізував загрозу у більш демократичний та інституційний спосіб.

Теунс у своїй роботі знаходить “більш демократичний спосіб”, а тому відкидає можливість застосування такого войовничого заходу, як обмеження держави-члена у праві голосу в Раді Європейського Союзу. [3]

В той же час, ми не можемо повністю погодитися з його висновками, саме тому й розглядаємо запропоновану альтернативу вже встановленим у законодавстві ЄС войовничим механізмам та аналізуємо, чому те, або ж інше рішення є кращим, або гіршим в умовах потенційної екзистенційної загрози. У своїх роздумах щодо вимоги “необхідності” застосування войовничих методів, науковець закликає до стриманості та спробі зрозуміти, на чому ґрунтується “демократичність” ЄС.

ЄС у своїй основі організований і формується його державами-членами. Політика держав-членів у цьому сенсі є внутрішньою частиною політики ЄС, навіть якщо сфера політики є виключною компетенцією держави-члена. Отже, демократичність об’єднання є похідною від демократичності мандатів урядів його держав. Також слід пам’ятати, що ЄС заснований на принципі волонтаризму і має право як встановлювати нові зв’язки, так і розривати вже вибудовані стосунки, якщо вони “перетнуть червону лінію”.

Наслідком таких аргументів є те, що якщо держава-член стає авторитарною, то зважаючи на необхідність збереження ЄС демократичним, така держава не має права на членство в ЄС. Якщо відповідна форма обмеженого розпаду ЄС відбувається без викликів демократичним цінностям, то ці кроки мають перевагу перед заходами войовничої демократії.

Водночас варто дослідити аргументацію Теуса та зрозуміти, чому було відкинуто механізм войовничої демократії (обмеження права голосу) на протипагу “більш демократичному способу” (виключення держави-члена). [3]

Войовничість механізму полягає у тому, що відбувається обмеження представницьких прав, а отже країна повинна буде підкорюватися тим правилам щодо яких не голосувала та не могла навіть взяти участь у голосуванні. Тобто це навіть можна розглядати як своєрідну форму порушення державного суверенітету, коли держава-член не має голосу, а лише пасивно повинна дотримуватися вказівок інших країн.

В той же час, розглядаючи “більш демократичний спосіб”, слід зауважити, що авторитарна виконавча влада, яка перевищує свої повноваження, не завжди може бути легітимно уповноважена на вихід з ЄС, навіть якщо вона цього бажає. За таких обставин виникає ситуація, коли народ держави, як першоджерело влади в країні, бажає членства в ЄС, і в той же момент ЄС, замість того, щоб призупинити право голосу конкретної політичної сили, яка узурпувала владу, до вирішення політичної кризи в державі-члені, розриває з державою (а отже і з демосом цієї країни) політичний та юридичний зв’язок.

Протиставлення волі “демосу” та примхи авторитарного уряду є доволі гострим питанням, яке переживалося не кожною європейською країною за останні декілька десятиріч. На нашу думку, розірвання, в першу чергу, зв’язків із народом держави-члена, повністю ігноруючи волю народу відповідної держави є більш войовничим способом, який більшою мірою порушує права громадян окремо взятої держави, аніж нав’язування правил ЄС за які держава не голосувала на міжнародній арені.

Список використаних джерел:

1. Bourne A. K. From Militant Democracy to Normal Politics? How European Democracies Respond to Populist Parties // *European Constitutional Law Review*. 2022. Vol. 18, No 3. P. 488-510.
2. Capoccia G. Militant Democracy: The Institutional Bases of Democratic Self-Preservation // *Annual Review of Law and Social Science*. 2013. Vol. 9. P. 207–226.
3. Theuns T. Is the European Union a militant democracy? Democratic backsliding and EU disintegration // *Global Constitutionalism*. 2024. Vol. 13, No 1. P. 104–125.
4. Regulation (EU) No 1141/2014 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 on the statute and funding of European political parties and European political foundations // *Official Journal of the European Union*. 2014. L 317. P. 1–27.
5. Wolkenstein F. European Political Parties' Complicity in Democratic Backsliding // *Global Constitutionalism*. 2021. Vol. 11, No 1. P. 55–79.
6. Norman L. To Democratize or to Protect? How the Response to Anti-System Parties Reshapes the EU's Transnational Party System // *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2021. Vol. 59, No 3. P. 721–739.
7. Treaty on European Union // *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326. P. 13–390.

СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

*Антоненко Данило
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
студент 2 курсу ОС “Бакалавр”*

Аналіз іноземного досвіду забезпечення незалежності судової влади в умовах війни та післявоєнного відновлення

Для держави, яка проголошує своїм пріоритетом права та свободи людини, надважливо дотримуватись принципу верховенства права, невід’ємним елементом якого є забезпечення незалежності судової влади. Проте коли держава стикається з війною, чи з проблемами післявоєнного відновлення, забезпечити незалежність судової влади від впливу та втручань з боку законодавчої та виконавчої влади стає складніше.

Особливо гостро це питання постає в Україні — країні з перехідною демократією, де судова незалежність є традиційно вразливою, а з початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації, питання забезпечення незалежності судової влади стало ще гострішим. Тому досвід іноземних країн, які пройшли цю кризу може стати у нагоді.

Однією з держав, яка часто зазнавала вторгнень є Ізраїль. Під час збройної агресії суд стикався з політичним тиском з боку влади, військових та спецслужб які вимагатимуть прийняти рішення на їх користь, а судові доведеться всіма силами зберігати незалежність та приймати не завжди легкі рішення.

Як пише дослідник Амнон Райхман: Незважаючи на незалежність, судова влада все одно є частиною державного механізму. Три гілки влади, хоч і розділені, — це гілки одного дерева, і «ворог» атакує все дерево. У звичайні часи судова влада намагається зайняти позицію «поза» або «над» конфліктом, який їй належить вирішити, діючи як незалежний і неупереджений арбітр. Проте таку позицію складно зберігати у воєнний час, коли й сама судова влада є частиною загроженої держави. Ба більше, у мирний час судді діють від імені обох сторін спору — чи то кримінального, чи цивільного — адже обидві сторони в тій чи іншій формі визнають суверенітет держави. Проте у воєнний час цього не відбувається, адже сторони процесу можуть не визнавати легітимності державного суду. Вони можуть розглядати сам судовий процес як продовження війни. Суд, звісно, має дотримуватися загальноприйнятих стандартів належної правової процедури і справедливості щодо іноземців. Але чи повинен він намагатися зрозуміти позицію ворога, якщо йдеться про сутнісні претензії? Було б дивно очікувати від суддів, що вони дистанціюються від держави, від імені якої здійснюють правосуддя, та незалежно розглядають, чи заслуговує на прийняття наратив і виправдання ворога [1, с. 66-67].

Тож коли справи стосувались тяжких тем таких як націоналізація окупованих ізраїльською армією територій чи тортур спецслужбою під час допиту, суд стикався з тиском влади яка вимагала закрити очі на справедливість та прийняти рішення яке хоче влада.

У першій справі, відомій як справа Елон-Море, Суд розглядав наказ військового командувача на Західному березі про вилучення приватної землі поблизу Наблуса. Прем'єр-міністр Менахем Бегін, вважав Західний берег територією, з якою єврейський народ має особливий історичний зв'язок. Військове командування заявило, що поселення необхідне для безпеки Ізраїлю, проте самі поселенці заявляли, що воно має на меті реалізацію «права на повернення» євреїв до історичної батьківщини. Крім того, інші підрозділи Армії оборони Ізраїлю заявили, що саме це місце не має істотного значення для безпеки. Тому суд визнав, що наказ був виданий з перевищенням повноважень і є недійсним. Суд намагався уникати політичної полеміки навколо поселень, хоча було зрозуміло, що його рішення буде сприйняте як політичне. Дехто вважав, що відмова дозволити поселення підриває безпеку Ізраїлю. Проте реакція прем'єр-міністра Бегіна розрядила ситуацію [1, с. 76-77].

Втім, було б перебільшенням стверджувати, що Суд зміг або хотів грати активнішу роль у врегулюванні питання поселень. Суд відмовився розглядати загальну правову легітимність проєкту поселень за міжнародним правом, а також питання законності самої окупації. Він не наважився оскаржити позицію військових щодо потреби будівництва цивільних поселень з міркувань безпеки. Спочатку військові ретельно добирали місця з «обґрунтованим стратегічним значенням». Згодом така аргументація стала прийматись без доказів. Ізраїль офіційно не анексував землю, зайняту поселеннями, адже це суперечить міжнародному праву. Згідно з міжнародним правом і позицією ізраїльського Суду, такі поселення вважаються тимчасовими й можуть бути евакуйовані. Але ця юридична позиція важко узгоджується з реальною ситуацією, адже на Західному березі проживає близько 300 000 поселенців, і повна евакуація здається малоймовірною. Тому справу *Елон-Море* слід розглядати разом з попередніми справами, у яких Суд утримувався від втручання: вона свідчить не лише про незалежність Суду, але й про її межі. Скасувавши явно протиправне рішення командувача, Суд де-факто дозволив продовження поселенської політики [1, с. 77-78].

Другою ілюстрацією незалежності Суду щодо сил безпеки стала так звана «Тортурна справа». Вона виникла з усвідомлення ізраїльською правовою системою того, що Служба загальної безпеки (ШАБАК) проводить частину своїх допитів «поза межами закону». Цей висновок містився у звіті спеціальної слідчої комісії, очолюваної головним суддею Ландау. Комісією було створено після того, як офіцер Армії оборони Ізраїлю Ізаат Нафсу, представник черкеської меншини, був змушений зізнатися у шпигунстві на користь ворога — злочині, якого він не скоював. Зізнання було вибите внаслідок психологічного й фізичного тиску з боку ШАБАКу. Комісія встановила, що під час допитів агенти ШАБАКу систематично застосовували силу без будь-якого правового обґрунтування. Водночас вона рекомендувала ввести дозволене використання «помірної фізичної сили», але лише в екстремальних ситуаціях, наприклад коли мова йде про теракт [1, с. 78-79].

Суд прийняв справу до розгляду. У рішенні, яке вважається принциповим, голова Верховного суду Аарон Барак заявив: без чіткої законодавчої норми ШАБАК не має жодного права застосовувати силу під час допитів. Суд розв'язав проблему таким чином: якщо агент ШАБАКу все ж таки застосовує силу, він робить це на власний ризик. Суд

може надати захист у вигляді «необхідної оборони» лише якщо буде доведено, що силу було застосовано винятково для запобігання серйозній шкоді життю громадян Ізраїлю, і ця сила не дорівнювала тортурам [1, с. 79].

У безпекових колах це рішення викликало обурення: мовляв, тепер агенти ШАБАКУ можуть вагатися у вирішальні моменти, що шкодитиме безпеці. Водночас критикували й Суд: він не санкціонував застосування сили, але залишив "задні двері" — пославшись на необхідність, він фактично звільнив агентів від особистої відповідальності, якщо вони зможуть довести крайню потребу. Дехто побоювався: якщо терористу вдасться прорватися і вчинити теракт, усі звинувачення полетять у бік Суду. Однак цього не сталося [1, с. 80].

Обидві справи ілюструють, що навіть в умовах збройного конфлікту та сильного політичного тиску Верховний суд Ізраїлю зберіг свою незалежність і дотримувався принципу верховенства права. Його рішення були складними та компромісними, які не влаштовували повністю жодну з сторін, і це допомогло створити баланс між безпекою та захистом прав людини.

Також, не слід забувати, що загроза суддівській незалежності може виникнути і в повсенні часи як це сталося у Гватемалі.

З 1954 до 1996 року у цій державі тривала кривава громадянська війна, причиною якої стало повалення президента та спроба військового керівництва опинитись при владі. Хунта не нехтувала введення заборонених методів війни та геноцидом не лояльного населення. Зрештою, завдяки міжнародному тиску конфлікт закінчився, а воєнні злочинці опинились на лаві підсудних. Проте судова система Гватемали стикалась з тиском та погрозами, а суддями, які мали виносити вирок воєнним злочинцям, траплялись «нешасні випадки». У 2006 року ООН створила Міжнародну комісію з боротьби з безкарністю у Гватемалі. Під тиском громадськості Верховний суд усе ж таки сформував три спеціальні суди для розгляду справ із високим ступенем ризику. Справи отримали таку назву, тому що під час їх розгляду існує значна ймовірність замаху на суддів, прокурорів, підсудних, на адвокатів захисту й на інших осіб, які беруть участь у процесі. Суди розглядають лише справи, пов'язані з геноцидом, тортурами, зі злочинами проти людяності, з організованою злочинністю, зокрема з відмиванням грошей, із незаконними діями з наркотиками й з фінансуванням тероризму [2, с. 209].

Не зважаючи на тиск, воєнні злочинці були засудженні, і це стало можливим завдяки одній судді на ім'я Іріс Яссмін Барріос Агілар та допомозі міжнародної спільноти. Під час введення судового розгляду, суддя стикалась з наджорстокою кампанією у ЗМІ, що супроводжувалася погрозами, замінуваннями та спробою вбивства, а колегія адвокатів намагалась відсторонити суддю наклавши санкції, які відхилив конституційний суд Гватемали. Не зважаючи на всі труднощі, суддя Яссмін Барріос винесла обвинувальний вирок високопоставленим військовим офіцерам, причетним до злочинів проти людства. Своїми діями суддя показала непохитну стійкість та є прикладом для наслідування [2, с. 203-216]. Отже, суддівська добросовісна робота та стійкість здатні допомогти державі відстояти принцип верховенства права та рухатись до створення правової держави.

Підсумовуючи, суддівська незалежність це надважливий елемент, без якого не може функціонувати справжня правова держава. Про неї не слід забувати навіть у часи війни, коли, нібито заради ефективності, виникає спокуса пожертвувати правами людини, сподіваючись, що суд це виправдає. Саме суди здатні покарати злочинців навіть, якщо вони належали чи належать до влади. Приклад Гватемали демонструє, що саме

суддівська стійкість здатна змінити цілу країну, тоді як приклад Ізраїлю підтверджує, що не зважаючи на весь тиск, суд має ухвалювати рішення, засновані на принципах права, а не на політичних мотивах.

Список використаних джерел:

1. Amnon Reichman. Judicial Independence in Times of War: Prolonged Armed Conflict and Judicial Review of Military Actions in Israel. Utah Law Review, 63–96. URL: <https://dc.law.utah.edu/ulr/vol2011/iss1/5/> (дата звернення 03.07.2025)

2. Ганс Петтер Гравер. Герої в суддівській мантії: добросовісне суддівство в умовах аморальних законів. URL: https://nsj.gov.ua/files/1678273148Hans_Petter_Graver_Judicial_Heroes_E-Book.pdf (дата звернення 05.07.2025)

Дмитришин Роман

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

студент 3 курсу ОС “Бакалавр”

Зміцнення прав людини та демократії через аграрну дипломатію в умовах викликів та відбудови

Повоєнне відновлення України ставить завдання щодо зміцнення інституцій конституційної демократії та гарантій прав людини, зокрема в сільських регіонах, де аграрний сектор є фундаментом економічної та соціальної стабільності. Водночас аграрна дипломатія може стати потужним інструментом реалізації прав на землю, працю та продовольчу безпеку, а також посилення міжнародного співробітництва. Аграрна дипломатія, поєднуючи державні інтереси з правами фермерів і працівників сільського господарства, відіграє роль містка між національними демократіями та міжнародними партнерами, забезпечуючи доступ до фінансування, технологій і ринків збуту. Конституційні гарантії права на землю, вільного підприємництва й соціального захисту налаштовані на соціальну інтеграцію та імплементацію в місцевих громадах, що є основою демократії. Відтак, аграрна дипломатія спроможна консолідувати інституційний потенціал через двосторонні та багатосторонні переговори. Нині Україна здобула підтримку відновлення інфраструктури, захисту прав працівників, впровадження екологічних стандартів, що підвищують конкурентоспроможність аграрного сектору.

Відповідно до Конституції України (ст. 14, 41, 48) земля та інші природні ресурси належать народові й перебувають під особливою охороною держави. Ці положення утворюють правову основу для гарантії права на землю та вільного підприємництва в аграрному секторі. Учасники аграрної дипломатії, зокрема через Меморандуми з міжнародними партнерами, мають забезпечити, щоб міжнародні інвестиції й гранти імplementувалися з урахуванням конституційних гарантій, не порушуючи прав селян і ветеранів на розподіл землі та доступ до ресурсів. Потрібно на перспективу уникнути впливу викликів на реалізацію прав людини у повоєнних громадах через подолання проблеми: а) незахищеність прав на землю внаслідок руйнування кадастрових реєстрів; б) нестачу ефективних соціальних гарантій для демобілізованих ветеранів і їхніх сімей; в) розрив між національними законами й локальною практикою самоврядування через слабкість дії інституцій. Такі виклики спонукають до активного втручання як центральної влади через реформи децентралізації, оновлення законодавства, так і аграрної дипломатії, включаючи технічну допомогу для громад [1; 2; 3, С. 77–84; 4].

Аграрна дипломатія виступає інструментом відновлення та інтеграції, оскільки є комплексом зовнішньополітичних, міждержавних і наукових ініціатив, спрямованих на забезпечення доступу до фінансових ресурсів (кредити, гранти ЄС, міжнародні фонди продовольчої безпеки); технічне співробітництво (обмін технологіями, супровід кластерних проєктів, зокрема з вирощування австралійського червоноклещового рака, чорної львинки, равліків, гігантської прісноводної креветки); маркетингове позиціонування української аграрної продукції на міжнародних ринках із врахуванням стандартів СОТ та ЄС. Результатом стає синергія між захистом прав громадян (працівників і власників малих фермерських господарств) та підвищенням конкурентоспроможності аграрного сектору економіки. Тому доцільно взяти за основу рекомендації для інтеграції правових і дипломатичних механізмів і здійснити удосконалення законодавства про електронну систему кадастру й реєстрації прав на землю для оперативного відновлення документів, особливо, постраждалих територій; запровадити програми публічно-приватного партнерства на засадах аграрної дипломатії через спільні проєкти держави, громади та міжнародних донорів із підтримки ветеранів. Потрібно в перспективі розвивати «дипломатію продовольчої безпеки» дотримуючись формату двосторонніх консультацій із акцентом на відновлення ланцюгів доданої вартості, ініціювати міжвідомчі робочі групи за участі Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства закордонних справ, Офісу Президента та ветеранських організацій для координації дій на національному та локальному рівнях.

Крім того, Конституція України гарантує право на землю та вільне підприємництво, закладаючи правові засади для захисту інтересів фермерів, ветеранів і сільських громад. Однак у післявоєнних умовах необхідне швидке відновлення кадастрових реєстрів та адаптація законодавства до нових реалій децентралізації. Постраждалі громади та демобілізовані військовослужбовці матимуть справу з невизначеністю у правах на власність і нестачею соціальних гарантій. Вирішення цих проблем вимагає скоординованих дій центральних органів влади й активного залучення аграрної дипломатії задля залучення міжнародної технічної й фінансової підтримки.

Безпосередньо роль аграрної дипломатії проявляється через міждержавні угоди, грантові програми та технічне співробітництво, де аграрна дипломатія сприяє відновленню інфраструктури, впровадженню інновацій та формуванню нових ринків збуту. Поєднання принципів конституційної демократії, передусім, рівності перед законом, участі громадян у прийнятті рішень, захисту прав людини, з інструментами аграрної дипломатії, ринкових угод, міжнародних грантів і технічного співробітництва, створює передумови для відновлення аграрного сектору в умовах повоевненої трансформації України.

Вказане дає нам всі підстави вперше запропонувати термінологічне трактування поняття «аграрна дипломатія», розвивати міжнародні формати «дипломатії продовольчої безпеки» для залучення інвестицій». Запропоновані підходи сприятимуть відновленню сільських територій, захисту прав працівників аграрного сектору та укріпленню міжнародного іміджу України як надійного партнера з експорту продовольства.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. С. 141.
2. Грубінко А. В., Мартинов А.Ю. Українська стратегічна дипломатія в Європі (1990-ті - перша чверть ХХІ століття). Тернопіль: Центрстратегічної аналітики та міжнародних студій ЗУНУ. 2024. 435 с.

3. Бідзіля В. В. Необхідність дотримання принципу верховенства права у нормопроєктуванні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2023. № 77. Ч. 1. С. 77–84.

4. Резенкіна Н. О., Кононенко В. П. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Т. 2. № 81. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.42>

Дмитрук Катерина

*КЗПО «Київська Мала академія наук учнівської молоді»,
вихованка відділення філософії та суспільствознавства, учениця 9-го класу
гімназії № 163 м. Києва*

Захист дітей в умовах збройного конфлікту: міжнародно-правовий аспект

Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини [1]. Але в умовах, коли збройна агресія Російської Федерації спрямована на знищення України як держави, діти стають особливою категорією й відповідно до міжнародного права, міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини потребують захисту.

Відзначимо, що за даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, кількість дітей, які загинули або були поранені в Україні з 1 березня по 31 травня 2025 р., перевищує на 200% цей трагічний показник за попередній квартал. У цей період постраждали 222 дитини, тоді як у проміжку з 1 грудня 2024 по 28 лютого 2025 р. – 73. Найбільш руйнівними та смертоносними залишаються удари з використанням вибухової зброї в густонаселених районах. Лише у квітні цього року загинули або були поранені 97 дітей – це найбільша місячна кількість підтверджених випадків із червня 2022 р. [2].

Міжнародна спільнота, враховуючи небезпеку збройних конфліктів для дітей, у низці міжнародних документів гарантує захист дітей. Так, зокрема, у Конвенції про права дитини, 1989 р., гарантоване право на життя (ст. 6), право на ім'я і набуття громадянства (ст. 7), право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки (ст. 8), право вільно висловлювати свої думки (ст. 13), право дитини на свободу думки, совісті та релігії (ст. 14), право дитини на свободу асоціації і свободу мирних зборів (ст. 15), права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність (ст. 16), право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я (ст. 24), право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування (ст. 26), право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини (ст. 27), право дитини на відпочинок і дозволя, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом (ст. 31) та ін.

Окрім того, у зазначеній Конвенції, міститься низка застережень:

- дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосованого закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини (ст. 9);

- боротьба з незаконним переміщенням і поверненням дітей із-за кордону (ст. 11);

- захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку (ст. 31);

- захист дітей від незаконного зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами, як вони визначені у відповідних міжнародних договорах, та не допускати залучення дітей до протизаконного виробництва таких речовин і торгівлі ними (ст. 33);

- захист дитини від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень (ст. 34)

- відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі (ст. 35);

- а) жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поводження чи покарання. Ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років; б) жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно з законом та використовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу; с) гуманне ставлення до кожної позбавленої волі дитини і повагу до гідності її особи з урахуванням потреб осіб її віку. Зокрема, кожна позбавлена волі дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити, та мати право підтримувати зв'язок із своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин; d) кожна позбавлена волі дитина мала право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право оспорювати законність позбавлення її волі перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом та право на невідкладне прийняття ними рішень щодо будь-якої такої процесуальної дії (ст. 37) [3].

Також ст. 38 Конвенції присвячена питанню дотримання міжнародного гуманітарного права, зокрема, забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях.

Що ж стосується Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми; дитячої проституції і дитячої порнографії, 2000 р., то у преамбулі зазначено: «ліквідації торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії сприятиме прийняття всеосяжного підходу, який враховує всі фактори, що сприяють цим явищам, включаючи недостатній розвиток, злидні, економічні диспропорції, нерівноправну соціально-економічну структуру, наявність неблагополучних сімей, низький рівень освіти, міграцію між містами та сільською місцевістю, дискримінацію за ознакою статі, безвідповідальну сексуальну поведінку дорослих, шкідливі види традиційної практики, збройні конфлікти та контрабандне перевезення дітей» (вид. – автор) [4].

У ст. 3 Конвенції про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 Міжнародної організації праці, 1999 р., у п. а) при тлумаченні «найгірших форм дитячої праці» зауважено, що воно включає «усі форми рабства або практику, подібну до рабства, як наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах» (вид. – автор) [5].

Зауважимо, що у Конвенції Ради Європи про захист від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, 2007 р., не міститься вказівки щодо можливості її застосування в умовах збройного конфлікту. Проте, в преамбулі Конвенції зазначено, що сексуальна експлуатація та сексуальне насильство стосовно дітей набули тривожних розмірів на національному та міжнародному рівнях, зокрема стосовно зростаючого використання як дітьми, так і злочинцями інформаційно-комунікаційних технологій, і що запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьба із цими явищами потребують міжнародного співробітництва [5]. Це свідчить про широке поле для її застосування.

Таким чином, підводячи підсумок, вважаємо, що сьогодні створено надійний механізм захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту, який включає міжнародні документи загального характеру, зокрема, Конвенцію про права дитини, 1989 р., Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми; дитячої проституції і дитячої порнографії, 2000 р., Конвенцію про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 Міжнародної організації праці, 1999 р., Конвенцію Ради Європи про захист від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, 2007 р., так і спеціальні – Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, 2000 р., Рекомендація CM/Res (2009) 10 про викоренення всіх форм насильства щодо дітей, 2009 р. Проте, Російська Федерація не дотримується цих міжнародних документів та грубо порушує їх. Це свідчить не тільки про те, що українські діти перебувають у небезпеці, адже вони стають потерпілими від воєнних злочинів, злочину геноциду, та потребують захисту й особливої уваги від міжнародної спільноти.

Список використаних джерел:

1. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 6 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 07.07.2025).
2. Ткач Н. Росіяни вбили і поранили утричі більше дітей цієї весни - ЮНІСЕФ. Інтернет-видання «Апостроф». URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/society/accidents/2025-07-06/rosiyany-vbyly-i-poranyly-utrychi-bilshe-ditey-tsiyeyi-vesny---yunisef/345999> (дата звернення: 07.07.2025).
3. Конвенція про права дитини : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 20.11.1989 : станом на 16 листоп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 07.07.2025).
4. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 01.01.2000 : станом на 3 квіт. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text (дата звернення: 07.07.2025).

5. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці N 182 : Конвенція Міжнар. орг. пр. від 17.06.1999 № 182 : станом на 5 жовт. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text (дата звернення: 07.07.2025).

6. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Конвенція Ради Європи від 25.10.2007 : станом на 20 черв. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення: 07.07.2025).

*Липовенко Аліна
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
студентка 2 року навчання ОС «Магістр»*

Проблемні питання формування складу Конституційного Суду України та досвід Боснії і Герцеговини: порівняльно-правовий аспект

З моменту прийняття Конституції України, процедура формування складу Конституційного Суду України (далі – КСУ) зазнавала значних змін у зв'язку з проведенням конституційної реформи. Під час повномасштабного вторгнення росії гостро постала проблема застарілості механізму формування складу КСУ, який наразі неповноважний для прийняття рішень, адже немає половини складу конституційних суддів. Окрім того, КСУ належить до тих органів державної влади, на яких здійснюється значний політичний вплив саме внаслідок особливостей його формування. Тому існує об'єктивна необхідність внесення змін до чинного порядку заповнення вакантних посад суддів з метою зменшення можливого ризику інших вищих органів державної влади впливати на діяльність органу конституційної юрисдикції. У такому аспекті цікавим є досвід Боснії і Герцеговини (далі – БiГ), де після кривавої Боснійської війни 1992-1995 рр. була створена нова система конституційного правосуддя з урахуванням повоєнних реалій. Зважаючи на схожість викликів, з якими зіткнулися Україна та Боснія і Герцеговина у воєнні періоди, вбачається доцільним розглянути особливості формування складу Конституційного Суду Боснії і Герцеговини та визначити елементи, які можна запозичити задля удосконалення процедури комплектування Конституційного Суду України.

Статтею 148 Конституції України передбачено, що формування складу Конституційного Суду України (18 суддів) здійснюється трьома суб'єктами – представниками трьох гілок влади, кожен з яких призначає по шість суддів: Президентом України, Верховною Радою України та з'їздом суддів України. Також ця норма закріплює обов'язковість проведення відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України виключно на конкурсних засадах у визначеному законом порядку [1]. До недавнього часу для проведення конкурсу конкурсна комісія, до складу якої повинні були входити правники з визнаним рівнем компетентності, створювалася безпосередньо Президентом, і він самостійно визначав її склад. Парламент та з'їзд суддів відповідні комісії не створювали взагалі, а їх функції покладалися на відповідний комітет Верховної Ради України та Раду суддів України, яка організовує з'їзду суддів у період між його засіданнями. Таким чином, глава держави та парламент мали найбільший вплив на формування складу КСУ, і через призначених ними членів конкурсної комісії могли обирати тих кандидатів на посаду суддів, які б просуvalи їхні інтереси при ухваленні

рішень, а це, у свою чергу, створює загрозу незалежності та неупередженості суддів КСУ [4, с. 78; 6]. Однак у липні 2023 р. було прийнято Закон України № 3277-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України», який для оцінки моральних якостей й рівня компетентності у сфері права кандидатів на посаду судді передбачає створення Дорадчої групи експертів (далі – ДГЕ) у складі 6 експертів. Серед цих експертів по одній особі призначають Президент України, Верховна Рада України, Рада суддів від імені з'їзду суддів України, Кабінет Міністрів України за пропозицією Венеційської комісії, а ще двох членів – міжнародні організації, які надають Україні міжнародну технічну допомогу у сфері конституційної реформи й верховенства права [2]. Тож зараз склад Дорадчої групи експертів становлять троє українських членів і троє іноземних. Це дозволяє припустити, що паритет вітчизняних та іноземних експертів у складі ДГЕ стане способом зменшити вплив решти гілок влади на Конституційний Суд України, оскільки міжнародні експерти є незаангажованими фахівцями [6]. Проте варто визнати, що навіть запровадження змін у комплектуванні органу, що здійснює конкурсний відбір кандидатів на посаду КСУ, суттєво не змінює порядок формування його складу, так як все ще зберігається залежність органу конституційної юрисдикції від політичної волі Президента та Верховної Ради України. Окрім того, на посаду судді КСУ з'їздом суддів України призначаються, як правило, лише кандидати, що обіймають посаду судді, або судді у відставці, та нерідко не мають достатніх навичок у сфері конституційного права, необхідних для здійснення тлумачення Конституції України. Також виключне призначення суддів до складу КСУ є, по суті, дискримінацією стосовно представників інших правничих професій, у тому числі, науковців у сфері права, у яких можливість призначення на посаду судді КСУ є дуже обмеженою.

Інший підхід використовується у Боснії і Герцеговині, де фактично вся система органів державної влади формується, перш за все, за етнічним принципом. Згідно ст. 6 Конституції Боснії і Герцеговини, до складу органу конституційної юрисдикції входить 9 суддів, які повинні бути правниками з високими моральними якостями. 6 членів Конституційного Суду БіГ обирають парламенти ентитетів: чотирьох – нижня палата парламенту Федерації Боснії і Герцеговини, а двох – парламент Республіки Сербської. Інших трьох членів обирає голова Європейського суду з прав людини після консультацій з Президією БіГ, при цьому обов'язковою умовою для обраних ним кандидатів є те, що вони не можуть бути громадянами Боснії і Герцеговини або будь-якої сусідньої з нею країни (Хорватія, Сербія, Чорногорія) [3, 5]. Таким чином, поділ повноважень щодо комплектування Конституційного Суду БіГ між законодавчими органами держави та міжнародною судовою інституцією забезпечує недопущення ситуації блокування прийняття рішень суддями-представниками трьох основних етнічних груп – босняків, хорватів і сербів, яка могла б виникнути у разі, якщо б склад Конституційного Суду БіГ формувався виключно парламентами складових частин Боснії і Герцеговини. Також встановлення заборони на обіймання посади судді Конституційного Суду БіГ кандидатам із сусідніх з боснійською державою країн теж зменшує рівень потенційного політичного впливу (зокрема, іноземного) на орган конституційної юрисдикції, оскільки: 1) Хорватія, Сербія та Чорногорія є колишніми югославськими республіками, і вочевидь, у разі наявності громадян даних держав у складі Конституційного Суду БіГ могла б виникнути загроза підтримки ними рішень, що стосуються змін у суверенітеті та територіальній цілісності Боснії і Герцеговини; 2) включення головою ЄСПЛ до складу Конституційного Суду БіГ громадян Боснії і Герцеговини або громадян Хорватії або

Сербії може призвести до порушення балансу між етнічними групами БіГ і конфліктів між суддями під час розгляду конституційних проваджень.

Для України з урахуванням її усталеної практики формування складу КСУ вбачається доцільним імплементувати, принаймні як тимчасовий захід на період мирної розбудови в Україні, такі елементи боснійської моделі конституційного правосуддя: 1) зменшити кількість осіб, які можуть бути призначені з'їздом суддів України до трьох осіб, залишивши при цьому незмінною кількість суддів, яких призначає Президент України та Верховна Рада України (6 суддів для кожного); 2) надати голові ЄСПЛ право обирати з числа юристів з високими моральними якостями та призначати на посаду судді КСУ трьох громадян інших держав (крім тих, що межують з Україною) після консультацій з Президентом України та Верховною Радою України.

Тож з усього вищевикладеного можна зробити висновок, що існуюча в Боснії і Герцеговині модель формування складу Конституційного Суду є унікальною за своєю структурою, значний вплив на яку мала війна і подальше повоєнне облаштування країни за Дейтонськими мирними угодами. В Україні, де на тлі повномасштабного російського вторгнення загострилася проблема реформування механізму комплектування КСУ, вже почалися законодавчі зміни у цьому аспекті, однак все ще залишається невирішеним питання зменшення політичного впливу на Конституційний Суд України. У такому випадку рішенням може слугувати запозичення деяких елементів боснійської моделі, наприклад, як тимчасового заходу, зокрема призначення головою ЄСПЛ на посади суддів КСУ кандидатів з числа громадян інших держав, які не є сусідніми з Україною. Хоча таке рішення спричиняє необхідність внесення змін до Конституції України, а це можливо лише після скасування режиму воєнного стану, тобто періоду мирної розбудови в Україні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України: Закон України від 27.07.2023 р. № 3277-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3277-20#Text>
3. Конституція Боснії і Герцеговини від 14 грудня 1995 р. URL: https://www.ustavnisud.ba/uploads/documents/constitution-of-bih_1625734692.pdf
4. Щебетун І.С., Марценюк А.І. Проблемні питання формування Конституційного Суду: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 64. С. 77- 81.
5. Ustavni sud Bosne i Hercegovine. Sarajevo, 2015. URL: https://www.ustavnisud.ba/public/down/INFO_2015.pdf
6. Стещенко А. «Воюючій державі потрібен прозоро обраний, повністю сформований та ефективний КСУ», — голова Дорадчої групи експертів Алеш Залар». *LB.ua*. 28.06.2024. URL: https://lb.ua/news/2024/06/28/621156_voyuyuchiy_derzhavi_potriben_prozoro.html (дата звернення: 05.07.2025).

Микитин Данило
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
студент 1 курсу ОС «Бакалавр»

Форма державного правління: оптимальна модель для повосенної України

Україна, в умовах жорстокої російсько-української війни, яка триває ще з 2014 року, переживає чи не найскладніший період в своїй історії. Відтак справедливо порушуються питання щодо післявоєнної відбудови та перспектив подальшого розвитку. Гадаємо, категорія «форма державного правління» є однією із наймісткіших понять державознавства, про реформування якої, безсумнівно, говоритимуть в повосенний період як невід'ємну частину конституційного реформування державної влади.

Форма державного правління виступає провідним елементом форми держави, при цьому визначаючи модель інституційно-функціональної організації влади. Гадаємо, це визначення слід доповнити й тим, що форма державного правління – це спосіб організації верховної влади в державі, який визначається правовим статусом вищих державних органів, принципами взаємовідносин та сферу компетенції кожного з них. Як зазначає В. Шаповал, форма правління – це своєрідний *конституційний спосіб життя держави*, який впливає на соціум в цілому [4, с. 19]. Саме тому не викликає сумніву, що організація вищої влади в Україні, принципи на яких вона побудована, а, відтак, пошук оптимальної форми державного правління в Україні – доволі актуальна проблематика не тільки сьогодні, а й протягом усієї історії незалежної України. Підтвердженням даної тези можуть слугувати Конституційні реформи 2004, 2010 та 2014 років й численні суперечності щодо визначення форми правління в Конституції України. Себто розуміємо, що пошук моделі є пріоритетним, і це підтверджуємо сучасним національним досвідом державотворення, так і історично.

Відтак прагнемо зосередити увагу на перспективах удосконалення форми правління в повосенній Україні, взявши за основу український досвід, практику провідних держав Європи та висновки Венеційської комісії («За демократію через право»).

Немає жодних сумнівів, що в умовах сучасного державотворення гостро постає проблема вдосконалення форми державного правління, адже дана категорія є і залишається *динамічною*, оскільки під впливом економічних, політичних та інших факторів вона змінюється. Саме тому форму державного правління слід вважати визначальною категорією, яку варто реформувати під впливом тих чи інших чинників. Відтак багато науковців та дослідників справедливо звертаються до попередніх Конституційних реформ, які складають для нас бачення того, яка модель працювала, а яка – ні.

Серцевиною форми державного правління є *принцип розподілу влади* та становлення балансу повноважень та взаємодії між *Президентом, Парламентом та Урядом*. Саме це стало предметом Конституційних реформ. Приміром, Конституція в початковій редакції визначила Україну як президентсько-парламентську республіку, значною *перевагою* якої є принцип одноосібного керівництва, який у випадку низької функціональної ефективності Верховної Ради України (далі – ВРУ) міг здійснюватися Президентом України у виконавчій сфері, повинен був відігравати важливу стабілізуючу роль в умовах перехідного суспільства. Фактично посилення інституту глави держави в Україні на початковому етапі державотворення дозволяло частково компенсувати слабкість та нерозвиненість національного парламентаризму.

В подальшому форму державного правління було змінено на парламентсько-президентську (2004 рік), а згодом – у 2010 році повернуто модель 1996 року. Остання зміна була зумовлена прагненням тоді чинного президента В. Януковича, який хотів зосередити владу у своїх руках та порушити баланс повноважень між Президентом, ВРУ та Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ). Події Революції Гідності, в ході якої однією із ключових вимог була зміна форми державного правління, спричинили перехід до парламентсько-президентської форми правління. Варто підкреслити, що після 2014 року конституційних змін щодо форми правління *не* було.

Аналізуючи зміни форми правління в Україні, можна виокремити такі основні проблеми: а) недосконалість механізму стримувань та противаг (себто порушення балансу між Президентом, ВРУ та КМУ); б) ігнорування громадської думки (президентство В. Януковича); в) недосконалість партійної системи; г) формування президентської більшості в парламенті, а також підконтрольованого президенту Уряду; д) суспільно-політична ситуація в країні.

Парламентсько-президентська республіка, якою Україна є сьогодні, – це не лише про посилену роль парламенту, а й про системні важелі впливу й інших суб'єктів політичного процесу, таких як Президент та Уряд. Одним із надважливих питань є порядок формування КМУ. Однією із перспектив для України, як парламентсько-президентської республіки, є реформування механізму формування Кабінету Міністрів України. Важливо, що така модель республіки передбачає парламентський спосіб формування уряду, що закріплено в чинному законодавстві. Науковці та дослідники пропонують, і ми, безсумнівно з цим погоджуємось, взяти за основу досвід ФРН. Так, на думку Венеційської комісії призначення окремих міністрів за окремо передбаченою для цього процедурою (Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України) не сприяє єдності уряду та може суттєво перешкодити його діяльності. Аби забезпечити внутрішню консолідацію, організоване та узгоджене прийняття Кабінетом Міністрів рішень пропонуємо звернутися до моделі Німеччини, при цьому не наділяти главу держави повноваженнями вносити до ВРУ подання про призначення окремих міністрів, так як одразу підпадає під сумнів можливість забезпечення результативного впливу їх рішення на діяльність уряду. Не відхиляємо парламентського способу формування уряду, проте при цьому ВРУ буде зобов'язана призначити Прем'єр-міністра України, який, у свою чергу, формуватиме склад КМУ, керуючись при цьому професійними критеріями. Якщо глава Уряду формуватиме його склад, то він цим самим забезпечить узгодженість їхніх позицій та думок, а це дасть змогу сформувати стабільну і сильною виконавчу владу, яка зможе на постійній основі ефективно взаємодіяти з парламентом.

Роль Президента в парламентсько-президентській республіці є також вагомою. Вважаємо, що чинні закріплені механізми стримувань, які може застосовувати глава держави є ефективними. Раніше порушена проблематика щодо способу призначення/обрання Президента, де вбачали можливість призначати Президента Верховною Радою вважаємо не актуальною. Однак в умовах сьогодення маємо яскраво виражену проблему, що полягає у процедурі прийняття та набрання законної сили законопроектів, прийнятих ВРУ. В чому вона полягає та чому це важливо? Зосередимо увагу саме на етапі підписання закону Президентом. Стаття 94 Конституції України визначає: «Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для

повторного розгляду». В іншій частині тої статті прописано: «У разі якщо президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений». З першого погляду, законодавство чітко визначає етапи, встановлює строки тощо. Проте на практиці реалізувати ці приписи є доволі непросто в міру того, що зазначена норма не дає чіткого розуміння, *ким* має бути підписаний такий законопроект, якщо «15 днів президента» сплили. З одного боку, це можна трактувати так, що сам президент має підписати й оприлюднити закон (хоч уже і з порушенням 15-денного терміну). З іншого — вже в наступному абзаці прописується норма на той випадок, якщо президент накладає вето на ухвалений законопроект, а Рада долає вето конституційною більшістю — 300 і більше голосів: «У разі якщо президент України не підписав такий закон, він невідкладно офіційно оприлюднюється головою Верховної Ради України і опубліковується за його підписом». Все це дає підстави вважати, що непідписаний президентом законопроект мав би підписати голова Верховної Ради. Так чи інакше, у другому випадку — коли є подолане вето (абзац 4 ст. 94) — є прямо *затверджений суб'єкт*, який робить останній крок до публікації документа. Тоді як у першому випадку — коли законопроект просто лежить непідписаним (абзац 3 ст. 94) — немає чіткого розуміння, хто саме має підписати непідписаний президентом законопроект. Правова невизначеність в цьому аспекті вже спричинила той факт, що чинний президент не підписав і не підписує численні прийняті закони Верховною Радою. В післявоєнний час є надзвичайно важливо забезпечити чітко визначену процедуру прийняття законів.

Варто, зазначити, що все ж, в умовах воєнного стану органічним є те, що влада є більш *централізованою*. Безсумнівно, саме це забезпечує швидке прийняття рішень та збільшення відповідальності за прийняті рішення та дії. Пропонуємо звернути увагу на Закон України «Про правовий режим воєнного стану», в якому визначено перелік повноважень Президента України на час відповідного надзвичайного правового режиму, а іншою частиною цієї ж статті гарантуються ті повноваження, які закріплені Конституцією та іншими Законами. Стає очевидним, що оптимальною формою правління для України на сучасному етапі залишається *змішана республіка*, контури якої мають виписуватись у процесі розвитку реального політичного процесу і становлення якої значною мірою залежатиме від суб'єктивних характеристик головних учасників цього процесу (Президента України, ВРУ, КМУ та системи взаємозносин між ними). Науковці влучно зазначають, що змішана форма державного правління є більш *гнучкою*, оскільки об'єднує елементи як президентської, так і парламентської форм правління; вона є своєрідним синтезом кількох форм правління [4, с. 37].

Вже сьогодні стає очевидним, що післявоєнна відбудова України потребуватиме значних ресурсів, зважених рішень, міжнародної підтримки, загальнонаціональної програми, яка супроводжуватиметься продуманою стратегією її реалізації тощо. Безсумнівно, без вдало налагодженого системного управління реалізувати та ефективно втілити цілі та завдання, які постануть в післявоєнний час, буде справді важко. В цьому аспекті постає доволі логічне питання: *роль якого учасника політичного процесу* (Президента України, ВРУ чи КМУ) *слід посилити, аби процес відбудови набув рис системності, ефективності* тощо? Чи необхідно щось змінювати взагалі?

Корекція існуючої форми державного правління в напрямі посилення статусу в системі стримувань і противаг того органу державної влади чи посадової особи, яка в конкретний момент політичного процесу виконуватиме провідну роль в післявоєнний час, вважаємо, є необхідною. Із цієї думки логічно «випливає» *дві позиції*: перша —

посилення ролі парламенту; друга – посилення ролі Президента. Безсумнівно погоджуємось із думкою проф. М. Козюбри, який писав, що кардинальна зміна існуючої форми державного правління не є ідеальним рішенням і може спричиняти певні ризики, пов'язані передусім з відсутністю реальних громадянського суспільства і політичних партій, з адекватним такому становищу рівнем політичної культури населення, включаючи тих, хто здійснює державне управління [4, с. 19]. В кожній із цих позицій є свої позитиви та недоліки. Виходячи із ряду факторів вважаємо, що в сучасних умовах модель змішаної форми державного правління є найбільш придатною для нашої країни. Як вірно підкреслюють науковці, змішана форма правління здатна унеможливити узурпацію влади та розробити ефективну систему стримувань і противаг, за умови якої обраний Президент співпрацюватиме з підзвітним парламенту незалежним керівником виконавчої влади (Прем'єр-міністром) [1, с. 168 – 169].

Ідея ґрунтується на попередньому досвіді українського державотворення, рекомендаціях Венеційської комісії, а також загальній практиці країн Європи. Окрім цього, крізь призму історії та досвіду можемо стверджувати, що посилена роль парламенту (йде мова про парламентсько-президентська форму державного правління) є неможливою в політичному деформованому суспільстві, де несформована відповідна політична система, яка б уможливила створення стабільної парламентської більшості, і яка, у свою чергу, *формувала уряд*, спроможний ефективно розв'язувати комплекс завдань, пов'язаних із необхідністю здійснення системних перетворень у суспільстві та державі. У цьому зв'язку доречно згадати слова відомого австрійського політичного діяча К. Меттерніха про те, що представницьке правління — це «важкий і примхливий інструмент», який вимагає чудових музикантів і підготовлених слухачів [4, с. 36]. Ця фраза нас спрямовує на те, що посилена роль парламенту має супроводжуватись розвиненою партійною системою з одного боку та суспільною свідомістю – з іншого.

Отже, в сучасних умовах модель змішаної форми державного правління є найбільш придатною для нашої країни. Однак, існуюча *змішана форма правління* зможе довести свою життєздатність лише завдяки досягненню достатньо ефективної взаємодії між партіями (та їх блоками), що утворюватимуть більшість у представницькому органі, а відповідно, досягненню узгодженої взаємодії представників партій на посадах міністрів між собою й Уряду в цілому з більшістю в Парламенті. Досвід сьогодення свідчить, що така взаємодія між партіями, попри численні суперечності, досягнута. Проте у майбутньому ця ситуація може змінитися.

Список використаних джерел:

1. Дубас В. В. Вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні: дис. ... д-ра філософії / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2022. 284 с.
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. UPL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Мартинюк Р. С. Конституційна реформа в Україні: спроба критичного аналізу // Актуальні питання реформування правової системи України: Збірник наукових статей за матеріалами IV міжнародної науково-практичної конференції, Луцьк, 2007 р., 1-2 червня.: У 2-х т. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – 2007. – Т. 1. – С. 232-236.
4. Святоцький О. Питання пошуку оптимальної моделі форми державного правління для України // Право України. – 2009. – № 10. – С. 61-66.

5. Opinion on the draft Constitution of Ukraine (Text approved by the Constitutional Commission on 11 March 1996 (CDL (96)15). UPL: [https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL\(1996\)020-e](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL(1996)020-e)

6. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) 2nd Draft Law on Amendments to the Constitution of Ukraine (Registration number 4105 – 4 September 2003) (CDL (2003)80). UPL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2003\)080-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2003)080-e)

Надворна Дарина

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
студентка 3 курсу ОС «Бакалавр»*

Реалізація права на мирні зібрання в умовах воєнного стану

Хоч Конституція України й гарантує чималий масив прав людини, частина з них може обмежуватися в передбачених законом випадках та з метою захисту основних суспільних інтересів. Відтак, стаття 64 Основного закону наголошує, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть застосовуватися окремі обмеження прав і свобод, однак встановлює чіткий і вичерпний перелік тих прав, які в жодному разі не можуть бути обмежені за будь-яких обставин. Зі згаданого положення Конституції випливає, що право на мирні зібрання, яке передбачено статтею 39 Основного закону, може зазнавати обмежень, зокрема й в умовах війни.

Дослідження питання реалізації права на мирні зібрання є досить актуальним, адже навіть в умовах воєнного стану, за якого існує постійна небезпека для життя та здоров'я населення від дій держави-агресора, українське суспільство продовжує реалізовувати своє право на мирні зібрання з метою вирішення нагальних питань. До прикладу, організовуються акції для привернення уваги до необхідності звільнення полонених, проблеми зниклих безвісти та для вшанування пам'яті загиблих, підтримки законодавчих ініціатив, для привернення уваги до проблем окремих соціальних груп тощо.

Згідно зі статтею 39 Конституції України громадяни мають право збиратися мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, проте зобов'язані сповіщати завчасно органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування про їх проведення. У цій статті також зазначається, що обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання може встановлюватися судом відповідно до закону та лише в інтересах національної безпеки й громадського порядку, насамперед з метою запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я населення, захисту прав і свобод людей.

Так, пункт восьмий частини першої статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» регламентує, що в разі введення воєнного стану по всій Україні чи в окремих її місцевостях військове командування разом із військовими адміністраціями можуть самостійно чи із залученням органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини й громадянина заходи правового режиму воєнного стану, зокрема заборону проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів.

Положення українського законодавства, які стосуються розглядуваних аспектів, перегукуються з міжнародно-правовими нормами. Так, Загальна декларація прав людини

від 1948 року в 20 статті закріплює, що кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій. Зі свого боку стаття 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року так само визнає право кожного на свободу мирних зібрань, однак передбачає обмеження цього права, які застосовуються лише на законних підставах та в інтересах демократичного суспільства: національної й громадської безпеки, для запобігання заворушенням або злочинам, охорони здоров'я і моралі населення, для захисту прав та свобод інших осіб. Подібні застереження відображені й у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 1966 року, а саме в статті 21. Окрім того, статтею 11 Європейської конвенції з прав людини наголошується, що вдаватися до таких обмежень можуть представники складу збройних сил, поліції та адміністративних органів держави.

Оскільки законодавство встановлює обов'язок громадян щодо завчасного повідомлення органів державної влади чи місцевого самоврядування про проведення мирного зібрання, мітингу, демонстрації тощо, необхідним є з'ясування строку останнього. У контексті цього варто звернути увагу на рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року N 4-рп/2001 (справа N 1-30/2001), в якому висловлена наступна позиція: «Положення частини першої статті 39 Конституції України щодо завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій в аспекті конституційного подання потрібно розуміти так, що організатори таких мирних зібрань мають сповістити зазначені органи про проведення цих заходів заздалегідь, тобто у прийнятні строки, що передують даті їх проведення. Визначення конкретних строків завчасного сповіщення з урахуванням особливостей форм мирних зібрань, їх масовості, місця, часу проведення є предметом законодавчого регулювання». Однак до сьогоднішнього строк завчасного повідомлення українським законодавством не врегульований.

З огляду на вищезазначене рішення Конституційного Суду України організатор заходу зобов'язаний сповістити про намір провести мирне зібрання у прийнятний строк до дати його проведення, взявши до уваги те, що строк завчасного сповіщення повинен бути достатнім для того, щоб відповідний орган мав можливість вжити підготовчих заходів для забезпечення безперешкодного мирного зібрання, громадського порядку, прав і свобод людей; визначитися, наскільки проведення такого зібрання відповідає закону, та за потреби звернутися до суду для вирішення спірних питань на підставі частини 2 статті 39 Конституції України [1]; а також у разі необхідності погодити з організаторами масових зібрань дату, час, місце, маршрут, умови, тривалість їх проведення.

Сприяння мирним зібранням та їх захист постає позитивним зобов'язанням держави, яка, окрім того, що має забезпечити здійснення конкретної процедури для реалізації свободи зібрань без надмірного бюрократичного регулювання, повинна сприяти проведенню мирних зібрань у місцях, яким віддають перевагу організатори, гарантувати відсутність перешкод для поширення в суспільстві інформації про заплановані зібрання, мати у наявності достатні ресурси для охорони громадського порядку під час проведення публічних заходів. Представники правоохоронних органів зобов'язані володіти навичками з управління великими скупченнями людей та усвідомлювати свою відповідальність щодо забезпечення проведення мирних зібрань [2, с. 21-22].

Також важливо наголосити, що дозвільний порядок проведення мирних зібрань, за якого необхідно отримати згоду (дозвіл) виконавчих органів державної влади й

місцевого самоврядування, відрізняється від сповіщувального, що передбачає лише їх завчасне повідомлення, після чого організатори та учасники мирних зібрань можуть готуватися до їх проведення. Основним законом України чітко встановлено сповіщувальний порядок.

Відтак, рішенням Конституційного суду України від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016 (справа № 1-13/2016) було визнано положення частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», яке закріплювало вимогу отримувати дозвіл місцевої державної адміністрації, виконавчого органу сільської, селищної, міської ради для проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій, для чого необхідно було завчасно подавати клопотання про видачу вказаного дозволу, неконституційним, так як у демократичній, правовій державі порядок проведення мирних зібрань повинен бути однаковий незалежно від їх організаторів та учасників, форми й місця проведення.

Однак частина 1 статті 280 Кодексу адміністративного судочинства України регламентує, що органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування негайно після одержання повідомлення про проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій тощо мають право звернутися до окружного адміністративного суду за своїм місцезнаходженням із позовною заявою про заборону таких заходів чи про встановлення іншого обмеження права на свободу мирних зібрань, зокрема щодо місця чи часу їх проведення. Частина 7 цієї статті наголошує, що відповідні органи повинні обґрунтувати необхідність встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань та пропорційність запропонованого у позові способу обмеження.

Частина 9 згаданої статті передбачає, що суд задовольняє вимоги позивача в інтересах національної безпеки та громадського порядку в разі, якщо визнає, що проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій чи інших зібрань може створити реальну небезпеку заворушень чи вчинення кримінальних правопорушень, загрозу здоров'ю населення або правам і свободам людей. У разі встановлення обмеження права на свободу мирних зібрань суд обов'язково повинен обґрунтувати в постанові необхідність встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, а також пропорційність способу такого обмеження. До того ж, законодавець наголошує, що, якщо для досягнення цілей такого обмеження достатньо застосувати менш обтяжливий для відповідача спосіб обмеження, ніж запропонував позивач, суд зобов'язаний вдатися до його застосування, адже мета завжди повинна виправдовувати засоби.

Проте в разі безпідставного втручання у здійснення права мирних зібрань організатори зборів, мітингів, походів, демонстрацій мають право звернутися до адміністративного суду із позовною заявою про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення цього права з боку органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, повідомлених про проведення таких заходів, що передбачено статтею 281 Кодексу адміністративного судочинства України.

Отже, реалізація громадянами й особами, що проживають в нашій державі, права на мирні зібрання може зазнавати деяких труднощів з огляду на умови, в яких перебуває Україна, насамперед війну, адже проведення масованих заходів, із залученням великої кількості людей може становити безпосередню небезпеку для їхнього життя й здоров'я, тому органи державної та місцевої влади уповноважені на підставі рішення суду заборонити проведення таких заходів чи встановити інші обмеження відповідного права з метою захисту суспільства.

Список використаних джерел:

1. Іщенко Б., Титова Р. «Проведення мирних зібрань під час війни». Режим доступу: <https://law-in-war.org/provedennyya-mirnyh-zibran-pid-chas-vijny/>;
2. Мельник Р.С. Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика. – К., 2015. – 168 с. Режим доступу: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/e/233491.pdf>.

Орлов Кіріл

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
студент 1 року навчання ОС “Магістр”

Божественний початок в тексті Конституції України: загальнотеоретичний аналіз

Весь історичний етап розвитку людства пронизаний співставленням поглядів на трансцендентний вимір світу. Релігійна традиція або її відсутність є невід’ємним фактором творення тієї чи іншої держави, що відображається на рівні вищих законів. М.В. Савчин вважає, що у персоніфікованих суспільствах право Бога, тобто всесвітнього розуму забезпечило універсальність мислення континентальної європейської інтелектуальної традиції. Звідси висновок, що правові правила та приписи мають універсальний характер, тобто вони повинні стосуватися всіх людей незалежно від позитивних законів, які можуть суперечити позитивним приписам світської влади [1, с. 34].

Україна, як правова держава визнає та гарантує людські права, людську гідність та свободу, що є природою будь-якої людини. Також важливо, що в преамбулі Конституції України міститься згадка про Бога. Ця формула – *«усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями»* – має символічне значення, яке виходить за межі простої юридичної фіксації [2]. В цій частині конституційного тексту фактично розглядається роль божественного початку як моральної ідеї, а також її історичні й філософські витoki в українському суспільстві. Підкреслюється, що, хоча Україна є світською державою (стаття 35 Конституції), це не виключає запозичення традиційних християнських моральних засад у формування правових норм.

Ідея відповідальності перед Богом у конституціях не є новою, адже подібні згадки містяться в основних законах багатьох європейських держав. В.П. Паліюк, досліджуючи це питання, відзначає, що «в преамбулі Основного Закону Федеративної Республіки Німеччини міститься згадка про Бога: *«усвідомлюючи свою відповідальність перед Богом і людьми»*. Водночас, в преамбулі Конституції Польської Республіки зроблено акцент на те, що *«ми, Польський Народ – всі громадяни Республіки, як віруючі в Бога, що є джерелом істини, справедливості, блага і краси»* та *«з почуттям відповідальності перед Богом або перед власною совістю»*. В контексті цього ж питання преамбула Конституції Ірландії наголошує, що *«в ім'я Пресвятої Трійці ... смиренно визнаючи всі наші обов'язки перед нашим Священним Паном Ісусом Христом, який підтримував наших батьків в століттях випробувань»*» [3, с. 80]. Схожий підхід можна побачити у новій Федеральній конституції Швейцарської конфедерації 1999 р., яка розпочинається словами *«Во ім'я Всемогутнього Бога!»*, а Конституція Угорщини 2011 р. акцентує увагу на Божові, християнських цінностях та святій короні. Згадка Бога у преамбулі трапляється у

багатьох конституціях, але далеко не скрізь. У преамбулах Скандинавії, США, Франції, Італії та багатьох інших країнах релігійні формули відсутні.

З юридичної точки зору преамбула Конституції України не містить норм, які можна було б безпосередньо застосувати судами. Однак конституційна формула про відповідальність перед Богом виконує вказівну (аксіологічну) функцію та задає ціннісні орієнтири держави. Конституційний Суд України з цього приводу зауважує, що такі слова показують ширше розуміння «відповідальності», адже при прийнятті Конституції Верховна Рада усвідомлювала свою відповідальність перед Богом і совістю [2]. У своїй праці В.П. Паліюк наголошує, що хоч ця відповідальність є скоріше морально-політичною, ніж юридичною (бо за її нехтування можна покарати хіба що історичною судовою оцінкою), проте не варто применшувати ваги такого формулювання» [3, с. 80]. Таким чином, згадка про Бога є не просто формальною, а задає духовний тон трактуванню Основного Закону: законодавець та громадяни повинні керуватися найвищими етичними ідеалами. Водночас підкреслюється, що згадка Бога не змінює світський характер держави. Навпаки, у документі прямо закріплено свободу віросповідання та принцип розділення церкви і держави. Також з боку українських вчених можна зустріти критику щодо закріплення відповідальності перед Богом. Так, В.В. Речицький пише: «Український народ не може нести колективну відповідальність перед Богом або власною совістю, оскільки подібний тип стосунків є персоніфікованим. Не всі громадяни є віруючими, а віруючі належать до різних конфесій. Очевидно, що і совість людини існує лише в індивідуальному форматі» [4, с. 220].

Таким чином, божественний початок Конституції України символічно поєднує державу зі світовою духовною спадщиною та визначає орієнтири для всіх гілок влади. Ця формула у преамбулі не має прямої юридичної сили, але є своєрідним моральним імперативом – нагадуючи, що навіть світська держава визнає існування вищих моральних приписів. Водночас Конституція України чітко відмежовує владу від церкви (ст. 35) і гарантує свободу віросповідання, що свідчить про баланс між релігійними цінностями та секулярними принципами.

Порівняльний аналіз показує, що конституції з подібними прикладами зустрічаються нечасто. Такі приклади більш характерні для країн з християнською культурною традицією. Україна, спираючись на християнсько-європейський ідеал, використовує цей символічний засіб для зміцнення національної легітимності Основного Закону. У перспективі така «духовна складова» правової культури сприяє тому, що законодавство враховує не лише розрахунки і сили, а й найважливіші духовно-моральні цінності суспільства, які є запорукою справедливості і внутрішньої згуртованості держави.

Список використаних джерел:

1. Савчин М. В. Конституційне право України: підручник / відп. ред. проф., д.ю.н. М.О. Баймуратов. К.: Правова єдність, 2009. — 1008 с.
2. Конституційний Суд України. 1.1. Преамбула Конституції України URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/11-preambula>
3. Паліюк В.П. «Усвідомлюючи відповідальність перед Богом...» – за текстом преамбули Конституції України // Новітні кримінально-правові дослідження. — Миколаїв : Іліон, 2016. — 420 с.
4. Конституційне АБВ. В. В. Речицький. Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2016. — 408 с.

*Резнік Софія
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
студентка 3 курсу ОС “Бакалавр”*

Міжнародне партнерство Індії та України з огляду на зміцнення конституційної демократії та захисту прав людини

Процеси глобалізації, пандемія COVID-19, регіональні конфлікти та геополітичні суперечності нині спонукають до посилення міжнародного співробітництва у сфері захисту прав людини й конституційної демократії. Індія та Україна, попри різні історичні й цивілізаційні контексти, мають спільний інтерес у розвитку демократичних інституцій і захисті основоположних свобод. Тож першочерговими завданнями є аналіз чинників й інструментів двосторонньої взаємодії Індії та України з питань конституційної демократії та прав людини з урахуванням сучасної світової політичної ситуації, систематизація конституційних моделей демократії й прав людини в Індії та Україні; виявлення основних напрямків двосторонньої співпраці в ООН, ОБСЄ та інших міжнародних організаціях; оцінка впливу глобальних викликів, зокрема пандемії, безпекових загроз, технологічних трансформацій, на двосторонній діалог у цій сфері.

При проведенні дослідження було обрано комплексний підхід, який поєднує кілька взаємодоповнюваних методів. По-перше, проведено порівняльний Конституційно-правовий аналіз основних положень Конституції України та Конституції Індії. Це дозволило виявити як загальні принципи захисту прав людини та гарантії демократичних інститутів, так і відмінності в організації державної влади та судової системи двох країн. По-друге, виконано контент-аналіз офіційних документів ООН та ОБСЄ, зокрема декларацій, резолюцій і доповідей, що стосуються демократії, громадянських свобод і прав людини. Такий аналіз дав змогу окреслити актуальні міжнародні стандарти й очікування від держав-учасниць. По-третє, проведено дослідження в галузі міжнародного права, дипломатії та правозахисної діяльності з обох країн, що дозволило виокремити практичні аспекти міждержавної взаємодії. При цьому, як емпіричну основу, вивчено результати візитів українських делегацій до Індії та індійських місій в Україну [1]. Це дає змогу безпосередньо оцінити механізми двосторонньої співпраці в контексті конституційної демократії та захисту прав людини.

Внаслідок порівняльного аналізу виявлено, що Індія функціонує як парламентська федерація з розгалуженою багатопартійною системою та потужним конституційним судочинством, котре охоплює широкий спектр гарантій прав людини, закріплених у Додатку III до Конституції. Україна ж є унітарною державою з президентсько-парламентською формою правління, де свободи та права людини детально регламентовано у Розділі II Основного Закону [2].

Дослідження двосторонніх механізмів показало, що у 2012 р. між урядами України та Індії було створено Міжурядову комісію з прав людини як регулярний консультативний орган, що слугує платформою для обміну досвідом і координації ініціатив. На рівні ООН обидві країни виступають партнерськи в рамках форумів із питань демократії та активно підтримують одне одного в Раді ООН з прав людини. У відповідь на глобальні виклики, передусім пандемію COVID-19, Україна та Індія налагодили обмін практиками запровадження надзвичайних режимів із збереженням громадянських свобод. Окрім цього, обидві держави об'єднали зусилля у форматі ООН для підвищення кібербезпеки й захисту свободи, усвідомлюючи зростаючі ризики інформаційних загроз. Технологічний

аспект співпраці отримав втілення в межах двостороннього проєкту ЮНЕСКО з цифрової освіти з прав людини. Цей проєкт передбачає розробку та впровадження онлайн-курсів, проведення спільних вебінарів і створення платформи для підвищення правової обізнаності молоді в обох країнах, що сприяє формуванню нового покоління громадян, обізнаних у своїх правах і обов'язках. Отримані результати свідчать про те, що попри конституційні й інституційні відмінності, Україна та Індія виробили ефективні інструменти двосторонньої взаємодії в сфері конституційної демократії та прав людини, які дозволяють обома державам реагувати на сучасні виклики з урахуванням національних особливостей та міжнародних зобов'язань [1; 2]. У 2023 році головування Індії в Групі двадцяти (G20) стало свідченням зростаючої ролі цієї держави як впливового суб'єкта міжнародних відносин. Зовнішньополітична стратегія України визначає Республіку Індія як одного з ключових партнерів у Азійсько-Тихоокеанському регіоні, зокрема у пріоритетних сферах, зокрема військово-технічній взаємодії, співпраці в галузі високих технологій, відновлюваної енергетики, фармацевтики, охорони здоров'я, освіти та інфраструктурного розвитку. В умовах сучасних глобальних трансформацій і викликів, потенційними сферами стратегічного діалогу між Україною та Індією виступають реформа системи глобального врядування, зокрема ООН, повоснна реконструкція та залучення інвестицій, ефективне управління природними ресурсами, обмін освітніми ініціативами, а також аналіз бойового досвіду протидії переважаючому противникові, з особливим акцентом на морському компоненті.

У цьому контексті актуалізується необхідність поглиблення українсько-індійського діалогу в площині конституційної демократії та захисту прав людини, особливо в умовах воєнних та поствоєнних трансформацій. Індія, як одна з найстаріших постколоніальних демократій із розвинутою правовою системою, зберігає послідовну позицію щодо пріоритетності верховенства права, політичної інклюзії, багатокультурності та участі громадян у державному управлінні. Цей досвід може стати важливим орієнтиром для України в процесі відновлення державних інституцій, забезпечення соціальної згуртованості, гарантування прав і свобод громадян, зокрема ветеранів, внутрішньо переміщених осіб і постраждалих від збройного конфлікту. Особливу увагу слід приділити питанням запровадження прозорих процедур у сфері правосуддя, зміцнення локальної демократії, а також розвитку міжнародного співробітництва щодо моніторингу прав людини під час реінтеграції звільнених територій. Таке співробітництво може здійснюватися в межах ООН, а також на двосторонньому рівні через реалізацію спільних гуманітарних, правозахисних і освітніх ініціатив, які сприятимуть посиленню демократії в Україні.

Таким чином, масмо відзначити, що враховуючи зростаючу геополітичну вагу Індії та її багатий досвід функціонування у складних соціально-культурних умовах, партнерство між Україною та Індією має потенціал виходити за межі традиційного економічного чи оборонного співробітництва. Така співпраця надалі може стати підґрунтям для обміну найкращими практиками у сфері конституційної демократії, захисту прав людини та відбудови інституційної спроможності держави в післявоєнний період. При цьому міждержавна взаємодія зміцнить зовнішньополітичний профіль України, створить надійне підґрунтя для миру та розвитку на національному і регіональному рівнях. У цьому контексті актуалізується необхідність поглиблення українсько-індійського діалогу в площині конституційної демократії та захисту прав людини, особливо в умовах воєнних і поствоєнних трансформацій. Зокрема, у сфері прав людини потенціал партнерства може реалізовуватися через створення спільних програм

технічної допомоги та моніторингових ініціатив. Наприклад, Україна вже має досвід реалізації понад 10 двосторонніх програм з державами Глобального Півдня, а Індія у межах програми ІТЕС щорічно надає понад 10 тис. стипендій для навчання й підвищення кваліфікації фахівців із країн-партнерів. Такий механізм може бути адаптований до українських потреб у підготовці кадрів у сфері правового захисту, адміністративного управління та інклюзивного планування відбудови. Особливу увагу слід приділити питанням запровадження цифрових інструментів прозорого врядування та локальної демократії. Індія, яка реалізує програму Digital India з охопленням понад 1,3 млрд населення, може виступити партнером у впровадженні цифрових рішень в українських громадах для моніторингу якості правосуддя, роботи державних органів. В умовах, коли понад 5 млн українців потребують соціальної реінтеграції, а 80 % громад залучено до процесів післявоєнної відбудови, індійський досвід може бути адаптований при впровадженні ефективних моделей публічного управління, соціального партнерства та захисту прав людини. Таке партнерство сприятиме реалізації пріоритетів зовнішньої політики, а також стане інструментом формування нової архітектури безпеки та демократії у регіоні Центрально-Східної Європи.

Список використаних джерел:

1. Ворожбит О. Україна-Індія: Покінчити з радянської спадщиною? 2023. Рада зовнішньої політики. Українська призма. URL: https://prismua.org/wp-content/uploads/2023/11/Ukr_India.pdf
2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. С. 141.

Созанський Данило

*Львівський національний університет
імені Івана Франка
студент 2 курсу ОС «Бакалавр»*

Конституційна демократія та класична демократія: спроба визначення понять

Конституційна демократія є відносно новим поняттям для українського конституціоналізму. Щоб зрозуміти сутність «конституційної демократії», насамперед необхідно осмислити базове поняття – «демократія». Термін «конституційна демократія» зазвичай трактується у науковому середовищі як така форма державного правління, у якій панує верховенство конституції або закону. Водночас не всі держави світу є демократичними, а ще менша їх частина може бути охарактеризована як конституційна демократія чи, тим більше, її подальші типологічні варіанти.

Щодо поняття «демократії» існує велика кількість поглядів серед науковців. Однак на сьогодні найбільш наближену до істини концепцію запропонував І. Смешко, який окреслив, так би мовити, три «закони демократії» [1]. Водночас, на моє переконання, йдеться не про «закони» як такі, а радше про закономірності, оскільки демократія є феноменом, що виявляється, а не встановлюється у формі імперативу. Це – явище нематеріальне й позбавлене чіткої визначеної структури, яке може розглядатися як феномен, ідеологія або наука. Закономірності, на відміну від законів, не втрачають своєї чинності з часом або в просторі. Демократія, як складна та багатовимірна система, функціонує на основі низки закономірностей.

Перша закономірність демократії полягає у чіткому розподілі трьох гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової. Проте сам факт поділу влади не є достатнім для

ефективного функціонування демократії. Важливим є встановлення збалансованого механізму стримувань і противаг, про що свого часу писав Ш. Монтеск'є у праці «Дух законів»: «Конституції відображають історію та культуру народу, змінюючись за формою залежно від конкретних соціальних, економічних та географічних умов» [3, с. 435–436]. Чіткий поділ влади є запорукою недопущення узурпації та порушення конституційного ладу. У випадку України спостерігається проблема з належним виконанням положень Конституції та дотичних нормативно-правових актів, зокрема законів «Про Регламент Верховної Ради України» та «Про Кабінет Міністрів України».

Друга закономірність полягає у наявності середнього класу, що становить принаймні половину населення держави та володіє належним рівнем правової культури. В Україні, як і в інших перехідних демократіях (наприклад, Грузія, Вірменія, Молдова, Азербайджан), існують суттєві проблеми політичної та правової культури населення, що обумовлює певні матеріальні та моральні втрати [2, с. 68].

Третя закономірність – це наявність принаймні двох політичних течій: консервативної та ліберальної. Іншими словами, мова йде про сформований парламентаризм. Парламентаризм, у свою чергу, передбачає реалізацію конституційного права бути почутим. Це право недостатньо закріплено в українських правових традиціях, однак є ключовим для країн із англо-саксонською правовою системою. При цьому не варто звужувати демократію до окремих її елементів, оскільки вона є системним явищем, у межах якого жоден із компонентів не може самостійно забезпечити охоплення всіх суспільних відносин.

Окрім закономірностей, демократія також включає елементи та принципи. Елементи демократії визначають її структурний обсяг, тоді як принципи – наповненість цього обсягу. До основних елементів належать: інституції, принципи та права людини. Інституції, у свою чергу, поділяються на: інститути суверенітету, права, політичні та економічні інститути. Унаслідок Французької революції 1789 року права людини отримали термінологічне уточнення – «права та свободи людини і громадянина». Саме під такою назвою було ухвалено «Декларацію прав людини і громадянина».

Принципи демократії формуються з ідей. Чим більше ідей – тим більше принципів, і, відповідно, ширше охоплення дії права в межах демократичних систем, зокрема ліберальних і лібертаріанських. Серед усіх принципів демократії провідну роль відіграє верховенство права, оскільки воно забезпечує рівні умови гри в судочинстві, наприклад, при розгляді конституційних скарг.

Після розгляду поняття «демократія» можна перейти до розуміння конституційної демократії як категорії. Найбільш ґрунтовне тлумачення цього поняття подає американська школа права, з чим погоджується й англійська (зокрема, Оксфордська школа). Конституційна демократія – це політичний режим, що втілює принцип самоврядування. Протягом значної частини історії людства влада зосереджувалася в руках імператорів, монархів або олігархій. Перехід до демократії, особливо її конституційної форми, став результатом тривалої боротьби за національне самовизначення, яка набула широкого розповсюдження лише у XX столітті [3, с. 438].

Конституційна демократія ґрунтується на трьох ключових елементах: вільних виборах, визнанні основних прав і свобод людини та громадянина, а також підтримці цілісності правових інституцій [3, с. 438]. Крім того, важливим її принципом є самоврядування. Це означає не лише проведення виборів, а й створення механізмів, які забезпечують регулярність, справедливність виборчого процесу, а також дотримання прав на свободу слова, вираження поглядів і об'єднань. Ці механізми мають бути закріплені в

документальній конституції та забезпечувати чітке розмежування між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади [3, с. 438]. Для належного функціонування конституційної демократії необхідна також соціальна база: активне громадянське суспільство, сильні політичні партії та культура толерантності, що визнає необхідність самовладання при здійсненні влади [3, с. 439]. Одним із ключових механізмів захисту прав у межах конституційної демократії виступає судова влада. Її незалежність та ефективність прямо залежать від рівня демократичного розвитку держави. У справжній конституційній демократії суд зобов'язаний захищати фундаментальні права людини. Суд не має права звужувати обсяг прав людини, окрім випадків, передбачених статтею 64 Конституції України. Конституційна демократія передбачає пріоритет прав людини над окремими нормами закону, якщо це необхідно для забезпечення гідності, честі чи інших основоположних прав.

На завершення слід визнати прикрий факт: попри початкову побудову класичної демократії, в Україні з часом її розвиток був деформований. Демократія стала імітацією. Завершу наступним: не мовчіть. Ставте запитання. Це демократія.

Список використаних джерел:

1. Смешко І. Невивчені уроки Гетьманату та національна ідея України у сучасних умовах. (2). *День*. 2018. 9 серп. URL: <https://surl.li/fsmcse> (дата звернення: 19.06.2025).
2. Стець А. Україна на шляху до конституційної демократії. *Український часопис конституційного права*. 2020. Т.3: Часопис. С. 66–68.
3. Martin Loughlin. The Contemporary Crisis of Constitutional Democracy. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2019. Т.2: Vol. 39. Р. 435–454.

Наукове видання

КОНСТИТУЦІЙНА ДЕМОКРАТІЯ І ПРАВА ЛЮДИНИ
В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Матеріали Міжнародної
науково-практичної конференції

(23 червня 2025 року)

Електронний збірник матеріалів конференції

Опубліковано: 30.09.2025 року

Вебсайт: <http://law.knu.ua/ua/>